

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Eleene Sammler

TEKSTIKATKENDITE VALIK III KOOLIASTME
KIRJANDUSÕPIKUTES: HUVITAVUS
ÕPIMOTIVATSIOONI TEKITAJANA

Magistritöö

Juhendaja Kersti Unt

TARTU 2013

Sisukord

Sissejuhatus.....	2
1. Õpimotivatsioon.....	4
1.1. Õpimotivatsiooni tüübid.....	5
1.2. Õppekirjandus õpimotivatsiooni tekitajana.....	6
1.3. Õppevara koostamise reguleerimine seadusandluses.....	7
2. Õppekirjanduse koostamine ja väljaandmine.....	9
2.1. Kirjandusõpikute väljaandmine seadusandluses.....	9
2.2. Riikliku õppekava keele ja kirjanduse ainevaldkond	9
2.4. Kohustuslik kirjandus ainevaldkonnas.....	10
2.5. Tüviteksti mõiste teoreetikute seas.....	11
2.6. Tüviteksti mõiste pedagoogide seas.....	11
2.7. Erinevused termini „tüvitekst“ tõlgendamises.....	12
3. Tekstikatkendite seotus õpimotivatsiooniga – analüüs.....	14
3.1. Sissejuhatuseks.....	14
3.2. Üldküsimuste vastuste analüüs.....	18
3.3. Konkreetsete katkendite hindamine	21
3.4. Kokkuvõtte põhiuurimusest.....	27
4. Õpilasarühma järeluuring.....	29
4.1. Individuaalküsimuste vastuste analüüs.....	29
4.2. Klassivestluse tulemuste analüüs.....	31
4.3. Põhiuuringu ja järeluuringu tulemuste võrdlus.....	32
5. Järeldused.....	33
Kokkuvõte.....	35
Allikad	36
Summary.....	41
Lisad.....	42

Sissejuhatus

Õpimotivatsioon ehk õppima ajendavate motiivide kogum (EKSS) on eelduseks, et toimuks koolitöö aluseks olev protsess, mille käigus uusi teadmisi kogutakse. Kui soovitakse tõsta õppetöö efektiivsust, tuleb arendada õpimotiive (Mikk 2002a). Motivatsioon võib olla sisemine või väline. Väline motivatsioon ilmneb selles, kui midagi tehakse tagajärjele orienteeritult (Deci, Ryan 2000a: 60). Sisemist motivatsiooni peetakse efektiivsemaks, sest see tuleneb psühholoogiliste vajaduste rahuldamise võimalusest, kuna tegevus on loomupäraselt huvitav ja nauditav (Krull 2000: 401–404). Motiveerimise juures on põhiline huvi tekitamine (Krips 2011: 95).

Viimasest mõttest on motiveeritud ka käesolev magistritöö. Näib, et huvitavust peetakse tihti iseenesestmõistetavaks, aga seda ei tohiks siiski „õpetliku“, „väärtuskasvatustliku“ ja „teadmisterohke“ kõrval tähelepanuta jätta. Seega, tuginedes H. Kripsile (2011: 95) lähtub magistritöö sellest, et õpitav teooria ja loetavad katkendid peavad õpilase jaoks huvitavad olema ning seeläbi tekitab motivatsioon süveneda.

Kahtlemata mõjutab õpetaja suurel määral õpilaste motivatsiooni õppetööga tegeleda. Õpetaja omakorda toetub õpetamisel riiklikule õppekavale ja tema kasutuses olevatele õppematerjalidele.

Käesolevas töös tegeldakse täpsemalt ühe õpimotivatsiooni mõjutava teguriga, milleks on koolikirjandus. Viimasel ajal eriti palju kõne all olnud vähenev õpimotivatsioon näitab õpikuautoritele, et on vaja otsida intensiivsemalt teid õpimotivatsiooni tugevdamiseks õppekirjanduse abil (Mikk 2002a). Täpsemalt tegeleb käesolev uurimus III kooliastme kirjandusõpikutes pakutud tekstikatkendite huvitavuse kui õpimotivatsiooni mõjutajaga. Ilmselt pole kahtlust, et õpilased loevad üha vähem ja

vähem nii kohustusliku koolikirjandust kui ka meelelahutuslikku ilukirjandust. Seda tendentsi on kinnitanud nii igapäevaselt koolis töötavad eesti keele ja kirjanduse õpetajad kui ka pedagoogikaprofessorid (Sulbi 2011, Vaiksoo 2013). Seepärast leiangi, et käesolev töö võiks aidata mõista ühte võimalikku põhjust, miks lugemismotivatsioon vähenemas on. Muidugi tuleb enne selgitada, kas see, et aina vähem loetakse (Sulbi 2011, Vaiksoo 2013) vastab üldse tõele. Ehk ei ole kirjandusõpikutesse teosest lihtsalt kõige huvitavamad katkendid valitud ja seeläbi ei tekki motivatsiooni kogu teost lugeda?

Lisaboonusena võiks käesolev töö anda tagasisidet selle kohta, kuidas 2011. aastal rakendunud uus riiklik õppekava siiani toiminud on ja kas selle eesti keele kirjanduse lisas pakutud kohustusliku kirjanduse nimekiri on kuidagi kaasa aidanud sellele, et õpilased oleksid motiveeritud rohkem lugema.

Et motivatsioonist ja kirjandusõpikute sisust ning koostamispõhimõtetest adekvaatset taustsüsteemi luua, on töö teooriaosas kirjeldatud õpimotivatsiooni üldisemalt ning seda, millistest põhimõtetest kinni pidada, et koostatav õppevara motiveeriv oleks. Lisaks on selgitatud, milliseid nõudeid esitab õppevarale seadusandlus ja kuidas koostatakse riiklikku õppekava eesti keele ja kirjanduse lisa ning mille alusel koostatakse kirjandusõpikute põhilise sisu ehk tekstikatkendite olulisem allikmaterjal – kohustusliku kirjanduse nimekiri. Kuna selle nimekirja selgituses kasutatakse sõna „tüvitekst“, analüüsitakse ka selle termini tähendust ja mõistmist. Kõik need aspektid on vaja lahti seletada, et töö uurimuslik osa – erinevatest kirjandusõpikutest pärinevate tekstikatkendite hindamine huvitavuse järgi – mõistetav ja argumenteeritud oleks.

Töö uurimuslik osa koosneb kahest osast: 1) põhiuuring ja 2) järeluuring. Mõlemas uuringus hindas kümne õpilase¹ suurune testrühm kokku neljast teosest pärinevaid, kuid üksteisest erinevaid katkendeid. Iga teose kohta oli valitud kaks katkendit, mida õpilastele on lugemiseks pakutud erinevates kirjandusõpikute komplektides. Eesmärgiks on töö käigus selgitada, kuidas katkendi lugemine mõjutab soovi kogu teost lugeda. Kas on võimalik, et samast teosest pärinev katkend ühel juhul tekitab lugemismotivatsiooni, teine katkend samast teosest aga mitte?

Teooriaosa ja põhi- ning järeluuringu tulemusi võrdlevas järelduste peatükis selgub, millised faktorid muudavad teksti lugemise huvitavaks ja motiveerivaks ning kuivõrd õpilaste vastused seostuvad Jaan Miku (2002a) motiveeriva õppekirjanduse koostamise põhimõtetega, pedagoogide ja õppekava koostajate arusaamadega.

Ideaalis võiks teooriaosas välja toodud õpikute koostamise ja kohustuslike teoste valimise nüansse uurimustulemuste võrdluses tekkida teatav põhimõtete kogu, mis aitaks valida õpikutesse motiveerivaid katkendeid. Seeläbi oleksid tulevased kirjandusõpikud ehk õpilaste jaoks huvitavamad ning see aitaks suurendada õpilaste motivatsiooni lugeda rohkem ilukirjandust.

¹ Vanematelt on küsitud luba õpilaste anonüümseid vastuseid uurimuses kasutama ja vastavaid dokumente arhiveeritakse koolis, kus uurimust läbi viidi.

1. Õpimotivatsioon

Elusolenditel on evolutsiooniliselt arenenud kaks põhilist tegutsemismotiivi (1) kalduvus hoiduda ebameeldivustest ja (2) loomupärane huvi ümbritseva vastu (Krull 2000: 391–392). Motiivide kogumit nimetatakse motivatsiooniks (EKSS). Kuna motivatsioon on tegutsemise eeldus ja seepärast esmatähtis, on seda väga paljudel erinevatel viisidel defineeritud.

Motivatsiooni on erinevalt defineeritud näiteks sellepärast, et seda on vaadeldud kas ühe- või mitmefaktorilisena. Kui 20. sajandi alguses nähti seda ühefaktorilisena – kas välised stiimulid või sisemised tungid, siis nüüdseks käsitletakse käitumisajendeid mitmefaktorilistena. Olulised käitumisajendite kujunemisel on nii kognitiivsed kui ka emotsionaalsed tegurid, aga ka isiksuslikud ja sotsiaalsed faktorid. (Krull 2000: 394)

Lähtuvalt sellest, et motivatsiooni kujundavad need eespool nimetatud neli faktorit, on T. Good ja J. Brophy selgitanud motivatsiooni näiteks nii: „Motivatsioon on hüpoteetiline konstruktsioon, mis seletab eesmärgipärase käitumise enesealgatuslikkust, kindlasuunalisust, jõulisust ja püsivust“ (Krull 2000: 394). Tuginedes motivatsiooni kognitiivsetele, emotsionaalsetele, isiksuslikele ja sotsiaalsetele faktoritele, on Eesti uurijad terminit motivatsioon tõlgendanud näiteks nii: motivatsioon on käitumise tõukejõuks olevate asjaolude kogum, kogumisse võivad kuuluda asjaolud, mis on seotud põhivajadustega, konkreetsete eesmärkidega, ideaalidega, olemise seisunditega (rahulolu, õnn), eetikaga või altruismiga (Täht 2009: 3). Neist kahest motivatsiooni tõlgendusest on lähtutud ka käesolevas töös.

1.1. Õpimotivatsiooni tüübid

Õpimotiive ehk ajendeid õppida võib vaadelda lähtuvalt kahest erinevast tüübist: sisemine ja väline õpimotivatsioon. Levinuim definitsioon nende kahe motivatsioonitüübi eristamiseks on järgnev: 1) sisemine motivatsioon tuleneb psühholoogiliste vajaduste (autonoomsus, kompetentsus) rahuldamise võimalusest, sest tegevus on loomupäraselt huvitav ja nauditav; 2) väline motivatsioon on tahe midagi teha tegevuse võimalike tagajärgede tõttu (Krull 2000: 401–404). E. L. Deci ja R. M. Ryan (2000a: 61) lisavad enesemääratlemise teooria (SDT – Self-Determination Theory) järgi ka kolmanda võimaluse – 3) amotivatsiooni ehk seisundi, kus inimesel ei olegi teotahet ehk motivatsiooni.

Sisemine motivatsioon õppida ilmneb loomupärasel eneseteostusvajaduses – soovitakse saavutada mingil alal meisterlikkust, saada millegi kohta põhjalikke teadmisi ning see tuleneb õpilase sisemisest soovist ja uudishimust ennast arendada (Kirk 2011). Sisemise motivatsiooni ajendil tehtu tulemused on väga kvaliteetsed, seepärast on sisemine motivatsioon väga oluline just kooliga seonduvas õpiprotsessis (Deci, Ryan 2000a: 55). Klassikaliselt on välist motivatsiooni peetud sisutühjaks ja pealiskaudseks (isegi kui see hästi toimib) motivatsioonitüübiks. Väliste motivatsiooni puhul on tegevus sooritatud, et jõuda mingi konkreetse sihini. (Deci, Ryan 2000a: 60)

Eesti haridussüsteemis paistab tulemuspõhisele motivatsioonile keskendumine hästi silma. Seda kinnitab, et nii põhikool kui keskkool lõpevad eksamitega ning tihti on eksamite tulemused aluseks vastavalt kutsekooli ja/või kõrgkooli sisse saamiseks. Seda enam, et mõlemal juhul on eksamiküsimused koostatud riiklikul tasandil, mitte konkreetse aineõpetaja poolt. Seega on ette antud standard, kuhu õpilane mingiks ajaks

jõudma peab. Lisaks aitab tulemuspõhisele suunale kaasa kasutusesolev hindamissüsteem, kus õpilased saavad soorituse eest tagasisideks numbri või tähega väljendatud hinde.

Eesti haridussüsteemi täiustamine ja muutmine on pidevalt fookuses – propageeritakse kujundavat hindamist ja kooli põhimõtete soomepärasemaks (kindel vanus, milleni õpilasi hindama ei pea) muutmist. See protsess on aga aja- ja ressursimahukas, ent tasapisi tegeldakse ainete õpilastele huvitavamaks ja elulähedasemaks muutmisega, et õpilastel tekkiks praeguse pigem välisele motivatsioonile suunatud õppimisharjumuse asemel sisemine motivatsioon õppida iseenda jaoks ja iseendast lähtuvalt.

Nagu eespool mainitud, eraldatakse lisaks sisemisele ja välimisele motivatsioonile ka amotivatsiooni – seisundit, kus inimesel ei ole teotahet ehk motivatsiooni, see võib tingitud olla tundeist, et neil pole mõju ega/või kontrolli soovitud tulemuse saavutamise üle (Ryan, Deci 2000b: 237). Amotivatsiooniga on täpsemalt tegelenud sotsiaal- ja haridusteaduskonna valdkonda põhjalikult uurinud Jaan Mikk (2002a): „/--/ õpilased ei huvitu aineist, nad ei soovi seda omandada ja õpetaja nõudmised võivad täitmata jääda. /--/ kui me soovime tõsta õppetöö efektiivsust, siis peame tõsiselt mõtlema, kuidas arendada õpimotiive.“

1.2. Õppekirjandus õpimotivatsiooni tekitajana

Jaan Mikk (2002a) on välja toonud viis varianti, kuidas tõsta õpilaste huvi õpitava materjali vastu:

1. Vanuseastmele omase väljendusviisi valik ja huvide arvestamine
2. Vastuolude näitamine
3. Küsimuste ja hinnangute esitamine
4. Ajalooliste seikade kasutamine
5. Emotsioonide esilekutsumine

Vanuse arvestamine õppekirjanduse valikul on olnud õppekava ülesanne. Võrreldes Eestit näiteks Taani (Weinreich 2005: 8–10) ja Soome (Mattila 2005: 21–22) haridussüsteemiga, on see üsna omapärane, et kohustusliku kirjanduse valikut ei otsusta konkreetne kirjandusõpetaja, vaid see pannakse paika riiklikult. Ainekavas on öeldud, et õpetaja võib valikus olevate teoste hulgast ise otsustada, mida kohustusliku kirjandusena lugeda palub, lisaks võib õpetaja ka ise lisada teoseid, mida sobivaks lugemisvaraks peab (PRÕK L1 2011: 20).

Põhikooli riikliku õppekava lisa 1 annab valiku raamatuid, mida teatud vanuses lugeda tuleks (nt PRÕK L1 2011: 28). Nii on õppekava järgi näiteks Remarque'i „Läänerindel muutuseta“ III kooliastme lugemisvara. Kas see on sellele vanusele sobilik teos ning kas seda mõistetakse, on õpetaja otsustada. Samas tekkib küsimus, kas probleem mõistmisega tekkib seoses õpilaste vanuselistega iseärasustega või ehk hoopis sellest, et lugemisharjumused pole piisavalt välja kujunenud – nad lihtsalt pole harjunud keerulisemaid teoseid lugema ja seepärast võib ka mõistmine olla probleemne.

Õpetaja ja noortekirjanik Aidi Vallik räägib artiklis „Et laps hakkaks lugema“ (2006: 6–7) sellest, et tänapäeval on lugemisharjumus varasemaga võrreldes muutunud, sest lastele ei loeta enam nii palju ette (sest vanemad ise ei loe) ning seega lugemisharjumust

tekinud ei ole. Olukorra teeb veel halvemaks see, et lastele ettelugemine on palju mitmeplaanilisem, kui vaid lugemisharjumust välja kujundav tegevus.

Näiteks on palju räägitud muinasjuttude tähtsusest laste psüühika arengule Bruno Bettelheimi muinasjututeooria näitel. Tema sõnul on reaalsel elu muinasjutu abil kergem selgitada, sest nende vahel tekkib distants, seega on argielu küsimusi lihtsam analüüsida. Valukohti, mis reaaelses elu ette tulevad, on lugude kaudu lihtsam mõista ja nendega toime tulla. Muinasjutt õpetab distantsilt vaadeldud näidete abil toime tulema argielu probleemidega. (Bettelheim 2007)

Kuigi muinasjututeooriat on peetud hingelähedasemaks just väikelastele kui muinasjutu põhilisele sihtrühmale, üldistab näiteks Pertti Luumi (2003: 20) muinasjutuvajadust ning soovib õpetajal rohkem lugusid jutustada. Kui üldiselt peetakse jutustamist kui meetodit õpetajakeskseks lähenemiseks, siis tegelikult võib see just õpilaskeskne olla – arendab kujutlusvõimet ja aitab kuuldut mõista tunnete tasandil. Kontrasti lisab ka lugude jutustamine just vanematele õpilastele, sest oodatav oleks jutustamine algklassides.

Eelnev viib meid vastuolude näitamise kui õpimotivatsiooni tekitamise meetodi juurde. Et õpilane õpiks ise otsustama, mis on õige ja mis vale (väärtuskasvatus on ju kirjanduse üks tähtsamaid väljundeid), tuleb õpilastele näidata kontrastseid põhimõtteid ja käitumismalle, aga ka indiviidiseseid vastuolusid, sisemisi heitlusi. Vastuolude näitamine võib tekitada klassis uue arutlusteema, millega kaasneb küsimuste ja hinnangute esitamine. Küsimuste ja hinnangute esitamine on aga jällegi üks J. Miku (2002a) välja toodud head õppevara iseloomustav põhimõte.

Küsimuste ja hinnangute esitamisest räägib Jaan Mikk (2002b) artiklis „Ideed ja inimsaatused“, kus ta toob välja, et õpikud peavad kajastama ühiskonna probleeme ja neile lahendusi pakkuma ja seda tegema õigel ajal, siis kui just need probleemid päevakorras on. Nii tuleb tähele panna, et õppevara esitaks piisavalt vastandeid, samas ei annaks kergekäeliselt õpilasele informatsiooni, kellel on õigus või kes eksib. Siinkohal on õpetajal tähtis roll täita: ta peab vastandeid ja hinnanguid rõhutama, aga samas jälgima, et õpilastega ei manipuleeritaks ega kasutataks demagoogiavõtteid. J. Miku sõnul võib olla, et hirm nii suure vastutuse ees ongi õpikutest välja jätnud kõik, mis võiks kedagi kuidagi riivata ja nii kujunenud või kujunemas korrektsed, ent elutud õpikud. (Mikk 2002b)

Samuti on vaidlusi tekitanud õpimotivatsiooni arendav põhimõte: ajalooliste seikade kujutamine. Ühelt poolt on seda peetud liigseks ruumiraiskamiseks, teisalt ütleb Jaan Mikk, et sellise soovitus järgimine on üks põhjustest, miks õpikud elutuks ja ebahuvitavaks muutunud on. Ajaloolised seigad võivad küll mahukad olla, ent huvitavad faktid jäävad õpilastele paremini meelde kui kuiv teooria ja mõistesetused. (Mikk: 2002a)

Emotsioonide esilekutsumine on tähtsamaid õpimotivatsiooni tekitajaid. Oluline roll on selles just õpikul. Emotsioone kutsuvad esile näiteks: ootamatud sündmused, mõttekäigud ja ilmekad võrdlused, õppematerjali piltlikkus, võõrsõnade vähesus (J. Miku (2002a) sõnul võõrsõnad „hävitavad emotsioone“), lühikesed huvitava sõnajärgjega laused, hüüumärgi tihedam kasutamine, autori emotsionaalsus. (Mikk 2002a)

Kui eespool nimetatud vastuolude näitamine, küsimuste ja hinnangute esitamine, ajalooliste seikade kasutamine ja emotsioonide esilekutsumine on harmooniliselt seotud vanuseastmele omase väljendusviisi ja huvide arvestamisega, peaks õpik olema tekstiliselt motiveeriv. Neid elemente silmas pidades peaks õpik õpilastes positiivseid

emotsioone esile kutsuma ning nii suureneks sisemine motivatsioon õppida ning seega oleks õppetöö tulemuslikum.

1.3. Õppevara koostamise reguleerimine seadusandluses

Enne 2008. aastat hinnati õpikute sisu riiklikul tasemel, tol ajal pidi õppekirjandus pälvima haridusministeeriumi kinnituse, et see vastab õppekavale. Seda hindasid ainenõukogud, kuhu kuulusid erialaekspertid ja aineõpetajad, nüüdseks on õpikute kirjastamine ja kvaliteedikontroll erasektori ülesanne (Ross 2012).

Õpikutesse puutuvat reguleerib riiklikult nüüd dokument „Õpikutele, tööraamatutele, töövihikutele ja muule õppekirjandusele, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad nõuded.“ Õpiku sobivuse kontrollimine on väljaandja ülesanne, kes tellib selleks vähemalt kaks retsensiooni. Retsensent peab vastama määratud kriteeriumitele: retsensendiks võib olla vastava eriala või ainedidaktika õppejõud, teadustöötaja, spetsialist või õpetaja. Õpetajal peab olema vanempedagoogi või pedagoog-metoodiku ametijärk. Lisaks on määratud ka retsensentide omavaheline suhestumine: üks neist peab olema koolis töötav õpetaja, kes on selles kooliastmes õpetanud vähemalt kolm aastat; teine peab olema vastava eriala või ainedidaktika õppejõud, teadustöötaja või spetsialist. (PGS § 20 lõige 3)

Õpiku sisulise osa nõuded on määratletud „Õpikutele, tööraamatutele, töövihikutele ja muule õppekirjandusele, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad nõuded“ paragrahvis kaks:

„(1) Õppekirjanduse aluseks on riiklik õppekava.

- (2) Õppekirjandus lähtub õppekava üldosas nimetatud alusväärtustest, sh arvestab mitmekultuurilisuse põhimõtet, väldib stereotüüpe, mis õhutavad soolisi, rahvuslikke, usulisi, kultuurilisi või rassilisi eelarvamusi.
- (3) Õppekirjandus aitab kaasa riikliku õppekava üldosas esitatud õppe- ja kasvatusesmärkide elluviimisele.
- (4) Õppekirjanduse koostamisel arvestatakse kooliastme taotletavate pädevuste, õppe ja kasvatuses rõhuasetustega ning läbivate teemadega.
- (5) Õppekirjanduse koostamisel lähtutakse vastava ainevaldkonna pädevusest ning ainekavades esitatud õppeaine eesmärkidest, õppesisust, õppetegevustest ja õpitulemustest.
- (6) Õppekirjandus suunab aktiivõppemeetodite rakendamisele.
- (7) Õppekirjandus on sihtrühmale eakohane ja arvestab õppeaine eripära.
- (8) Õppeülesanded on mitmekesised, ainedidaktiliselt otstarbekad, nende tööjuhendid on asjakohased ja arusaadavad.
- (9) Õppekirjanduse tekstid on koostatud korrektses keeles.
- (10) Õppekirjanduse maht arvestab kohustuslike nädalatundide või kursuste arvu.“

(PGS § 20 lõige 3)

Kui võrrelda eespool välja toodud Jaan Miku esitatud soovitusi õppekirjandusele ning riiklikult määrusega kinnitatud nõudeid, on näha mitmeid sarnasusi, aga ka mõnd erinevust. Kui määrus ütleb, et „õppekirjandus on sihtrühmale eakohane ja arvestab õppeaine eripära“, siis sama põhimõte tuleb välja ka J. Miku (2002a) ettepanekutes, kuidas tõsta õpilaste huvi õpitava materjali vastu – vanuseastmele omase väljendusviisi valik ja huvide arvestamine.

Vastuolude näitamine (Mikk 2002a) kui hea õpiku omadus, seostub määruse punktiga: „Õppekirjandus lähtub õppekava üldosas nimetatud alusväärtustest, sh arvestab mitmekultuurilisuse põhimõtet, väldib stereotüüpe, mis õhutavad soolisi, rahvuslikke, usulisi, kultuurilisi või rassilisi eelarvamusi“ (PGS § 20 lõige 3). Näib, et selle määrusepunktiga seostub ka eespool nimetatud J. Miku arvamus, et ehk on hirm suure vastutuse ees õpikutest välja jätnud kõik, mis võiks kedagi kuidagi riivata – nii on kujunenud või kujunemas steriilsed õpikud (Mikk 2002b).

Määrus räägib küll sellest, et õppekirjandus peab kaasa aitama riikliku õppekava üldosas esitatud õppe- ja kasvatuseesmärkide elluviimisele ja sellest, et õppekirjandus peab suunama aktiivõppemeetodite rakendamisele (PGS § 20 lõige 3), ent õpilaste motiveerimisest otseselt juttu pole. Kui võrrelda määrust (PGS § 20 lõige 3), mis reguleerib õppevara koostamist Jaan Miku (2002a) kirja pandud motiveeriva õppevara kirjeldusega, on näha mõningaid kattuvusi, aga on ka erinevusi. Võrdluse tulemusena selgub, et õppevara koostamist reguleeriv määrus ja väljatöötatud motiveeriva õppevara koostamise põhimõtted, ei ole omavahel väga sügavuti kooskõlastatud.

2. Õppekirjanduse koostamine ja väljaandmine

2.1. Kirjandusõpikute väljaandmine seadusandluses

Põhimõtteliselt toimib õpikute väljaandmine turumajanduse printsiibil. Riiklikult ei kontrollita, kas õpikud vastavad õppekavale või mitte – seda võivad tõstatada vaid retsensendid. Kui nemad õppekirjandust avaldamiskõlblikuks peavad, siis sellest piisab, et see turule pääseks. Kui õpiku adressaat ehk kool on õpiku samuti heaks kiitnud, suureneb läbimüük. Kui õpiku kvaliteediga rahul ei olda, tellitakse konkureeriv väljaanne. Ka paljukiidetud Soome haridussüsteemis ei sekku riik õpikute loomisesse ega väljaandmisesse, mis annab samuti kinnitust sellele, et alates 2008. aastast toimiv võrdlemisi uus süsteem on väga jätkusuutlik. (Ross 2012)

Seega, kuigi õppekirjanduse aluseks peab olema riiklik õppekava (PGS § 20 lõige 3), võib sisuliselt iga soovija (kes on kirjastusega kokkuleppele jõudnud ja kelle õpik on retsensentidelt positiivse hinnangu saanud), arusaama õpikust erinevalt tõlgendada ja esitada. Nii erinevad ka hetkel kasutusel olevad õpikud üksteisest suurel määral. Kuna käesolev töö keskendub kirjandusõpikutele, siis järgnevalt on heidetud pilk erinevate kasutusesolevate² III kooliastme kirjandusõpikute sisusse. Et analüüsida õpikute ülesehitust ja põhilist sisu, on vaadeldud mõnesid kirjandusõpikuid: „Labürint I“ (*V. Kivisilla, P. Ratassepp, J. Rooste*); „Labürint II“ (*V. Kivisilla, P. Ratassepp, J. Rooste*); „Labürint III“ (*P. Ratassepp, K. Rannaste, K. M. Sinijärv*); „Kirjandus VII klassile“ (*I. Au, M. Hennoste*); „Kirjandus VIII klassile“ (*I. Au, M. Hennoste*) ja „Kirjandus 9. klassile“ (*M. Hennoste*); „Sõna võlu“ (*A. Nahkur, M. Sokk*); „Sõna vägi“ (*A. Nahkur, M. Sokk*); Sõna lugu (*A. Nahkur, M. Sokk*). Neid õpikuid sirvides selgub, et õpiku mahust

² Töö alustamise ajal oli õpikusarjas „Kahekõne“ vaid 7. klassile mõeldud õpik välja antud. Vahepeal anti välja ka II osa. Viimane osa polnud kaitsmise ajaks ilmunud. Ühtluse huvides selle sarjaga arvestatud pole.

enamuse moodustavad tekstikatkendid teostest, mis kuuluvad suurel määral ka kohustusliku kirjanduse nimekirja. Ülesehituslikult on katkendite ümber või neist tulenevalt selgitatud kirjandusteooriat, elulugusid, mõistevara – kõike seda, mida kirjanduse ainekava ette näeb.

Et rääkida kirjandusõpikutest ja neis pakutud tekstikatkenditest, tuleb vaadelda kehtiva põhikooli riikliku õppekava lisas olevat ainevaldkonda „Keel ja kirjandus“, kirjanduse osa. Sellest adekvaatse ülevaate andmiseks on vajalik alustada selgitusest, kuidas üldse koostatakse ainevaldkonna „Keel ja kirjandus“ kirjanduse osa.

2.2. Riikliku õppekava keele ja kirjanduse ainevaldkond

Kuna „Keele ja kirjanduse“ ainevaldkonna koostamise kohta pole ei internetist ega erinevatest väljaannetest peaaegu üldse võimalik informatsiooni leida³, on seda uuritud otseselt allikalt – kirjanduse osa töörühma juhilt Andrus Orult. Alljärgnevalt tema kommentaar selgitamaks, kuidas „Keele ja kirjanduse“ ainevaldkonna kirjanduse osa ja sellega seonduv kohustusliku kirjanduse nimekiri on koostatud.

Kommenteerib kirjanduse töörühma juht Andrus Org (2013):

Töörühmad moodustas Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse ametnik, eesti keele ja kirjanduse valdkonna koordinaator Mari Kadakas. Oluline oli kaasata nii tegevõpetajaid kui ka ülikoolide õppejõude. Valik tehti ilmselt nende erialaspetsialistide hulgast, kes tegelevad praktilise õpetamise kõrval ka pedagoogilise teooria ja praktika arendamisega, sh õppematerjalide koostamisega. Eelistatud olid ilmselt vähemalt

³ Võimalik leida vaid töörühma kuulunud inimeste nimekiri: http://www.oppekava.ee/index.php/LINK_1_Ainevaldkonna_t%C3%B6%C3%B6r%C3%BChma – 23.01.2013

magistrikraadiga erialaspetsialistid või atesteeritud pedagoog-metoodikud⁴. Uue õppekava (*hakkas kehtima 2011*) töörühmad moodustati 2006. aastal, sellesse kuulus seitse inimest⁵. Liikmete arvu ametlikult määratletud pole, see on seotud rahaliste võimalustega nende tööd tasustada. (Org 2013)

Kuidas kohustusliku kirjanduse nimekirju koostati, on nii põhikooli (*PRÕK LI 2011:20*) kui ka gümnaasiumi (*GRÕK LI 2013: 14*) ainekava osas õppeaine kirjelduses pisut selgitatud. Nimelt juhinduti põhiliikide esindatusest, jälgiti klassikalise ja uuema kirjanduse osakaalu, teoste vanuselist ja soolist adressaati, aga ka kättesaadavust raamatukogudest, kuigi õppekava on ikkagi riikliku haridussüsteemi alusdokument, mille rakendamiseks vajalike vahendite leidmine ja tingimuste täitmine on riigi kohustus. Arvestati Eesti Lastekirjanduse Keskuse ettepanekuid, raamatukogude laenutusedetabeleid, õppejõudude soovitusi. Toimus tihe koostöö erinevate organisatsioonidega, näiteks Eesti Emakeeleõpetajate Seltsiga. Lisaks võisid ettepanekuid vastavale koduleheküljele teha kõik Eesti kodanikud. Arvamusi ja ettepanekuid laekus tegevõpetajatelt võrdlemisi palju. (Org 2013)

Õppekava (mille osa on ka keele ja kirjanduse ainevaldkond) kui riiklikku dokumenti saab muuta ja tühistada ainult minister, õppekava on ikkagi üks tervik, seda ei täiendata ega vähendata. Seega kohustusliku kirjanduse nimekirju saabki ainult siis üle vaadata ja muuta, kui ees on ootamas uue õppekava koostamine (2011. aastal muutus kehtetuks 2002. aasta õppekava). Sel korral keskendus kirjanduse töörühm eriti kriitiliselt klassikaliste eesti kirjanduse teoste ülevaatamisele. Arutluse all olid sellised teosed nagu

⁴ Õpetajale omistatakse noorempedagoogi, pedagoogi, vanempedagoogi või pedagoog-metoodiku ametijärk (kvalifikatsiooni järk kasvavalt). Informatsioon selle kohta: <https://www.riigiteataja.ee/akt/691248?leiaKehtiv> – 23.01.2013

⁵ Andrus Org, töörühma juht – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse lektor, MA; Tartu Herbert Masingu kooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja, Maaja Hage – Pärnu Ühisgümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja, pedagoog-metoodik, Ivika Hein – Tartu Miina Härma gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja, pedagoog-metoodik, Sirje Nootre – Märjamaa gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja, pedagoog-metoodik, MA; Jaanus Vaiksoo – Tallinna Ülikooli kirjandusteaduse lektor, MA. Informatsioon pärineb: http://www.oppekava.ee/index.php/LINK_1_Ainevaldkonna_t%C3%B6%C3%B6r%C3%BChmad – 28.04.2013

näiteks „Tasuja“, „Meelis“, „Säärane mulk“, „Mahtra sõda“, „Kadri“⁶. Kirjanduse nimekirjad ei ole ainekavas siiski suletud, vaid paljudel juhtudel on jäetud loetelude lõppu lühendid *jm* või *jne*, mis tähendab, et õpetaja võib ise soovi korral teoseid valida ja soovitada. Selline nimekiri ei sünni lahus ainekava kontseptuaalsest tööst. Pealegi pole nimekirjad niivõrd kohustuslikud, kuivõrd soovituslikud. (Org 2013)

2.4. Kohustuslik kirjandus ainevaldkonnas

Et ka algusest peale oleks selge, milliseid teoseid „Põhikooli riikliku õppekava lisas 1“ III kooliastmele lugemiseks üldse pakutud on, tsiteerin dokumendi õppesisu osa (PRÕK 2011 L1: 28):

„Terviklikult käsitletavat teosed: Eduard Bornhöhe „Tasuja“ või „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad“, Oskar Luts „Kevade“, Sass Henno „Mina olin siin“, August Kitzberg „Libahunt“, Albert Kivikas „Nimed marmortahvil“, Andrus Kivirähk „Rehepapp“, Lydia Koidula „Säärane mulk“, Jaan Kross „Väike Vipper“, Diana Leesalu „Mängult on päriselt“, Helga Nõu „Kuues sõrm“ vm noorsooromaan, Jüri Parijõgi „Teraspoiss“, Katrin Reimus „Haldjatants“, Anton Hansen Tammsaare „Kõrboja peremees“, Valev Uibopuu „Janu“, Aidi Vallik „Kuidas elad, Ann?“ või „Mis teha, Ann?“ või „Mis sinuga juhtus, Ann?“, Eduard Vilde „Pisuhänd“; Paulo Coelho „Alkeemik“, Daniel Defoe „Robinson Crusoe“, William Golding „Kärbeste jumal“, George Orwell „Loomade farm“, Erich Maria Remarque „Läänerindel muutuseta“, Antoine de Saint-Exupéry „Väike prints“, Jerome David Salinger „Kuristik rukkis“, üks Terry Pratchetti romaan omal valikul, üks Agatha Christie või Arthur Conan Doyle'i romaan omal valikul; üks reisikiri omal valikul; vähemalt üks uudisproosateos omal valikul, üks vabalt valitud luulekogu igal aastal. Õpilane loeb igal õppeaastal läbi vähemalt neli eakohast erinevasse žanri kuuluvat väärtkirjandusteost (raamatut).“ (PRÕK 2011 L1: 28)

⁶ Nimekirjast jäid välja „Kadri“ (S. Rannamaa), „Meelis“ (E. Kippel), „Mahtra sõda“ (E. Vilde) (PRÕK 2011: 20)

Nagu selgub Andrus Oru kommentaarist ja keele ja kirjanduse ainevaldkonnas määratud kohustusliku kirjanduse nimekirjast, on otsus, milliseid teoseid koolis käsitletakse, suurel määral õpetajate teha. Ei ole kirja pandud kindlaid teoseid, mida kindlasti kõik III kooliastme lõpetanud peavad olema lugenud. Siiski on üks suunav klausel esitatud:

*„Terviklikult käsitletavate teoste valikus on rohkesti klassikat, nn **tüvitekste**, mille hulgast saab kirjandusõppe eesmärges silmas pidades teha meelevärrase valiku. Ainesisus esitatud terviklikult käsitletavate teoste loend ei ole kummagi kooliastme puhul suletud ega ammendav, igal õpikuautoril ja kirjandusõpetajal on vabadus valida nimetatute asemele või neile lisaks teisi teemakohaseid tekste ja teoseid, sh uudiskirjanduse hulgast. Rõhutades ainekava avatust kirjanduse valikule, on kultuuri järjepidevuse huvides siiski vaja tunda **tüvitekste**. Tervikkäsithuseks mõeldud teoste hulgast valib õpetaja igas klassis käsitlemiseks vähemalt neli. Õpetaja võib kirjandusteoseid valides arvestada õpilase eelistusi ning kultuurilis-rahvuslikku eripära.“ (PRÕK L1 2011: 20)*

Tüviteksti mõiste seletus on PRÕKile tuginevalt *klassika, nn tüvitekst* (PRÕK L1 2011: 20), milliseid teosed silmas peetakse, seda ei täpsustata. Võib järeldada, et see, mida õpetaja peab klassikaks, ongi tüvitekst. Õpetajale jäetakse vabad käed otsustamaks, milliseid teoseid põhjalikumalt käsitleda, aga lisatakse klausel, et õpilane peab tundma tüvitekste. Mõistet „tüvitekst“ aga ei selgitata. Kuna aga see mõiste on võtmeks tervikteoste või tekstikatkendite valikus, on alljärgnevalt tutvustatud erinevaid arusaamu selle mõiste tähendusest.

2.5. Tüviteksti mõiste teoreetikute seas

Sellele, et „tüvitekst“ on lai ja keeruliselt selgitatav mõiste, viitab termin ise. Tüvi on puu keskne osa, millela ülejäänut olla ei saaks. Termin osa „tüvi“ võib vaadelda ka läbi freudistlike assotsiatsioonide (Merilai 2012). Mõlemal juhul on tulemus sama – aluspõhjaks olemine, ümbritseva viljastamine, millegi edasi kandumine. Seda illustreerib ka Jüri Talveti seisukoht, et ühe tüviteksti siirdeid võib esiteks: kohata teistes kirjanduslikes tekstides; teistes kunstiliikides (muusika, maalikunst, teater jne); ja isegi kaugemates ühiskonna valdkondades – meedias, reklaamis, kaubanduses, isegi poliitikas (Tohv 2012: 26).

Sarnane arusaam on ka Rein Veidemannil, kelle arvates muutub mingi kultuuriavaldus tüvitekstiks, kui sellel on rohkelt siirdeid teistesse kunstivaldkondadesse ning selle mõjuväli laieneb kogu ühiskonnale. Sellest tulenevalt on ta nimetanud eestlaste tüvitekstiks näiteks laulupidu, aga ka A. H. Tammsaare teoseid. Lisaks eespool nimetatule, on tüvitekstiks nimetanud ka näiteks A. Kivikase rahvuslikku diskursust edasiandvat teost „Nimed marmortahvil“, mille põhjal tehtud film on teost võimendanud, olles ise teose tõlgendus. Täpselt sama on juhtunud ka O. Lutsu kirjutatud „Kevadega“. Seda on väitnud ka Andrus Kivirähk, kelle arvates on „Kevade“ klassikaline tüvitekst, millel on väga palju hargnevusi. Tema sõnul pole võimalik seda teost tundmata eesti kultuuri mõista. (Veidemann 1999, Veidemann 2007, Veidemann 2012)

Kuigi ametlikult pole Kivirähki enda tugevalt rahvaluulemotiividele toetuvat ja neid tänapäeval moel esitavat põhiteost „Rehepapp“ tüvitekstiks nimetud, on siiski argumente, mis seda teost tüvitekstiks määrata võimaldaks. Piret Tali (2005) on Rehepappi nimetanud 21. sajandi Kalevipojaks, tema sõnul on Rehepapp rahvuslik kangelane. Teoreetiliselt võiks selle käsitlusega seostada ja Jaan Unduski (1994: 148) arusaama tüvitekstist kui tekstist, mis loob rahvust. Nii nimetab Undusk (1994: 148–

149) „Kalevipoega“ eestlaste kui rahvuse tüvitekstiks, mis on saanud rahvusliku eneseanalüüsi ja -hinnangu käsiraamatuks. Kui neid teoseid omavahel võrreldakse ja üht on nimetatud tüvitekstiks, annab see alust arvata, et ka „Rehepapist“ võib olla saanud omamoodi tüvitekst.

Piret Tali (2005) artiklis küsitakse „Rehepapi“ autorilt täpsemalt rehepapi tegelaskuju juurte kohta. Kivirähk selgitab vastuseks, et rehepapluse kontseptsioon oli enne kui teos. Autor uuris põhjalikult Eesti rahvaluule-uurijate O. Looitsa ja M. J. Eiseni teostest rehepapi kui tegelase tausta ja iseloomu kohta, seega on Kivirähki rehepapp võrdlemisi autentne Eesti rahvaluules kirjeldatud rehepapiga. (Tali 2005)

Kui lähtuda Unduskist (1994: 147), ütleb juba viidatud teose pealkirigi: „Rahvaluuleteksti lõppematus: Felix Oinas, soome meetod ja intertekstuaalne „Kalevipoeg““, et rahvaluulele toetuv tekst toodab üha uusi juuri ja annab tüvitekstile selle omapära. Kui Kivirähki rehepapi kontseptsioon on samuti pärit rahvaluulest, siis näitab see veel kord, kuidas rahvaluule ongi lõppematu ja võib olla tüviteksti aluseks.

Tüvitekst on miski, mis oma siirdeid erinevatesse ühiskonna valdkondadesse edasi kannab (Tohv 2012: 26). Ka selle tüviteksti tunnuse kaudu võib argumenteerida selle poolt, et „Rehepapp“ on tüvitekst. Pärast Kivirähki „Rehepapi“ ilmumist sai ajakirjanduses (nt Nööp 2009, Grünfeldt 2013) ja poliitikas populaarseks termin „rehepaplus“⁷. Kivirähk ise on selle kohta öelnud: „Ilmselt olen kinkinud neile ammu puudu oleva sõna. Imelik isegi mõelda, kuidas varem artikleid kirjutada suudeti“ (Tali 2005).

⁷ Rehepaplus – terminit kasutatakse omakasu silmas pidava ebaausa käitumise kohta. Rehepapp – ajalooliselt rehe kütja ja rehepeksu järele valvaja mõisas. (EKSS)

Kombineerides Jaan Unduski, Rein Veidemanni, Annela Tohvi „tüviteksti“ mõiste seletusi, on võimalik luua üks võimalik definitsiooni mõistele „tüvitekst“: *Tüvitekst on klassikaks saanud tekst, mis võimendab rahvuslikku identiteeti ja selle püsimajäämistootlust, võimaldab vaimset samastumist ning tekitab identiteeti kinnistavate siirete kandumist erinevatesse ühiskonna valdkondadesse. Sellisest selgitusest lähtub käesolev töö.*

2.6. Tüviteksti mõiste pedagoogide seas

Nagu eespool öeldud, jätab põhikooli riiklik õppekava õpetajale võimaluse kohustuslike teoste nimekirjas raamatuid asendada ning lisada. Ent nad peavad siiski arvestama, et *„Rõhutades ainekava avatust kirjanduse valikule, on kultuuri järjepidevuse huvides siiski vaja tunda tüvitekste.“* (PRÕK L1 2011: 20).

Mis on tüvitekst ja milliseid nimekirjas olevaid teoseid pidada tüvitekstideks, sellest on kõige õigem rääkida õpetajatega, kes selle valiku tegema peavad. Hea sissevaade koolikirjandusega seonduvaisse kohustusliku kirjanduse valikusse ja tüvitekstidesse on tehtud Vikerraadio saates „Reporteritund. Väike Illimar või Tähtede sõda?“ Saate eesmärk on keskenduda sellele, millised teosed on kohustusliku kirjanduse loetelus, kui tihti seda loetelu muudetakse või täiendatakse, millisel põhimõttel seda tehakse ning kes seda teeb.⁸ Saatejuht Kaja Kärner on stuudiosse sellest rääkima kutsunud Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi liikmed Krista Mägi, Sirje Nootre ja Kaja Sarapuu. Järgnevalt ülevaade nende arusaamadest. (Reporteritund 2011)

Krista Mägi sõnul on riiklik õppekava otsustamise õpetaja õlule jätanud. Nende koolis on välja töötatud põhimõtted, millest valiku tegemisel lähtutakse: 1) erinevad põlvkonnad

⁸ Kõikide nende teemadega saate käigus siiski tegelda ei jõuta. Osad küsimused jäävad saate lõpuks siiski vastusetta.

loeksid samu teoseid – kultuuriline järjepidevus; 2) valitakse teos, mis annab võimaluse aruteluks, arendab lapse väärtushinnanguid, sisemaailma; 3) didaktiline printsiip: teose kaudu millegi õpetamine; 4) praktiline pool: valida nende hulgast, mis lähimas raamatukogus olemas on; 5) kodukandiga seotud autorid ja teosed. (Reporteritund 2011)

Õpetaja Sirje Nootre toob vestlusesse sisse termini „tüvitekst“. Tema sõnul on olemas ka tüvitekstid, juurtekstid, mis tema arvates on olulised ja mida peaks lugema. Õpilaste arvamus selliste tekstide kohta pidavat olema positiivne, juhul kui lapsi õpetada neid tekste „mõnusasti“ ja oskuslikult lugema. Nootre sõnul oleneb teose vastuvõtmine sellest, kuidas õpetaja õpilasi teose juurde juhatab. Keeruliste teoste puhul tuleks lugeda teksti koos kogu klassiga. Selgitada tuleks vanemaid mõisteid ja konteksti, tähendusi. Tema sõnul lugesid nad hiljuti nii „Tasujat“ ja tema seletas pärast iga lauset, mida selle lausega mõeldi ja öelda taheti. Nootre lisab, et tema arvates pole raamatuid, mida ei tahetaks lugeda, vaid on inimesed, kes lihtsalt ei taha mitte mingisugust ilukirjandust lugeda, raamatu sisust sõltumata. Õpetaja Krista Mägi nõustub Sirje Nootre arvamusel: ei ole raamatut, mis ei meeldi, alati mõnele meeldib, mõnele mitte. Pole võimalik nimetada raamatu pealkirja, mida enamik lapsi lugeda ei taha, või teost „mida enam ei mõisteta“. Õpetaja Kaja Sarapuu toob välja, et „Mahtra sõjas“ on täpselt samasugused probleemid nagu tänapäevalgi. Sellele arvamusele sekundeerib ka Krista Mägi. Tema sõnul teevad teose klassikaks ürgsed probleemid, mis on kõikidel ajastutel, sellest hoolimata, et olud ja situatsioonid erinevad. (Reporteritund 2011)

Saatejuht Kaja Kärner tsiteerib seepeale Mihkel Mutti⁹, kes on öelnud, et olemaks sidus rahvus, oleks vaja tunda samu tekste ja nende suhtes peaks olema enam-vähem sarnane tõlgendusvõti. Muti sõnul ei tohiks nõndanimetatud tüvitekste olla liiga palju ja need ei tohiks pidevalt vahelduda. Õpetajad nõustuvad, et sellised jäävad tekstid peaksid olemas olema. Ent siinkohal avab õpetaja Sarapuu tema silmis tüvitekstide uue tahu. Tema

⁹ Arvamuslugu: „Mihkel Mutt: kas „Tähesõjad“ või „Väike Illimar“?“ (Mutt 2011).

sõnul ei pea tüvitekst olema üks kindel teos, vaid see peab olema mingi sama ajastu samaväärne teos. (Reporteritund 2011)

Õpetaja Nootre arvates on tüviteksti puhul oluline selle tõlgenduse ajas muutumine. Iga põlvkond tõlgendab teoseid erinevalt, õpetajad selgitavad ka vanemaid tõlgendusi, ent see ei muuda fakti, et õpilane tõlgendab teost tänapäevast lähtudes. See on tema arvates suurepärane ja annab tüvitekstile just omapära. Õpetajate arvates tuleks kohustusliku kirjanduse, eriti niinimetatud tüvitekstide vahel valides lähtuda Eesti kultuurist. Tuleks arvestada allteksti, mis määrab väärtushinnangud ja annab selle „pagasi“, mis noor koolist kaasa saab. (Reporteritund 2011)

2.7. Erinevused termini „tüvitekst“ tõlgendamises

Eespool on kirjeldatud kirjandusteoreetikute ja tegevõpetajate arusaamu terminist „tüvitekst“. Õppekava on aga dokument, kus kohtuvad teoreetikute ja praktikute seisukohad. Alljärgnevalt selgitused selle kohta, kuidas arusaamine „tüvitekstist“ neid kolme vaatepunkti võrreldes sarnaneb ning erineb.

Ükski eespool selgitatud kirjandusteoreetiline tõlgendus ei nimetanud tüviteksti osana didaktilist printsiipi – seda, et tekst peab midagi õpetama. On küll nimetatud väärtushinnanguid, mis ajast aega inimeselt inimesele kanduvad, ent mitte seda, et lisaks peaks tekst midagi konkreetset õpetama. Ilmselt on see loogiline, sest koolide ja õpetajate eesmärk ongi inimesi õpetada ja kuna kirjanduse ainekava on niigi palju mahukam, kui kirjandustundide arv tegelikkuses õpetada võimaldab, ei jää mittedidaktiliste teoste lugemiseks lihtsalt aega. Seega tuleb teha valik ning õpetlikkus on valituks osutunu põhjenduseks.

On loogiline, et kirjandusteadlaste „tüviteksti“ definitsioon ei arvesta seda, kas teos on kättesaadav või mitte, sest kuigi ülikoolide raamatukogud ei pruugi olla keskendunud ilukirjandusele ja igast teosest võib olla vaid mõni eksemplar, koonduvad teaduskeskused suurematesse linnadesse, kus on kindlasti laiema valikuga raamatukogud kui väikelinnas või vallaraamatukogus. See-eest pidavat Andrus Oru (2013) sõnul ainekavas kohustusliku kirjanduse nimekirjade koostajad kättesaadavust siiski pisut arvestama, kuigi tegelikkuses peaks õppekava määrama teosed, mida raamatukokku tellitakse, mitte vastupidi. Lisaks arvestab riiklik õppekava raamatute kättesaadavust nõnda, et pakutakse välja nimekiri, mille hulgast õpetajad ise valida saavad. Raamatuid, mida lähimates raamatukogudes saada pole, ei valita – nagu ka õpetajad kinnitasid. Samas on tüvitekstideks nimetatud teosed („Tõde ja õigus“, „Kevade“ jms) tavaliselt ka väikestes raamatukogudes kättesaadavad just sellepärast, et neid on põlvest põlve peetud *klassikaks*, nn *tüvitekstiks* (PRÕK 2011 L1: 20). Seega, kui Mihkel Mutt ütles, et tüvitekste ei tohiks olla liiga palju ning need ei tohiks liiga tihti vahelduda (Mutt 2011), siis tegelikult ehk hoiabki majandlikust olukorrast tingitud raamatute piiratud kättesaadavus tüvitekstide arvu ja valituks osutunud teoste nimekirja aastast aastasse võrdlemisi samasugusena.

Järgmise võrdluskohana selgitab õpetaja Sirje Nootre (Reporteritund 2011), et vahel on hea tüvitekste õpetades need õpilastele lahti seletada, sest tänapäeval ei mõisteta enam agraarühiskonna terminoloogiat ja seega ei suudeta teksti konteksti paigutada, mistõttu jääb tähendus leidmata, teosega ei suudeta end suhestada. Kirjandusteaduslik kokkuvõtlik seisukoht määrab ühe tunnuseks, et tüvitekst *võimaldab vaimset samastumist*. Siin tekib esmapilgul kahe tõlgenduse vahel ebakõla. Kas siis tüvitekst peab olema miski, mille nüanssidega oleks igaühel võimalik vaimselt samastuda? Kui mõned tänapäeva noored ei suuda mõista agraarühiskonnale omaseid sõnu nagu „kubjas“ või „teoori“, siis tõepoolest – nad ei mõista teksti, ei suuda tegelastega kontakti leida, ei suuda vaimselt samastuda. Selle probleemi lahendamises aitaks kaasa ehk ainetevaheline lõimimine, näiteks ka ajalootunnis võiks rohkem tähelepanu pöörata agraarühiskonnale omasele terminoloogiale. Õppekava koostajad olevat just eriti

tähelepanelikult arutanud vanema eesti kirjanduse üle ja nagu eespool ka selgus, kohustuslikust nimekirjast eemaldati teosed nagu „Meelis“ (Org 2013). Ka õpetajate seas tuli kõneaineks sarnase teose „Mahtra sõda“ keelekasutus, mis on suure tõenäosusega tänapäeva noorele keeruline, sest kontekst on mitme sajandi tagune (Reporteritund 2011). Kui aga õpetaja selgitab raamatu tegevuse kaasaega, suudab õpilane ehk lõpuks end tekstiga suhestada (Reporteritund 2011). Nii on võimalik ka keerulisemate tüvitekstide puhul õpetajate abil õpilastele *võimaldada tekstiga vaimset samastumist*.

Kui rääkida konkreetsetest viisidest, kuidas defineeriti „tüviteksti“, siis enamik kirjandusteoreetikute seisukohti ilmneseid ka õpetajate vestluses „Reporteritunnis“ (2011). Üks suurem erinevus kerkis siiski esile. Nimelt selgitas Kaja Sarapuu, et tema arvates ei pea tüvitekst olema sama tekst, vaid võib olla sama ajastu samaväärne tekst (Reporteritund 2011). Ükski nimetatud kirjandusteoreetik sellist seisukohta ei jaganud. Mõned kohustusliku kirjanduse valiknimekirja kuuluvad teosed (PRÕK L1 2011: 28) on tõepoolest sarnased, mingil viisil ehk üksteist asendavad, aga et tüviteksti moodustab vaid kontekst (*siin: kontekst ehk samal viisil samast ajast rääkimine*) ei toonud välja kirjandusteadlased ega ei selgita ka ainekava. Ka siinkirjutaja arvates ei saa tüvitekst olla vaid kontekst, sest tüviteksti eripära ongi see, et see on võimeline oma siirdeid erinevatesse kontekstidesse juurutama.

Eespool analüüsitud tüviteksti mõistmise sarnasustest ja erinevustest selgub, et õpetajate ja kirjandusteoreetikute arusaam „tüvitekstist“ võib suurel määral sarnaneda, aga ka üksteisest põhimõtteliselt erineda.

- 1) Pedagoogid peavad oluliseks ja õppekava on üles ehitatud õpetlikkust silmas pidades. Kirjandusteoreetikud tüvitekstide valikut õpetlikkusega ei seosta.
- 2) Tüvitekstiliste teoste valimisel kohustusliku kirjanduse hulgast arvestavad õpetajad konkreetsete teoste kättesaadavust. Ainekava koostamisel lähtutakse sellest ka, ent teadvustatakse, et see ei peaks ehk nii olema. Kirjandusteoreetikud

seda oluliseks ei pea. Sellest tulenevalt näib, et hoopiski majanduslikud kaalutlused hoiavadki tüvitekste võrdlemisi ühetaolistena.

- 3) Nii õpetajad kui ka teadlased peavad oluliseks tüviteksti tunnust võimaldada vaimset samastumist.
- 4) Definitsioon on enamasti õpetajate ja teadlaste arvates võrdlemisi sama, ent õpetajate seas on arvamusi, et tüvitekst võib olla ka sama ajastu samaväärne teos, mitte üks konkreetne tekst. Kirjandusteoreetikud sellist võimalust ei avalda. Riikliku õppekava eesti keele ja kirjanduse ainevaldkonnas kasutatakse küll tüviteksti terminit, aga definitsiooni ei selgitata.

Sellest selgub, et keele ja kirjanduse ainevaldkonna koostajate ja õpetajate arvamused on sarnased, kirjandusteoreetikute seisukohtadest pigem eristuvad. Kuna ainekava koostamisse on kaasatud nii tegevõpetajaid kui erialaspetsialiste (Org 2013), on see täiesti loomulik. Sellest hoolimata kerkib esile probleem. Kuna põhikooli riiklikus õppekavas keele ja kirjanduse ainevaldkonnas kasutatakse küll tüviteksti mõistet, aga ei seletata seda, esineb õpetajate ja kirjandusteoreetikute „tüviteksti“ definitsioonis oluline vastuolu (kas tüvitekst on üks konkreetne teos või mitte). Kui seda terminit erinevalt mõistetakse, võivad erineda ka teosed, mida õpilastel lugeda palutakse. Lahendus oleks ehk see, et põhikooli riiklik õppekava (ka Gümnaasiumi riiklik õppekava) sätestaksid dokumendi keelt ja kirjandust puudutavas lisas kas: 1) ühe üldtunnustatud „tüviteksti“ definitsiooni või 2) kirjutaksid välja, millised terviklikult käsitlevate raamatute hulgast on tüviteksid, mille asendamine polekski lubatud. Iga eespool mainitud autor (tegelikkuses on tõlgendusi veel rohkem): Veidemann (1999, 2007, 2012), Undusk (1994), Tali (2005) pidas tüvitekstiks erinevaid teoseid ja tekkiks küsimus, kelle arvamus on tähtsaim, lisaks on kirjanduskaanon pidevas muutumises ja mida tänasele lähemal kirjutatud tekst, seda ebakindlam on seda tüvitekstiks nimetada.

3. Tekstikatkendite seotus õpimotivatsiooniga – analüüs

3.1. Sissejuhatuseks

Käesolevas magistritöös on võrreldud erinevast neljast teosest pärit tekstikatkendeid selle järgi, kas või kui suurt huvi need katkendid lugejas tekitasid. Et huvitavus on üks õpimotivatsiooni eeldusi, järeltan töö esimeses osas refereeritud sisemise motivatsiooni definitsioonist: sisemine motivatsioon tuleneb psühholoogiliste vajaduste (autonoomsus, kompetentsus) rahuldamise võimalusest, sest tegevus on loomupäraselt huvitav ja nauditav (Krull 2000: 401–404). Tekstikatkendite võrdlemise eesmärk on selgitada, millised neist on õpilaste jaoks huvitavamad ja seeläbi motiveeriksid pärast katkendi lugemist lugema kogu teost. Iga teose kohta on analüüsitud kahest erinevast õpikust pärinevat katkendit, seega analüüsitud katkendeid oli kokku kaheksa. Katkendid pärinevad III kooliastme kirjandusõpikutest.

Tekstid on valitud esiteks lähtuvalt sellest, millistest teosest pärit katkendeid erinevates õpikutes enim esitatud on. Samast teosest pärit katkendeid ei olnud rohkemast kui kahest õpikust üldse võimalik leida. Ei olnud teost, millest oleks katkend igas analüüsitud õpikukomplektis. Teoseid, mille katkendeid võis leida kahest erinevast õpikukomplektist (õpikukomplektidest lähemalt allpool), oli võrdlemisi palju. Valituks osutusid vaid neist teostest pärinevad katkendid, mis on III kooliastme kohustusliku kirjanduse nimekirjas (PRÕK L1 2011: 28). Õpikuid analüüsides selgus, et kohustusliku kirjanduse nimekirja mitte kuuluvatest teostest pärit katkendeid küll pakutakse, aga puudub ühtlus ja situatsioon, kus ühest kohustusliku kirjanduse nimekirjast mitte pärit teosest oleks erinevates õpikutes rohkem katkendeid, kui kohustusliku kirjanduse nimekirja kuuluvast teosest.

Lisaks eespool nimetatud põhjustele, miks analüüsimiseks just need teosed valisin, arvestasin ka seda, et teost või autorit oleks mingilgi viisil tüviteksti mõistega seostatud (täpsemalt eelmises peatükis). Tüvitekstilisuse arvestamise eesmärk on selgitada õpilaste suhtumist kirjandusteadlaste poolt oluliseks peetud teostesse. Kõiki valituks osutunud teoseid on ühel või teisel viisil tüviteksti mõistega seostatud. Seega võiks valituks osutunud teoste nimekirjast olla kasu ka tegevõpetajale, sest nagu eelmises peatükis selgus, kirjandusteadlaste ja õpetajate arusaam tüviteksti mõistest erineb ja riiklik ainekava küll pakub seda terminit, aga ei paku selgitust.

Kolmandaks, valituks osutusid eesti kirjanike teosed. Õpikutes oli eesti kirjanike teoste katkendite varieeruvus väiksem. Lisaks annab selline ühtsus adekvaatsema tulemuse, sest teoseid saab võrrelda samadel alustel. Ühegi tekstikatkendi puhul ei tekkinud situatsiooni, et erinevates õpikutes oleks esitatud täpselt seesama katkend samast raamatust.

Seega, arvestades kohustusliku kirjanduse nimekirja, eesti kirjanike teostest pärit teksti esinemissagedust õpikutes ja tüvitekstilisuse mõistet, analüüsisid õpilased teoseid: „Nimed marmortahvil“ A. Kivikas; „Rehepapp“ A. Kivirähk; „Kevade“ O. Luts; „Kõrboja peremees“ A. H. Tammsaare.

Kirjandusõpikute komplektid, mida on analüüsitud:

1. **Komplekt „Labürint“**

Kirjanduse õpik 7. klassile. Labürint I

Veronika Kivisilla, Priit Ratassepp, Jürgen Rooste, ilmunud 2006. 2011 ilmus uuele õppekavale kohandatud variant. Analüüsitud tekstikatkend jäi mõlema väljaande puhul

muutumatuks, ei muutunud ka kontekst, kuhu katkend paigutatud oli. Töös on lähtutud on 2011. aasta väljaandest. Töös on analüüsitud selles õpikus pakutud katkendit teosest „Kevade“ O. Luts.

Kirjanduse õpik 8. klassile. Labürint II

Veronika Kivisilla, Priit Ratassepp, Jürgen Rooste, ilmunud 2008. 2012 ilmus uuele õppekavale kohandatud variant. Vanemas ega ka uuemas väljaandes ei olnud valituks osutunud teostest pärinevaid katkendeid, seega uurimuses sellest õpikust esitatud katkendeid ei analüüsitud.

Kirjanduse õpik 9. klassile. „Labürint III“

Priit Ratassepp, Kirsi Rannaste, Karl Martin Sinijärv, ilmunud 2008. Uuele õppekavale kohandatud variant on hetkel ilmmas, seega oma töös olen kasutanud aastal 2008 trükitud varianti. Õpikus on pakutud katkend teosest „Rehepapp“ A. Kivirähk.

2. Komplekt „Sõna võlu“, „Sõna vägi“, „Sõna lugu“

Kirjanduse õpik 7. klassile. „Sõna võlu“

Anne Nahkur, Maie Sokk, ilmunud 2001. Uue õppekavaga seotud muudatused on lühifailina antud Koolibri kirjastuse koduleheküljel (2013a). Muudatusi on võrdlemisi vähe ja need puudutavad pigem detaile – tööjuhised jms. Töös käsitletud raamatute ega neist pärit tekstikatkendite osas muutusi pole. Õpikus on pakutud katkend teosest „Kevade“ O. Luts.

Kirjanduse õpik 8. klassile. „Sõna vägi“

Anne Nahkur, Maie Sokk, ilmunud 2002, korduustrükk 2006. Uue õppekavaga seotud muudatused on lühifailina antud Koolibri kirjastuse koduleheküljel (2013b). Muudatusi on võrdlemisi vähe välja toodud ja need puudutavad pigem detaile – tööjuhised jms kui tekste. Töös käsitletud raamatute ega neist pärit tekstikatkendite osas muutusi pole. Õpikus on pakutud katkend teosest „Rehepapp“ A. Kivirähk. Väike muutus on küll küsimustes, mida esitati „Rehepapist“ pärit katkendi kohta. Asendus (Koolibri kirjastuse kodulehekülg 2013b): „*Lk 257 tööülesanded: 1. Loe „Rehepapp ehk November” tervikuna läbi. 2. Eestlastel on kombeks kiruda sügisilma. On ju teada, et Eestis kestab november tavaliselt üheksa kuud. Leia tekstist ilma kirjeldusi. Mida märkad? 3. Loe ja jutusta mõni eesti muinasjutt krattidest.*“ Varem olid ülesanded sellised (Nahkur, Sokk 2002: 257): „*1. Otsi Internetist lisa. 2. Kuidas avaldub rehepaplus tänapäeval?*“

Kirjanduse õpik 9. klassile. „Sõna lugu“

Anne Nahkur, Maie Sokk, ilmunud 2003. Uue õppekavaga seotud muudatusi ei ole Koolibri kodulehel lühifailina antud (seisuga 30.04.13). Seega kasutan sama varianti, mis 2003. aastal ilmus. Õpikus on pakutud katkendid teosestest „Kõrboja peremees“ A. H. Tammsaare ja „Nimed marmortahvil“ A. Kivikas.

2. Komplekt „Kirjandus“

„Kirjandus VII klassile“

Ilmo Au, Märt Hennoste, ilmunud 1998. Parandusi ega täiendusi ei ole. Selles „Kirjanduse“ osas ei olnud valituks osutunud teostest pärinevaid katkendeid, seega analüüsimiseks sobivat materjali polnud.

„Kirjandus VIII klassile“

Ilmo Au, Märt Hennoste, ilmunud 1997, 1999, 2001. Parandusi ega täiendusi ei ole. Selles „Kirjanduse“ osas ei olnud valituks osutunud teostest pärinevaid, seega analüüsimiseks sobivaid katkendeid.

„Kirjandus 9. klassile“

Märt Hennoste, ilmunud 2003. Parandusi ega täiendusi ei ole. Õpikus on pakutud katkendid teosest „Kõrboja peremees“ A. H. Tammsaare ja „Nimed marmortahvil“ A. Kivikas.

Lisaks eespool nimetatud õpikutele on hetkel kasutuses ka uus sari „Kahekõne“, autoriks Priit Kruus. Selleks ajaks, kui käesolevat tööd alustati, oli sellest sarjast ilmunud vaid „Kahekõne 1. 7. klassi kirjanduse õpik“, töö kaitsmise ajaks on ilmunud ka „Kahekõne 2. 8. klassi kirjanduse õpik“. Kolmas osa, mis on mõeldud üheksandale klassile, on veel ilmumata. Kuna aga õpilastega läbi viidud tekstianalüüs on vältanud nüüdseks juba kaks aastat ja enne seda oli vaja otsustada, millistest teostest pärit katkendeid kõige rohkemates õpikutes kasutatud on, polnud võimalik selle sarja katkendeid arvestada. Seda enam, et sari pole veel terviklikult ilmunud.

Ei saa tähelepanuta jätta olulist nüanssi, et katkend võib edasi anda või illustreerida teatud teemavaldkonda ja katkendi valik võib tuleneda näiteks sellest, et ainekavas ette nähtud kirjandusteooriat illustreerida. Töö analüüsiosas kirjeldan lühidalt igat katkendit ümbritsevat konteksti, et oleks mõistetavam, miks just selline katkend valitud olla võib.

Analüüsijad

Et mõista, mis teeb teksti õpilasest lugeja jaoks huvitavaks, viisin perioodil mai 2012–jaanuar 2013 läbi uuringu, milles palusin õpilastel lugeda erinevaid katkendeid ja pärast lugemist hinnata nende huvitavust (Lisa 2). Õpilasarühma kuulusid õpilased, kelle eesti keele ja kirjanduse õpetajana ma ise töötan. Õpilaste vanematelt (Lisa1) on luba küsitud ja vastavaid dokumente arhiveeritakse kõnealuses koolis. Õpilasarühmas oli kümme liiget, kes uuringu alguses käisid kaheksandas klassis, uuringu lõpuks juba üheksandas klassis. Kümme oli kontrollnumber, sest erinevatel päevadel varieerus õpilaste arv (oli puudujaid). Ent mitte ühtegi teost pole analüüsinud vähem kui kümme õpilast. Kui puudujaid testi tegemise päeval polnud (klassis oli 11–12 õpilast kohal), jätsin välja kõige vähem täidetud testid, nii et alles jääks kümme vastuselehte. Nii sain maksimaalselt informatsiooni, mida analüüsida. Kuna uuring toimus kahe õppeaasta vältel, muutus õpilaste koosseis kahe õpilase võrra. Küsimustikku täideti anonüümselt, seega polnud võimalik eraldada uute õpilaste vastuseid. Siiski usun, et tulemused on adekvaatsed, sest testrühma vanuseaste ja elukoht, taustsüsteem jäi samaks ja õpilaste varieerumine oli siiski minimaalne.

Uurimismeetod

Küsimustik jaguneb temaatiliselt kaheks: 1) üldinformatsioon selle kohta, mis teeb teksti lugemise meeldivaks, 2) konkreetse katkendi kohta käiv informatsioon. Kuna tegu on kvalitatiivse uuringuga, lisan järgmises peatükis ka 3) järeluuringu tulemused.

3.2. Üldküsimuste vastuste analüüs

Selles peatükis esitan enne üldinformatsioon, siis lähen edasi konkreetsete katkendite analüüsimisega. Järjekord on oluline, et selguks, kui suurt tähendust omistavad õpilased lugemismotivatsiooni teguritele, millised neist on olulisemad ja kuhu motiveerijana

paigutub „huvitavus“. Üldanalüüsis ehk esimeses osas vaatlen kõikide hindamislehtede vastuseid korraga. Vaituks osutunud teoseid oli neli. Igast teosest loeti kahte erinevas õpikus pakutud katkendit, kokku loeti kaheksat erinevat katkendit. Iga loetud katkendi kohta täitsid kümme õpilast ühe huvitavuse hindamiselehe. Seega kuulus valimisse 80 täidetud küsimustikku teksti huvitavuse hindamise kohta.

Esitasin õpilastele küsimuse, kas nende arvates on oluline, milline katkend teosest õpikusse valitakse. Palusin vastata kas „jah, katkendist oleneb, kas tahan teost lugeda“ või „ei, katkendist ei olene, kas tahan kogu teost lugeda“. Kokku kaheksakümnest tekstide hindamislehest oli 73 korral nõustunud, et katkendist oleneb, kas soovitakse lugeda kogu teost. Seega 91% vastustest näitavad, et katkendi valik on määrava tähtsusega otsustamisel, kas kogu teost soovitakse lugeda või mitte. Seitsmel korral vastati, et ei ole vahet, millist katkendit õpikus kasutatud on.

Selline tulemus näitas, et õpilaste arvates sõltub katkendist, milline mulje raamatust jääb ja kas tekitab soov kogu teost lugeda. Seega oli võimalik edasi minna teise üldistava küsimuste-vastuste analüüsimisega. Olin palunud õpilastel vastata küsimusele, mis muudab raamatu või katkendi lugemise nende jaoks meeldivaks. Palusin tähtsuse järjekorras reastada kaheksa omadust. Lisaks oli ka koht, kuhu lisada „midagi muud“. Neist oli rikutud või pooleldi täidetud lehti 8, seega analüüsitud on 72 tekstide hindamislehte. Selle küsimuse vastuse abil tahtsin välja uurida, millised teksti omadused õpilasi lugema motiveerivad, millised on neist kõige tähtsamad ja mida peetakse vähemoluliseks. Õpilased said valida järgnevate vastuste vahel: Tekst on: lühike; huvitav; sügavmõtteline; seotud samaealistega; kaasajast rääkiv; hästi kirjutatud; täis mõtteid, mida tahaks tsiteerida; tundeid tekitav; midagi muud, nimeta.

Arvestasin kokku, millisele positsioonile ühte omadust enim pakutud on. Allpool joonis täpsete tulemuste kohta ja koondtabel.

Tekst on...	1.koha l	2.koha l	3.koha l	4.koha l	5.koha l	6.koha l	7.koha l	8.koha l	Enim pakutud koht
Lühike	7	4	5	7	5	19	11	14	6
Huvitav	33	7	10	3	8	7	2	2	1
Sügavmõtteline	5	5	3	11	9	10	17	12	7
Seotud samaealistega	15	19	15	1	3	7	9	3	2
Kaasajast rääkiv	2	12	10	17	10	9	4	8	4
Hästi kirjutatud	7	14	13	13	12	3	2	8	2/3
Täis mõtteid, mida tahaks tsiteerida	1	2	5	6	12	13	15	18	8
Tundeid-tekitav	1	11	10	14	13	4	10	9	4/5

Joonis 1. Teksti positiivsete omaduste jagunemine punktide järgi

Joonis 2. Teksti lugemist meeldivaks muutvate omaduste jagunemine

Kõige enam pakuti tähtsaima omadusena „huvitavust“. Nii vastati 33 vastuslehel 72 võimalikust. Seega 46% õpilastest arvas üksmeelselt, et teksti lugemise teeb meeldivaks see, kui tekst on huvitav. Teist kohta pakuti kõige enam omadusele „seotus samaealistega“. Seda omadust oli pakutud 19 korral (26%). Teisele kohale oli pakutud ka „tekst on hästi kirjutatud“, kuna vaid 14 (19%) korral, siis nihkus see kokkuvõttes

tähtsuselt kolmandale kohale, sest ühtegi teksti, millele kõige enam seda kohta pakutud oleks, polnud. Sama olukord oli ka neljanda ja viienda kohaga. Enim oli neljandat kohta pakutud „kaasajast rääkivale“ ja „tundeid tekitavale“ tekstile. Esimene neist sai 17 häält (24%) ja jäi seega tähtsuselt neljandaks omaduseks, mis teksti lugema motiveerib. Pisut vähem, 14 (19%, seega 5. koht) häält sai teksti omadus tundeid tekitada. Tähtsuselt kuuendaks omaduseks hääletasid õpilased „teksti lühiduse“. Seda pidas kuuenda koha vääriliseks 19 (26%) õpilast. Teisi kohti pakuti sellele omadusele oluliselt harvem. Teksti sügavmõttelisust peeti tähtsuselt eelviimaseks omaduseks, seitsmendat kohta pakuti sellele omadusele 17 (24%) vastuses. Kõige vähem oluliseks pidasid õpilased seda, kas tekstis on mõtteid, mida tsiteerida või mitte. Kaheksateistkümnes vastuses (25%) leiti, et see omadus väärrib kaheksandat ehk kõige madalamat kohta ja on seega teksti motiveerivust kõige vähem kujundav tegur.

Kuna lisasin tühja tulba „midagi muud, nimeta“ oli ka seda võimalust kasutatud. Kokku kolmel korral (72st, 4%) oli sinna midagi kirjutatud. Nimetatud oli teksti naljakust (kahel korral) ja teksti mitmekülgsust (üks kord). Kõigil juhtudel oli see asetatud tähtsuselt üheksandaks punktiks. Seega näib, et õpilased olid juba loodud kategooriatega võrdlemisi rahul, aga mõned üksikud lisaettepanekud siiski tehti.

Kokkuvõttes pidasid õpilased kõige tähtsamaks:

- 1) teksti huvitavust,
- 2) seotust samaealistega,
- 3) et tekst oleks hästi kirjutatud,
- 4) räägiks kaasajast,
- 5) tekitaks tundeid.

Vähemoluliseks peeti seda, et tekst:

- 6) oleks lühike,
- 7) sügavmõtteline,
- 8) täis mõtteid, mida tahaks tsiteerida.

Vajalikuks peeti lisada omadused nagu:

- 9) naljakus,
- 10) mitmekülgsus.

Esimeses üldküsimuses jõudis suur enamus (91% vastustest) üksmeelele, et on küll vahe, milline on katkend ja see mõjutab seda, kas soovitaks lugeda kogu teost. Teise küsimuse motiveeriva teksti tähtsamad omadused väljendasid, et ligi pooled vastused (46%) pidasid huvitavust kõige tähtsamaks teksti omaduseks, on põhjust edasi minna erinevate katkendite analüüsimisega. Üldised seisukohad on teada, nüüd saab minna edasi konkreetsete katkendite analüüsimise ja võrdlemisega, et ilmneks, mis teeb just konkreetse katkendi huvitavaks või ebahuvitavaks (pakkus ju ligi pool vastustest seda kõige tähtsamaks omaduseks) ja kuidas suhestuvad need tulemuse omavahel.

3.3. Konkreetsete katkendite hindamine

Järgnevalt põhiuuringu osa teine järk – konkreetse katkendi huvitavuse hindamine. Esmalt seletan iga katkendi kohta käivat informatsiooni, seejärel esitan uurimistulemused. Pakun ka lühiinformatsioon katkendi konteksti kohta, mis annab võimaluse leida põhjendusi, miks just seesugune katkend vastavasse peatükki on valitud ning kas see valik on pealtnäha põhjendatud. Iga teose analüüsimise lõpetuseks on võrreldud ja analüüsitud kahte samast teosest pärinevat katkendist lähtuvalt huvitavusest ja motivatsioonist. Võrdluse eesmärk on näidata kuidas suhestuvad õpilaste jaoks huvitavus ja motiveerimisvõime.

„Nimed marmortahvil“

„Nimed marmortahvil“ A. Kivikas. Katkend pärineb õpikust „Sõna lugu“ Anne Nahkur, Maie Sökk, ilmunud 2003 (Lisa 4). Hindamisleht täidetud: 21.11.2012.

Vältimaks pealiskaudsust ja kiirustamist, pidid õpilased nii selle ja ka iga järgneva katkendi puhul enne teksti läbi lugema, alles siis andsin neile täita tekstide hindamislehe (Lisa 2).

1. Esimesena palusin neil hinnata teose huvitavust üldiselt, viie palli süsteemis. Enamik õpilasi pidas seda katkendit „huvitavaks“ ning andis sellele neli punkti viiest võimalikust. Oluline on, et ükski õpilane ei arvanud, et tekst „väga igav“ (üks punkt) oleks.

Joonis 3. „Sõna loo“ katkend teosest „Nimed marmortahvil“, huvitavus

2. Järgmisena vastati küsimusele, kas katkend tekitas soovi kogu teost lugeda, tuli lisada kommentaar. Põhjendusteks toodi, et teema tekst oli raske, kirjeldusi on liiga palju ja teema ei paku huvi. Veel mainiti, et rohkem meeldis vaadata filmi. Muidugi oli ka tüüpilisi: „Ma ei viitsi lugeda“ – tüüpi vastuseid. Mainiti ka seda, et ei soovita lugeda, sest sellest katkendist jääb mulje, nagu raamat ei räägikski sõjast. Kuigi teksti mõisteti ka vastupidiselt: kõik need, kellel tekkis tahtmine teost lugeda, põhjendasid seda sellega, et neile meeldib sõja- või just Eesti vabadussõja teema.

Õpik „Sõna lugu“ esitab Eesti kirjanduse tähtsamad daatumid kronoloogiliselt, alustades kõige vanematest säilinud tekstidest (sh rahvaluule) ja lõpetades peatükiga „Vabas riigis sündinud sõna“, kus ollakse välja jõutud taasiseseisvunud Eesti kirjanduseni. Katkend „Nimedest marmortahvil“ illustreerib peatükki „Eestlane saab oma riigi“. Katkendit ümbritsevad teised samast ajast pärinevad kirjutised. Katkendi alguses on käsikirjaline tekst „Minu elulugu“, mille on Albert Kivikas ise kirjutanud, tekst räägibki lühidalt

tema elust. Seda käsikirjalist teksti pole katkenditele järgnevate küsimustega kuidagi seostatud. (Nahkur, Sokk 2002: 146–154)

Kui see tekst oleks näiteks „Nimed marmortahvlil“ käsikiri just sellest kohast, mille katkend õpikus on, oleks võimatu katkendit mõne teise samast teosest pärineva katkendi vastu välja vahetada. Järgnevad samuti kirjutised vabadussõjast, aga ükski neist ei tingi seda, et just vastav katkend valitud oleks. Seega, antud juhul tuleks kõne alla teist katkendit kasutada.

„Nimed marmortahvlil“ A. Kivikas. Katkend pärineb õpikust „Kirjandus 9. klassile“ Märt Hennoste, ilmunud 2003 (Lisa 5). Hindamisleht täidetud: 22.11.2012

1. Selle katkendi huvitavus hinnati enim „mitte huvitavaks, aga mitte ka igavaks“ (3 punkti). Ülejäänud osa rühmast pidas teksti kas „huvitavaks“ või „väga huvitavaks.“ Tähelepanuväärne on see, et mitte keegi ei arvanud, et tekst on „igav“ või „väga igav“.

Joonis 4. „Kirjandus 9. klassile“ katkend teosest „Nimed marmortahvil“, huvitavus

2. Soov lugeda katkendi mõjul läbi kogu teos tekkis vaid kahel õpilasel. Lugemissoovi tekitas see, et raamat käsitleb sõjatemaatikat. Põhjusteks, miks mitte lugeda, nimetati katkendi liigset pikkust ja keerulisust. Nimetati ka seda, et on nähtud filmi ja sellest piisab.

Katkendi kontekst tuleneb õpiku teemavaldkondadest. Õpik jaguneb järgmisteks teemadeks: kirjandus ja armastus, kirjandus ja sõda (sealt ka katkend) ning kirjandus ja ühiskond. Sama valdkond pakub erinevaid selleteemalisi katkendeid ja teooriateadmisi. Kaasatud on, vastandina „Sõna võlule“, ka välismaiseid autoreid. Lühidalt on esitatud ka Kivikase elulugu ning enne katkendit antakse ülevaade neljaosalisest romaanist „Nimed marmortahvil“ ning teose arvustus (Hennoste 2003: 105–111). Ei arvustus ega ka ülevaade ei lähtu samast temaatikast, mida illustreerib katkend. Seega võiks selle tekstikatkendi asemel olla ükskõik milline teine, antud kontekst ei määra katkendi sisu.

Nagu eespool öeldud, võrdlen järgnevalt erinevatest õpikutest pärinevaid sama teose katkendeid. Seeläbi selgitan, kas õpilaste jaoks on üldse vahet, milline on loetud katkend või tekkib samast teosest pärit erinevate katkendite puhul ikkagi samasugune üldmulje. Selleks vaatlen analüüsipunkte võrdlevalt.

Katkendite võrdlus

Et teoseid omavahel võrrelda, korrasin läbi antud hinde ja õpilaste arvu, kes sellise hinde andsid, tulemused liitsin kokku. Õpikust „Kirjandus 9. klassile“ pärinev katkend ja õpikus „Sõna lugu“ pakutud katkend said mõlemad 37 punkti. Teise küsimuse – kas

teos motiveeris lugema vastustes ilmneb aga erinevus. Pärast „Sõna loost“ loetud katkendit tekkis kolmel õpilasel motivatsioon lugeda läbi kogu teos, samal ajal kui „Kirjandusest 9. klassile“ antud katkend mõjutas selles suunas kahte õpilast.

Kuigi mõlema teksti huvitavust hinnati sama kõrgeks, erines ühe võrra õpilaste arv, keda katkend kogu teost lugema motiveeris. Kuigi eespool üldanalüüsisosias oli kindel tulemus, et huvitavus on tähtsaim näitaja, selgus selle teksti puhul, et sama huvitavaks määratud tekst ei motiveeri lugejat ühtmoodi. Kokkuvõtteks väidan analüüsi tulemusi arvestades, et „Sõna loos“ oli katkend teosest „Nimed marmortahvlil“ õpilaste jaoks motiveerivam.

Viiel korral tekkis soov kogu teost lugeda (ehkki motiveeritud õpilased võivad enam-vähem samad olla). See on siiski hea tulemus, sest kui 25% õpilastest soovib pärast samast raamatust loetud erinevaid katkendeid lugeda kogu teost, on ka teos neile ilmselt võrdlemisi meelepärane.

„Rehepapp“

„Rehepapp“ A. Kivirähk. Katkend pärineb õpikust „Sõna vägi“ Anne Nahkur, Maie Sokk, ilmunud 2003 (Lisa 6). Hindamislehte täideti: 18.10.2012.

1. Selle tekstikatkendi huvitavuse hindamises oli huvitav, et peaaegu kogu õpilasarühm pidas katkendit kolme punkti vääriliseks. Tekst „polnud huvitav, aga igav ka mitte“. Kaks õpilast leidsid, et tekst on „huvitav“. Minimaalseid ega maksimaalseid punkte ei andnud katkendile keegi.

Joonis 5. „Sõna vägi“ katkend teosest „Rehepapp“, huvitavus

2. Ilmselt tingituna sellest, et tekstikatkendit ei peetud huvitavaks, ei motiveerinud enamikke õpilasi katkendi lugemine kogu teost lugema. Põhjenduseks toodi, et katkend tundub „vanaaegne ja seega ei tekkinud piisavalt huvi“. Neli vastanut kirjutasid mittelugemise põhjenduseks, et ollakse seda teost juba lugenud. Tundub, et selle teose puhul oli mittelugemise argumendiks see, et teost on varem loetud. Näib, et vastanud eraldasid teose ja katkendi omavahel. Neile ei

meeldinud katkend, sest seda oli loetud, samas nad ei väljendanud, kas teos neile meeldis või mitte. Erandlik ja samal ajal vägagi mõtlemapanev kommentaar sellele küsimusele kõlas järgmiselt: „See raamat tundub huvitav ja seal hakkab saama nalja.“ Ilmselt oli ka see õpilane teost juba lugenud ja seega teab, et teos muutub huvitavamaks kui antud katkend.

Õpik on üles ehitatud põhimõtteliselt žanripõhiliselt, aga lisatud on ka meedia, luule ja müüdi ja legendi osa, viimase valdkonna illustreerivaks katkendiks ka „Rehepapp“. Müüdi ja legendi peatükis esitatakse lugusid erinevatest eesti rahvalugudes esinenud tegelastest. Enne „Rehepapi“ lõiku selgitatakse õpilastele, et rahvausundilised kratilood on jõudnud ka tänapäeva kirjandusse. Tekst kirjeldab 3. novembri sündmusi – kuidas rehepapp kratt Joosepi leidis ning kirjeldati ka seda, kuidas aidamees Oskar oma kratti suhtus. Tekstis väljenduvad põhimõtted, mida krati tegemisel ja omamisel silmas pidada. Katkendi lõpus selgitatakse lühidalt, kes oli rehepapp ja milline oli tema roll eesti rahvajuttudes. Kui arvestada ülesandeid, mida katkendi järel küsiti enne uue õppekava parandusi, pole katkendi valik nendega kindlaks määratud, sest paluti vaid Internetist lisa otsida ja tänapäevasest rehepaplusest rääkida. (Nahkur, Sokk 2002: 255–258)

Uue õppekavaga kooskõlastatud ülesanded paluvad muuhulgas (teised küsimused ei ole katkendist otseselt lähtuvad) tekstist leida novembrile omase ilma kirjeldusi (Koolibri kirjastuse kodulehekülg 2013b). Seega võib olla argumenteeritud just selle katkendi valik: 1) palutakse katkendis väljendatud ilma kirjeldada ja 2) antakse ülevaade sellest, mida sisuliselt kratt ja krati tegemine tähendas. Seega näib, et katkendi valik on olnud väga läbimõeldud ja kontekstiga tihedalt seotud. Asendamine oleks ehk võimalik, aga keeruline.

„Rehepapp“ A. Kivirähk. Katkend pärineb õpikust „Labürint III“ Priit Ratassepp, Kirsi Rannaste, Karl Martin Sinijärv, ilmunud 2008 (Lisa 7). Hindamisleht täidetud: 18.10.2012.

1. Teksti huvitavust on selle katkendi puhul hinnatud väga erinevalt. Seda „huvitavaks“ ja „igavaks“ pidanud õpilaste osakaal on enam-vähem sama. Tundub, et see katkend ei jäta õpilasi külmaks, vaid tekitab kindel arusaam – kas meeldib või mitte. Sealjuures ei arvanud keegi, et tekst „väga igav“ oleks.

Joonis 6. „Labürint III“ katkend teosest „Rehepapp“, huvitavus

2. See katkend ei motiveerinud enamikku õpilastest lugema kogu teost. Põhjenduseks toodi, et ei meeldi väljamõeldised või et katkend oli liiga keeruline. Üks huvitav põhjendus mittelugemise kohta oli: „Tahaks, aga selle jaoks pole viitsimist.“ Põhjuseks, miks seda lugeda tahetaks, toodi näiteks seda, et tekst on naljakas ja tundub huvitav.

Labürint III on üles ehitatud mingis mõttes kronoloogiliselt, aga samas kujundlikult, seega esmapilgul ei olegi ülesehitus mõistetav. Teksti on kaasatud vaid mõni üksik mitte eesti kirjandusest pärinev tekst. „Rehepapi“ katkend kuulub viimasesse peatükki „Peab olema keegi, kes ütleb SÕNA...“, seal on alapeatükk „Eestlaste uus eepos“, kogu see peatükk keskendub „Rehepapile“. Alguses räägitakse Kivirähkist ja tsiteeritakse ka artiklit, kus ta „Rehepapi“ kohta sõna võtnud on (Tali 2005). Seejärel esitatakse katkend 20. novembrist, mil rehepapp kohtub tondiga ja jõuab päeva lõpuks selgusele, et teised rahvad on rumalad. Lisatud on sõnaseletused võõrsõnade ja vananenud sõnavara kohta. Lisatud on ka artikliviited, mida samal teemal edasi lugeda. Tekstikatkendi kohta esitatud küsimused on võrdlemisi katkendipõhised, nt „Miks ei karda rehepapp kolli?“ või „Miks on rehepapi hing rahutu?“ (Ratassepp jt 2008: 213). Viiest küsimusest üks on vähem tekstipõhine: „Milline võim on pihlakapuust vemblal?“ (Ratassepp jt 2008: 213). (Ratassepp jt 2008: 211–213).

See küsimus esitab rahvausundilist vaatepunkti, samas teised küsimused on koostatud katkendi põhjal, mitte leidmaks sügavamaid vaatepunkte, mida katkend illustreeriks. Seepärast näib, et see katkend võiks olla vahetatav, sest konteksti arvestades ei ole nõutav just selles katkendis oleva sõnumi edastamine.

Katkendite võrdlus

Kõrgema punktide kogusumma sai õpikus „Sõna vägi“ pakutud katkend, kokku 32 punkti. „Labürint III“ pakutud katkend sai 31 punkti. Pärast rohkem huvitavuse eest punkte saanud katkendi lugemist, soovis kogu teost lugeda vaid üks õpilane. Seevastu pärast „Labürindist III“ selle teose katkendi lugemist oli kogu teost lugema motiveeritud kaks õpilast. Siin tekitab katkendi huvitavuse ja motiveerimise vahel ebakõla. Motiveeris hoopis see katkend, mille huvitavust madalamalt hinnati. Järelikult kontrastsemalt kui eelmise teose puhul ilmneb tõsiasi, et kõrged huvitavuse eest saadud punktid ei tähenda automaatselt, et kogu teost rohkem lugeda tahetaks. Seega, kui lähtuda pigem soovist

lugeda pärast katkendi lugemist läbi kogu teos, on motiveerivam katkend „Labürint III“, kuigi huvitavamaks määrati „Sõna väes“ olnud katkend.

Kogutulemusena sooviti pärast katkendite lugemist ka teost lugeda kolmel korral (15%), seega „Rehepapist“ pärit tekstikatkendid olid vähem motiveerivamad kui „Nimedest marmortahvil“ pärinenud katkendid.

„Kevade“

„Kevade“ O. Luts. Katkend pärineb õpikust „Sõna võlu“ Anne Nahkur, Maie Sokk, ilmunud 2001 (Lisa 8). Hindamislehte täideti: 24.01.2013.

1. Teksti huvitavust hinnati võrdlemisi kõrgelt. Seitse õpilast kümnest pidas teksti „huvitavaks“ või „väga huvitavaks“. Samas oli üks õpilane, kes leidis katkendi olevat „väga igav“. Neutraalselt, kolme punktiga hindasid katkendit kaks õpilast.

Joonis 8. „Sõna võlu“ katkend teosest „Kevade“, huvitavus

2. Katkendi lugemine ei tekitanud enamuses soovi kogu teost lugeda. Seda põhjendati näiteks sellega, et ollakse juba filmi näinud (nt „raamat on liiga pikk ja filmist piisab“) või raamatut lugenud, teos on liiga mahukas. Mõnda õpilast siiski katkend motiveeris, sest see tundus naljakas, sündmusterohke ja põnev ning tekitas huvi just sellepärast, et ollakse näinud filmi.

Õpikus on peatükid: rahvaluule, luule, proosa, draama, foto, kunst ja film. Viimase all on ka katkend „Kevadest“. Alguses räägitakse filmist ja stsenaariumist ning esitatakse vajalik sõnavara. Seejärel kõrvutatakse kirjanduslikku stsenaariumit ja jutustust sellelt kohalt, kus Toots Teelega tantsida tahtis. Küsimustes paluti kirjanduslikku stsenaariumit raamatukatkendiga võrrelda ja mõelda selle üle, kas kirjanduslikust stsenaariumist võiks alustada filmimist või tuleks enne muid etappe läbida. (Nahkur, Sock 2001: 264–269)

Midagi spetsiifilist ja laiaulatuslikumat, mida just see katkend illustreeriks, ei küsitud. Kui kirjanduslik stsenaarium oleks kättesaadav ka teose teiste katkendite kohta, näib, et katkend oleks vahetatav.

„Kevade“ O. Luts. Katkend pärineb õpikust „Labürint I“ Veronika Kivisilla, Priit Ratasseppe, Jürgen Rooste, 2011 (Lisa 9). Hindamislehte täideti: 21.02.2013.

1. Teksti huvitavust hinnati väga kontrastselt. „Igavaks“ või „väga igavaks“ hindasid katkendit kolm õpilast, täpselt sama paljud õpilased pidasid seda „huvitavaks“ või „väga huvitavaks“. Ülejäänud jäid neutraalsele arusaamale, et „tekst polnud huvitav, aga igav ka mitte“. Näib, et see katkend sobib osadele õpilastele, aga osadele üldse mitte. Ühtne arusaam puudub.

Joonis 9. „Labürint I“ katkend teosest „Kevade“, huvitavus

2. Õpilased, keda katkend ei motiveerinud kogu teost lugema, põhjendasid seda sellega, et puudusid huvitavad faktid, teost on juba loetud, raamatud lihtsalt ei meeldigi, „raamat on vana“, liigselt kirjeldusi, filmist piisab. See katkend

motiveeris kogu raamatut lugema vaid ühte õpilast, tema põhjendus oli järgmine: „Hea tekst.“

„Labürint I“ jaguneb kaheksaks teemavaldkonnaks, näiteks „Raamatud meie ümber“, „Elulood“, „Luule puudutus“, „Maagilised lood“. „Elulugude“ peatükki kuulub ka katkend „Kevadest“. Kahel leheküljel on toodud erinevatest allikatest pärinevaid lühikesi katkendeid, kus kirjeldatakse O. Lutsu elulugu. Sellele järgneb lühike katkend „Kevade“ saatesõnast ning sellele järgneb katkend romaanist „Kevade“. Katkend kirjeldab koolilapsi ja seda, kuidas Arno koolikaaslas jälgib. Järgmisel lehel on lühike tutvustus Ain Lutsepast ning küsimused katkendi ja Oskar Lutsu kohta. Igal lehel on ka sõnaseletused aitamaks toleaeget keelekasutust mõista. (Kivisilla jt 2011: 12–15)

Tegelasi kirjeldav teosekatkend on seotud eespool pakutud lõiguga, mis pärineb 1949. aasta „Kevade“ väljaandest, sest saatesõnas räägib O. Luts, et romaani tegelastel on mingil määral olnud algkujud kirjaniku minevikust, ent tüüpe on muudetud (Kivisilla jt 2011: 14). Seega on katkend ja kontekst siinkohal võrdlemisi tihedalt seotud, sest katkendis rõhutatakse, millised „Kevade“ tegelased välja nägid ning kuidas käitusid ja eespool selgitatakse, kuidas raamatutegelased ning prototüübid seotud on. Selle katkendi puhul näib, et see sobitub konteksti ja antud katkendi asendamine nõuaks ka autorist või tema teistest teostest pärinevate katkendite asendamist.

Katkendite võrdlus

Rohkem punkte sai katkend, mis pärines „Sõna võlust“, 37 punkti. „Labürint I“ olnud katkendit nii huvitavaks ei peetud ning see sai kokku vaid 30 punkti. Erinevus nende kahe katkendi vahel näib olevat väga suur.

Sellega korrelatsioonis on ka teksti motiveerimisvõime hindamine, nagu üldküsimate põhjal koostatud selle peatüki esimene pool ka väitis – kõige tähtsam aspekt teksti motiveerimisvõimes on teksti „huvitavus“. Pärast „Sõna võlu“ katkendit tekkis kolmel õpilasel motivatsioon lugeda kogu teost. Seevastu pärast „Labürint I“ katkendi lugemist tekkis see soov vaid ühel õpilasel.

Kokkuvõttes sooviti pärast „Kevade“ lõikude lugemist kogu teost lugeda neljal korral (koguhulgast 20%). See tulemus on väiksem kui „Nimede marmortahvil“ katkendite motiveerimisprotsent, aga suurem kui „Rehepapi“ oma. Nii või teisiti, tuleb „Kevade“ puhul eriti olulisena mainida, et sama katkend, mis määrati huvitavamaks, tekitas ka rohkematel õpilastel soovi kogu teost lugeda. Oluline on ka see, et üks katkend sai väga palju vähem punkte kui teine. Seitsmepunktiline vahe annab kinnitust sellele, kui oluline on katkend, mida õpilastele lugeda pakkuda.

„Kõrboja peremees“

„Kõrboja peremees“ A. H. Tammsaare. Katkend pärineb õpikust „Sõna lugu“ Anne Nahkur, Maie Sock, ilmunud 2003 (Lisa 10). Hindamiseleht täidetud: 22.05.2012.

1. Teksti huvitavust hinnati väga madalalt. Üks õpilane pidas oluliseks isegi lisaks „Tekst oli väga igav“ ristikesele joonistada juurde lisatulp, kuhu ta kirjutas: „Maailma kõige igavam – 0 punkti.“ Kõige kõrgem hinne, mida katkendil saada õnnestus, oli 4 punkti, mille andis sellele vaid üks õpilane. Enamik õpilasi hindas teksti „väga igavaks“.

Joonis 10. „Sõna lugu“ katkend teosest „Kõrboja peremees“, huvitavus

2. Katkendi võime motiveerida oli, nagu eelmist vastust lugedes oletada võiks, ülimald. Põhjendusteks toodi, et katkend oli igav, raskesti sõnastatud, ebahuvitav, tekst on hüppeline, laused on pikad, vanamoodne, raskesti mõistetav, halb. Üks õpilane leidis siiski, et „lõpp hakkas juba huvitavaks minema“ ning avaldas soovi lugeda kogu teost.

„Kõrboja peremehe“ katkend paigutub peatükki „Eestlane saab oma riigi“ (eespool pikemalt selle õpiku ülesehitusest). Kõige esimesena pakutakse katkend teose kolmandast peatükist, kus ilmnevad põhiteemana Villu probleemid vanematega. Ülesandeks palutakse õpilastel teksti kohta kaks küsimust esitada. Seejärel on õpikus lühike tekst „Kõrboja peremehe“ saamisloost. Sellele järgneb Tammsaare miniatuur ja järgmisel lehel on räägitud erinevatest tekstistiilidest. Sellele järgneval lehel on toodud väiteid, mille tõestuseks palutakse näiteid otsida katkendist „Kõrboja peremees“. (Nahkur, Sikk 2003: 105–112)

Need väited on esitatud viiteta, seega võiks oletada, et teksti muutes saaks neid kohandada ka uue katkendiga. Seda enam, et väidete ja katkendi vahel on miniatuur ja muu informatsioon, mis „Kõrboja peremehega“ ei haakugi. Sellest tulenevalt näib, et katkendi väljavahetamine ei muudaks konteksti ideed.

„Kõrboja peremees“ A. H. Tammsaare. Katkend pärineb õpikust „Kirjandus 9. klassile“, Märt Hennoste, ilmunud 2003 (Lisa 11). Hindamisleht täidetud: 22.05.2012

1. Tekstikatkendi huvitavust hinnati võrdlemisi madalalt. Katkend sai ka ühe maksimumhinde, aga enamik – seitse õpilast kümnest, pidas teksti kas „igavaks“ või isegi „väga igavaks“. Pooled vastanutest hindasid katkendit vaid kahe punktiga.

Joonis 11. „Kirjandus 9. klassile“ katkend teosest „Kõrboja peremees“, huvitavus

2. Tekstikatkend ei motiveerinud mitte ühtegi õpilast lugema kogu teost. Üks õpilane kirjutas: „Ei taha enam lugeda, sest olen nii loll, et ei saanud tekstist

aru.“ Selline kommentaar näitab selgelt, et kui tekst on ülejõukäiv, hakkavad õpilased vahel ka endast vigu otsima, see mõjutab õpimotivatsiooni. Veel mainiti, et tekstist on raske aru saada ning see tundub igav. Lisaks heideti katkendile ette pikki lauseid, vanamoodsust ja ebahuvitavat temaatikat. Kokkuvõtteks hinnati katkendit ühehäälselt mittemotiveerivaks.

Õpiku „Kirjandus 9. klassile“ ülesehitusest oli ka eespool juttu. „Kõrboja peremees“ kuulub peatükki „Kirjandus ja armastus“. Õpikus antakse ülevaade Tammsaare eluloost, romaanist „Kõrboja peremees“, teistest Tammsaare teostest ning autori erinevatest teostest pärinevatest tsitaatidest. Seejärel pakutakse õpilastele lugemiseks tekstikatkend 20. peatükist, kus Villu ja Anna järve ääres vestlevad. Ülesanded on üldistavad, näiteks „Kirjuta Villu ja/või Anna karakteristika (iseloomustus).“ Ükski küsimus otseselt katkendipõhine ei ole. (Hennoste 2003: 36–43)

Kuigi katkend sobitub väga hästi kirjanduse ja armastuse seostamiseks, ei ole kontekst siin määrava tähtsusega. Kuigi see on ilmekas katkend, ent armastustemaalisi katkendeid leiaks sellest raamatust mujaltki. Sellest tulenevalt näib, et kontekst ei määra konkreetset katkendit ja selle vahetamine tuleks kõne alla.

Katkendite võrdlus

Huvitavuse eest sai rohkem punkte õpikus „Kirjandus 9. klassile“ pakutud tekstikatkend. Kokku hinnati seda 23 punkti vääriliseks. „Sõna loost“ pärinev katkend sai kokku 21 punkti.

Samal ajal ei motiveerinud „Kirjandus 9. klassile“ esitatud katkend mitte ühtegi õpilast lugema kogu teost. „Sõna loost“ loetud katkend aga ühte õpilast siiski suutis motiveerida lugema kogu teost. Ka siin esineb olukord, kus üldanalüüsis saadud

tulemus tegelikult paika ei pea. Õpilast motiveeris lugema just ebahuvitavam katkend, seega on küsitav, kas huvitavus on ikka õpilaste jaoks (nagu nad peatüki esimeses osas ise järjestasid) kõige tähtsam argument, et teost lugeda.

Kokku oligi vaid üks õpilane, kes pärast „Kõrboja peremehe“ katkendit soovinuks lugeda kogu teost. Seega mõjust teose katkendi lugemine vaid 5% kogu vastuste hulgast. Selle teose puhul on kaks võimalust: 1) kas mõlemasse õpikusse on valitud väga vähe motiveerivad katkendid või 2) on see teos sellele vanuseastmele liiga keeruline. Ilmselt on mõju avaldanud nii üks kui teine argument, aga tulemus on ühtmoodi ehmatav – huvitavuse hinne oli kõige kõrgemalt hinnatud („*Nimed marmortahvlil*“ – „*Sõna lugu*“, „*Kirjandus 9. Klassile*“; „*Kevade*“ – „*Sõna võlu*“, 37 punkti) ja kõige madalamalt hinnatud („*Kõrboja peremees*“ – „*Sõna loos*“, 21 punkti) teoste vahel 16 punkti.

3.4. Kokkuvõtte põhiuurimusest

- 1) Tekstikatkendi valik pole alati seotud kontekstiga, enamasti oleks võimalik raami säilitada ka teise katkendi valimisega. Mõnel juhul on küll kontekst ja katkend tihedalt seotud (näiteks „Rehepapp“ „Sõna väes“), aga üldiselt pigem mitte. Seega, kui uurida kontekste, kuhu katkendid paigutusid, näis, et katkend ja kontekst pole enamasti väga tihedalt seotud, seega oleks võimalik õpiku sisu muutmata valida teistsugused motiveerivamaid katkendid.
- 2) 91% testrühma kuulunud õpilastest arvas, et sellel, kas tekstikatkend sümpatiseerib on määrav tähtsus, kas kogu teost soovitakse lugeda või mitte.

- 3) Teksti muudavad meeldivaks lugemiseks: huvitavus (kõige olulisem); seotus samaealistega (2. kohal); hästi kirjutatud (3. koht); kaasajast kõnelemine (4. koht); võime tekitada tundeid (5. koht).
- 4) Selgus, et kuigi suur enamus (46%) pidas huvitavust kõige tähtsamaks argumendiks, mis suunaks kogu teost lugema, ei ole alati huvitavus ja motiveerivus korrelatsioonis. See on huvitav tulemus, sest nii suur enamus pidas „huvitavust“ kõige olulisemaks, aga kui jõuti teksti lugemiseni (kuigi küsimused olid samal lehel), see ometi nii ei olnud. Osasid tekstikatkendeid hinnati küll väga huvitavaks, aga teost edasi lugema motiveeris just kas 1) teine täpselt sama huvitav või 2) vähem huvitav katkend. Vastupidi, oli ka katkendeid, mida hinnati väga huvitavaks ja need motiveerisid mitmeid õpilasi teost lugema. Seega ühelt poolt lükkas testirühm ise oma arvamuse ümber, sest nende reastamisülesandest ilmnas selgelt, et huvitavust peetakse kõige olulisemaks motivatsiooniallikaks. Teisalt, kuna tegu on siiski võrdlemisi väiksearvulise III kooliastmes käiva testrühmaga, kes hindas katkendeid kahe kooliaasta vältel, tuleb erinevusi mõista. Seda enam, et korrelatsioonis ja mittekorrelatsioonis olnud katkendite arv oli võrdlemisi samasugune. Kõige objektiivsem oleks öelda, et teksti huvitavus ja motiveerivus ei pruugi olla omavahel otseses seoses.
- 5) Ühest teosest on võimalik valida väga motiveeriv katkend või vastupidi – lugema mitte motiveeriv katkend. Teosest „Kevade“ valitud lõikude hindamine erines üksteisest väga. Ühest õpikust pärinevat katkendit hinnati seitsme punkti võrra huvitavamaks kui teisest õpikust pärinevat katkendit samas teosest. Siin võis rolli mängida ka see, et „Sõna võlus“ oli esitatud samast situatsioonist kirjanduslik stsenaarium ja raamatu tekst kõrvuti. Katkendi lugemise ajal ütlesin õpilastele, et nad ei pea stsenaariumi osa üldse lugema, seega usun, et ainult sellest vahe tingitud ei ole. Veelgi enam – on või mitte, mõte on olnud hea ja nagu näha – õpilasi selline variant motiveeris.
- 6) Teosepõhine hindamine: mõni teos ei pruugi lihtsalt meeldida katkendist hoolimata. Jällegi ei saa üldistada, aga mõlemat katkendit „Nimedest

marmortahvlil“ peeti väga huvitavaks (mõlemad 37 punkti) ja mõlemat „Kõrboja peremehest“ pärit katkendit hinnati väga madalalt (21 ja 23 punkti). Teisalt, „Kevade“ katkendite punktivahe olid vastupidi – väga suur (37 ja 30 punkti). „Rehepapi“ puhul oli tulemus peaaegu ühesugune (32 ja 31 punkti).

- 7) Pärast kõikide katkendite lugemist tekkis kõige rohkem motivatsiooni lugeda teost „Nimed marmortahvlil“ – 25% (ühest katkendist oli motiveeritud kolm õpilast, teisest kaks, kokku 5 vastust) vastustest. Järgnesid „Kevade“ – 20% (kokku 4 vastust) ja „Rehepapp“ – 15% (3 vastust). Kõige vähem motiveerisid katkendid lugema „Kõrboja peremeest“ – 5% ehk vaid ühel vastanud tekkis huvi lugeda kogu teost.

Joonis 12. Kõige enam kogu teost lugema motiveerinud katkendid

- 8) Õpilased ei ole piisavalt motiveeritud raamatuid lugema. Seda niigi paljuräägitud teemat illustreerivad ka selle töö empiirilise osa esimese osa tulemused. Kõige enam motiveerisid katkendid teosest „Nimed marmortahvlil“

kogu raamatut lugema, seda märgiti viiel korral kahekümnest. Seda, kas samad õpilased soovisid pärast mõlema katkendi lugemist kogu teost lugeda, ei ole võimalik teada, sest küsitlus oli anonüümne. Fakt on, et soovijaid sai olla maksimaalselt viis õpilast kümnest. „Kevadet“ sooviti lugeda kokku neljal korral (kahe katkendi peale kokku). „Rehepapi“ katkendid võisid motiveerida maksimaalselt kolme õpilast kümnest lugema kogu teost. „Kõrboja peremeest“ oli motiveeritud lugema vaid üks õpilane kümnest. Eespool on nimetatud maksimaalne võimalik arv õpilasi, vähetõenäolisel eeldusel, et ükski sama õpilane ei korranud oma soovi mõlemas ühe teose kohta täidetavas küsimustikus. Kui lähtuda kokku 80st täidetud küsimustikust, siis vastanuid, kes oleks pärast mõne katkendi lugemist tahtnud lugeda kogu teost, oli kõikide teoste arvestuses kokku maksimaalselt (ebatõenäoliselt, tõestamatult) 13, mis on kogu täidetud küsimustike hulgast vaid 16%. Mitu erinevat õpilast tegelikkuses selle 13 hulka kuulusid, ei ole võimalik öelda. Kindel aga on, et kui maksimaalsest 80st korrast sooviti vaid 13 korral pärast katkendi lugemist kogu teost lugeda, on seda väga vähe.

4. Õpilasrühma järeluurimine

Kuna käesoleva töö uurimuslik osa tugines ühe õpilasrühma arvamusele tekstide huvitavusest, on mul kui nende õpetajal olnud võimalus sama rühmaga sel teemal arutleda ka hiljem ja teha järeluurimine.

Paar kuud pärast viimase tekstikatkendi lugemist ja selle huvitavuse analüüsimist korraldasin õpilastele kokkuvõtliku analüüsitunni. Tunni esimeses pooles pidid õpilased vastama küsimustele (Lisa 3) tunni teises pooles toimus arutelu juhitud klassivestluse meetodil. Õpilased võisid esitatud küsimustele vastata pärast sellest käega märku andmist. Kuuldud vastused märkis õpetaja üles. Tundi lindistatud ei ole, sest vastati ükshaaval, oli võimalik vastused juba varem ettevalmistatud töölehele kirja panna.

Järeluurimise eesmärk leida vastused näiteks sellistele küsimustele: kas teksti huvitavaks muutvad omadused on püsiväärtuslikud või seostuvad vahetult loetud katkendiga ning kas lõpuks jäävad meelde katkendid või pigem lihtsalt teos, kust katkendid pärinesid. Lisaks annab järeluurimine võimaluse saada kinnitust (või ümber lükata) sellele, et põhiuurimuses saadud tulemused on enamjaolt muutumatud ja seega usaldusväärsed.

Lisaks oli õpilastel võimalus tõstatada sama valdkonna küsimusi ja rääkida sellest, mida nemad tekstikatkendite puhul oluliseks peavad. Oluline oli ka välja uurida, kas õpilased mõistsid katkendite lugemise ja huvitavusetestide tegemise mõtet. Et test on vajalik uurimuslikuks tööks, et hinnata praeguste õpikute ja tekstikatkendite huvitavust õpimotivatsiooni tõstjana ja tulevikus ehk õpikute koostamises katkendite valikul seda arvestada, selgitati õpilastele enne iga testi tegemist.

Järeluuring toimus 5.04.2013, kümnest uurimuses osalenud õpilasest oli tunnis 8 (katserühmas oli 10 õpilast). Esimese poole kokkuvõtva järelanalüüsi tunnist vastasid õpilased individuaalselt küsimustele, mille abil on võimalik analüüsida kogu huvitavuse testide tegemise perioodi. Õpilastel oli palutud vastata kümnele küsimusele (Lisa 3), mis seostasid kaks aastat väldanud protsessiga, kus õpilased lugesid erinevatest õpikutest pärit tekstikatkendeid ning analüüsisid neid huvitavuse seisukohast. Õpilaste vastuste abil soovisin teada saada, mis muudab tekstikatkendi ja seeläbi ka kirjandusõpiku õpilase jaoks motiveerivaks ja huvitekitavaks. Alljärgnevalt annan saadud tulemustest ülevaate, kirjutades välja küsimuse koos enimlevinud vastustega.

4.1. Individuealküsimuste vastuste analüüs

1. Kuidas Teile meeldisid tunnid, mil täitsite katkendite kohta huvitavuse teste?

Õpilaste arvamus huvitavuse testide kohta oli ootuspärane: nende tegemise vastu polnud enamusel midagi, aga lõpuks tüütas ühele ja samale testile vastamine õpilased ära. Järeldusele, et testid olid huvitavad, aga lõpuks muutus töö ühekülgseks, jõudsid kolm õpilast kaheksast. Neid õpilasi oli kaks, kellele tekstide lugemine ja seejärel testide tegemine üldse ei meeldinud. Ühel juhul oli seda põhjendatud sellega, et tekstid olid ebahuvitavad. Üks õpilane oli testide täitmise tundidega väga rahul, sest tema arvates olid tekstid huvitavad. Ühele õpilasele küll meeldis testide täitmine üldiselt, aga mõni ülesanne oli keerukas ja vastused kordusid. Muu põhjusena toodi välja seda, et testid olid hästi koostatud, neile oli lihtne vastata. Kokkuvõtteks võib öelda, et enamik õpilasi suhtus testide täitmisesse positiivselt, kuigi lõpuks muutus see nende jaoks üksluiseks.

2. Mis oli Sinu arvates testide täitmise mõte?

Testide täitmise mõttena nägi enim õpilasi (kokku kolm) seda, et õpetajal oli vaja, et nad seda teeks. Töö mõttena nägid kaks õpilast seda, et katkend on otseselt seotud tekstiga ja sellest, kas see meeldib, sõltub, kas raamatut soovitakse lugeda. Muude testide täitmise eesmärgidena toodi näiteks välja, et ehk kontrolliti sellega õpilase võimeid. Üks õpilane kirjutas, et tema ei saanud testide täitmise mõttest aru. Kokkuvõtteks võib öelda, et domineeris väline mõjur – õpetajal oli vaja, et seda tehtaks. Kuigi sellest, et teste täites on õpilastel võimalik kaasa rääkida teemadel, mida nende jaoks huvitavaks peetakse, oli juttu enne iga testi täitmist, nägid õpilased oma tööd siiski pigem õpetaja abistamisena.

3. Kuivõrd mäletate loetud katkendeid praegu? Milliseid (lisa õpik, kui mäletad)?

Mingitki loetud katkendit mäletas üle poole vastanutest – viis õpilast kaheksast. Neist üks nimetas lausa kahest raamatust pärinevat katkendit, mis tal siiani meeles on. Kolm õpilast ei mäletanud ühtegi loetud teksti. Kõige enam õpilastele meelde jäänud katkendid pärinesid teostest „Kõrboja peremees“ ja „Rehepapp“. Mainitud on kõiki nelja teost, kust katkendeid loeti. Õpikuid, kus meelesolnud katkend pärines, ei täpsustanud keegi. Kokkuvõtteks võib öelda, et õpilased mäletavad teoseid, mille katkendeid loeti, aga seda, millisest õpikust milline katkend pärines, nad enam ei mäleta.

Joonis 13. Teosed, mille lugemine õpilastele meelde jäänud oli.

4. Kui tihti tekkis pärast katkendi lugemist soov lugeda kogu teost?

Mitte ühelgi kaheksast vastanud õpilasest ei tekkinud pärast mõne katkendi lugemist soov lugeda kogu teost, kust katkend pärines. Põhjusteks nimetati, et katkendid olid igavad või ei armastata raamatuid lugeda (viimast vastas vaid üks õpilane). Katkendeid peeti ka liiga lühikesteks ja arusaamatuteks, mis ei tekitanud motivatsiooni lugeda.

5. Kui tihti Sinuga juhtunud on, et pärast katkendi lugemist tahaksid kogu raamatut lugeda (mitte vaid koolis käsitletud tekstid, ka raamatututvustused jms)?

Õpilasi, keda kunagi mõni katkend kogu teost lugema motiveerinud on ja neid, kellega seda juhtunud pole, oli võrdselt. Vastustes, kus katkend on motiveerinud, öeldi, et nii on juhtunud enamasti noorsooromaanidega. Nimetati ka teoseid, mille katkend ajendas teost lugema, näiteks „Kasuisa“ (Adeele Rass). Lisaks toodi välja, et väiksena loeti koomiksit, mis meeldis niivõrd, et loeti läbi sama raamat. Kokkuvõtteks võib öelda, et

on õpilasi, keda väljaspool koolikirjandust loetud katkendid motiveerisid tervikteoseid lugema. Seda vastust eelmise vastusega (küsimus 4) võrreldes on näha, et katkendi valik on oluline ja erinevad katkendid mõjuvad erinevalt.

6. Kuidas muutus tekstide hindamine Sinu jaoks, arvestades, et esimesi tekste hinnates käisid kaheksandas klassis, nüüd oled üheksandik?

Enamik õpilasi ei arvanud, et nende vanusest oleks sõltunud see, kuidas nad tekste hindasid. Siin tekkis probleem, et klassi koosseis on kahe aasta jooksul pisut muutunud, seega kooli vahetanud õpilased ei saanud muutust hinnata (klassist läksid selle aja jooksul ära kaks õpilast ja lisandusid samuti kaks). Õpilane, kes arvas, et hindamine on veidi muutunud, põhjendas seda sellega, et lõpu poole oli loetud rohkem tekste ja tekkis võrdlusmoment varemloetuga ning see mõjutas huvitavuse tajumist. Kokkuvõtteks näib, et vanuselisi iseärasusi ei pea õpilased tekstide hindamise puhul oluliseks.

7. Mida arvad õpikus pakutud tekstikatkenditest?

Selle küsimuse puhul tuleb arvestada, et ilmselt vastatakse oma koolis kasutatavate kirjandusõpikute (III kooliastmes Nahkur, Sökk 2001, 2002, 2003) tekstikatkendite põhjal, kuigi küsimus ei eelda konkreetset õpikusarja nimetamist. Kuna käesoleva uurimuse raames loeti ka teistest õpikutest pärit katkendeid (õpilased teadsid seda), tuleb kõne alla, et õpilased arvestasid ka neid katkendeid. Küsimusele oli väga põhjalikult vastatud, enamik õpilasi vastas mitme omadussõnaga. Positiivselt kirjeldati tekste oluliselt vähem kui negatiivselt. Kaks õpilast olid tekstidega rahul, seevastu viis õpilast mainisid ainult negatiivseid jooni. Tekstidele heideti ette igavust, venivust, vanamoodsust, arusaamatust. Ühte vastusesse kirjutati ka seda, et katkendid võiksid olla noortepäraseid ja kajastada noorte elu. Kokkuvõtteks võib öelda, et õpilased on tekstide suhtes väga kriitilised ja oskavad oma hinnangut põhjendada.

Joonis 18. Omadused, mida nimetati õpikutekstide kirjeldamiseks

8. Kas vaatad pärast huvitavuse teste õpikutekste uue pilguga, mis muutnud on?

Mitte ükski õpilane ei arvanud, et testide täitmine oleks kuidagi mõjutanud seda, kuidas ta nüüd tekste loeb ja vaatab. Tulemus on oodatav, kuna eelmisele küsimusele vastates paistis välja, et õpilased on niigi väga kriitilised selle suhtes, kas tekst on nende jaoks huvitav või mitte.

9. Milline tekst oleks Sinu jaoks huvitav? Nimeta viis omadust!

Enam mainiti noorteteemalisust ja kaasahaaravust kui omadusi, mis teksti huvitavaks muudaks. Tähtsusetult järgmistena (kolmel korral) kaasaegsust, kergestimõistetavust, põnevust, lühidust, faktirohkust ja huvitavust. Viimane välja toodud omadus on selles

mõttes omapärane, et kui küsimuses taheti teada, mis teeb teksti huvitavaks, nimetati huvitavust. Kokkuvõtteks võib öelda, et on palju erinevaid omadusi, mis õpilaste jaoks teksti huvitavaks muudavad. Kui enimlevinud vastused on ootuspärased, siis näiteks see, et õpilastele meeldib, kui tekstis on palju fakte, on pigem ootamatu.

Joonis 14. Tekstikatkendit huvitavaks muutvad omadused, mida õpilased välja tõid.

10. Milline tekst ei ole huvitav? Too näiteid.

Enim oli mainitud vanaaegsust, raskesti mõistetavat sisu, igavust ja teaduslikkust kui ebahuvitavale tekstile omaseid tunnuseid. Ebahuvitavate teostena oli nimetatud „Libahunti“, „Kõrboja peremeest“ ja „Tõde ja õigust“. Mõni omadus on välja toodud nii teksti huvitavuse (eelmine vastus) kui ka ebahuvitavuse tunnuseks, näiteks armastusteema, romantilisus on mõne õpilase arvates huvitav, teise arvates just ebahuvitav. Üldiselt aga harmoneeruvad kahe viimase küsimuse vastused ja õpilaste arvamus on võrdlemisi sarnane.

Joonis 15. Tekstikatkendit ebahuvitavaks muutvad omadused, mida õpilased välja tõid.

4.2. Klassivestluse tulemuste analüüs

Kokkuvõtva järelanalüüsi tunni teises pooles anti õpilastele juhitud vestluse abil võimalus kaasa rääkida õpikute ja katkendite kui õpimotivatsiooni tekitajate teemal. Klassivestluse alguses esitasid õpilased õpetajale palve, et neile meelde tuletataks, millistest raamatutest pärit katkendeid üldse loeti. Igal tekstikatkendi analüüsi lehel oli kirjas nii teos kui ka õpiku pealkiri, kust see pärineb. Ilmselt tekkis see küsimus ka sellepärast, et samast raamatust pärit katkendeid ei pruugitud samal ajal lugeda (mõnel juhul loeti samast teosest pärit katkendeid samal tunnil või järjestikustel tundidel, vahel mitte).

Teoste pealkirjad üle korratud, läksin edasi üldistava palvega nimetada raamatuid, mis ei pruugi olla kohustusliku kirjanduse nimekirjas, aga on õpilasele huvitavad tundunud.

Nimetati teoseid: „Medaljon“ (*E. Sepp*); „Harry Potter“ (*J. K. Rowling*); „Kolm musketäri“ (*lühike variant A. Dumas' järgi*); „Martin Greeni juhtum“ (*K. Saar*); „Imesid juhtub harva“ (*B-K Lõhmus*); „Esimest korda ja enamgi veel“ (*E. Stein-Fisher*); „Lucas“ (*K. Brooks*); „Võlur Oz“ (*L. F. Baum*); „Isa aseaine“ (*K. Thorvall*); „Tommy ja Kribu“ (raamatusari, mis kogus enim positiivset vastukaja, autor *L. Lilleste*). Selliste teoste kohta saavat õpilased oma sõnul informatsiooni oma tutvusringkonnalt, kelle soovitusi üldiselt kõrgelt hinnatakse. Samas mainiti ka seda, et vahel meeldivad ka raamatud, mida õpetaja lugeda soovitanud on.

Järgmisena paluti õpilastel nimetada teoseid (nii kohustusliku kirjanduse seast kui ka iseloetutest, ei pidanud olema ilukirjandus), mida nad peavad ebahuvitavaks. Nimetati väga ühehäälselt „Libahunti“ (*A. Kitzberg*) ja „Kõrboja peremeest“ (*A.H. Tammsaare*). See võis tuleneda ka tõsiasjast, et viimast loeti eelmise veerandi kohustusliku kirjandusena ja oli seega värskelt meeles. „Libahunt“ oli sama testrühma kohustuslik kirjandus aastal 2011, kui nad käisid kaheksandas klassis.

Kui arvestada vastamiseks antud aega (mõlemale küsimusele vastamiseks anti sama palju aega) ja klassi vaba õhkkonda, on oluline nüanss, et raamatuid, mis on õpilastele meeldinud, nimetati palju elavamalt ja rohkem. Sellele küsimusele tahtsid kõik vastata, seega ka erinevused vastustes. See-eest igavate raamatute kohta vastates olid nimetatud pealkirjade erinevus väike ja neid mainiti vähe. Ilmselt on siin ka roll sellel, küsimuse esitas õpetaja, kes ise need teosed kohustusliku kirjandusena läbi lugeda palus.

Lõpetuseks esitasin õpilastele küsimuse selle kohta, kuidas nende arvates õpikuid koostatakse ja sinna tekstikatkendeid valitakse. Sellele küsimusele konkreetselt vastata ei osatud, aga üle klassi kostus hõige: „No õpilastelt seda igatahes ei küsita!“ Sellest edasi rääkides selgus, et neil poleks midagi selle vastu, et vastata küsimustikele, mille vastuseid arvestataks uute õpikute tegemisel ja sinna sobivate katkendite valikul.

Õpilased tõid välja, et pidevalt nad sellistele küsimustele vastata ei tahaks ega „viitsiks“ (siinjuures peeti ka liiga pikaks ja tihedaks protsessiks käesoleva töö aluseks olnud huvitavuse küsimustike täitmist), aga harvem teeksid nad seda hea meelega.

4.3. Põhiuuringu ja järeluuringu tulemuste võrdlus

Mõned küsimused kordusid põhiuuringu ja järeluuringu küsimustikes, mõned vastused samadele küsimustele aga erinesid. Järgnevalt teen kokkuvõtte erinevustest ja sarnasusest, et selgitada, millistele seisukohtadele jäid õpilased kindlaks nii uuringu ajal kui pärast seda (või muutsid meelt).

- 1) Kõiki teoseid, mille katkendeid uurimuse ajal loeti, nimetati vähemalt korra vastuses küsimusele: „Kuivõrd mäletate loetud katkendeid praegu?“. Kõige rohkem kordi nimetati „Rehepappi“ ja „Kõrboja peremeest“. Põhiuurimuses vastati nende teoste kohta kõige rohkematel kordadel, et pärast nende lugemist ei soovitud kogu teost lugeda. Vastus ei saanud tingitud olla sellest, et neid viimati loetud oleks. „Rehepapi“ mõlemat katkendit loeti 18.10.2012, „Kõrboja peremehe“ mõlemat katkendit loeti 22.05.12. Viimase mäletamist võib ka mõjutada, et õppeaasta 2012/2013 III veerandil oli see kohustuslik lugemine. Siiski ei saa välistada ka varianti, et vähem motiveerivate teoste lugemine jääb õpilastele paremini meelde.
- 2) Järeluuringul vastasid kõik kaheksa õpilast, et mitte ükski loetud katkend ei motiveerinud teda lugema kogu teost. Põhiuuringu ajal oli 16% ehk 13 korda (80 täidetud küsimustikust) küsimusele „Kas katkend tekitas soovi kogu teost lugeda?“ vastatud, et katkend motiveeris kogu teost lugema. Seega näib, et õpilased on täiesti unustanud, et mõni katkend tekitas neis sümpaatiat. Ehk oli

neil meeles, et enamus katkendeid enamikku kogu teost lugema ei motiveerinud ja nad on seda üldistanud kõikidele katkenditele. Igatahes selgub, et tagasivaatavalt esitatud küsimuste vastused erinevad vahetult pärast katkendi lugemist saadud vastustest.

- 3) Eespool jäi kõlama, et põhiuurimuses kokku 13 korral (80st) tekkis pärast katkendi lugemist soov lugeda kogu teost. Küsimus on, kas nad siis tegelikult lugesid neid teoseid motiveerituna katkenditest. Sellele on raske vastata, sest nii „Nimesid marmortahvlil“ (alternatiiviks filmi vaatamine) kui ka „Kõrboja peremeest“ lugesid nad pärast huvitavustestide täitmist (mitte vahetult) kohustusliku kirjandusena nagunii. „Kevade“ oli kohustusliku kirjandusena loetud kuuendas klassis ja teost „Rehepapp“ (alternatiiv audioraamat) loeti samuti kohustuslikus korras umbes aasta enne küsimustiku täitmist.
- 4) Järeluuringus pidid õpilased nimetama viis omadust, mis teevad katkendi huvitavaks. Põhiuuringus oli vaja reastada katkendi omadusi tähtsuse järjekorras. Põhiuuringus juhtis teiste omaduste ees suurelt „huvitavus“. Järeluuringus oli huvitavus põhimõtteliselt teisel kohal (mitu omadust said sama palju nimetamiskordi). Järeluuringus oli „huvitavusest“ ees „noorteteemalisus“, kaasahaaravus“. Kuna järeluuringus said õpilased ise terminoloogia valida, siis ei saa lõpuni kindel olla, kas „huvitavus“ ja „kaasahaaravus“ võiksid olla samatähenduslikud omadused. Põhiuuringus oli teisel kohal „seotus samaealistega“, mis järeluuringus võrdub „noorteteemalisusega“. Seega näib, et igal juhul on noortega seotud teemad need, millest kolmas kooliaste enim lugemismotivatsiooni saab. Järeluuringus jagavad „huvitavusega“ teist kohta „kaasaegsus“, „kergesti mõistetavus“, „põnevusrikkus“, „lühidus“ ja „faktirikkus“. Neist omadustest on põhiuurimuses „kaasaegsus“ neljandal kohal ja „lühidus“ kuuendal kohal. Ülejäänuid põhiuurimuses ei nimetata. Järeluuurimuses ei nimetata põhiuurimuse kolmandat kohta „hästi kirjutatud“ ega

ka tagumistel kohtadel olnud „tunnete tekitamist“, „sügavmõttelisust“ ega omadust „täis mõtteid, mida tahaks tsiteerida“. Kõige tähtsamad omadused on võrdlemisi samad nii põhi- kui ka järeluurimuses: „seotus samaealistega“, „huvitavus“ ja „kaasaegsus“.

- 5) Mõni teos ehk ei motiveerigi õpilasi lugema. Järeluurikus oli vaja nimetada teoseid või katkendeid, mis õpilaste jaoks on olnud väga ebahuvitavad. Järeluurimuses nimetati ainsa teosena põhiuurimuses testituteist kõige madalamad huvitavusepunktid saanud (mõlema katkendi puhul) ja kõige vähem lugemismotivatsiooni (5%) tekitanud „Kõrboja peremeest“.

5. Järeldused

Järgnevalt esitan teoreetilise ja praktilise osa võrdlemisest ja analüüsimisest lähtuvad lõppjäreldused.

Töö käigus sain erinevaid vastuseid küsimusele, kas katkend on määrava tähtsusega või loeb lõpuks ikkagi pigem teos ise ja polekski vahet, millist katkendit sellest teosest loetaks. Uurimusliku osa üldküsimusele, kas õpilaste arvates on üldse vahet, milline katkend teosest valitakse, oli jaatavalt vastatud 91% juhtudest (sama küsimus oli kõigil kaheksal hindamislehel ja kõik testrühma liikmed vastasid sellele, kokku 80 vastust). Selline protsent näitab kindlalt, et õpilased tajuvad erinevate katkendite puhul erinevat motivatsioonitaset lugeda kogu teost. Samas kui põhiuurimuse teise osa vastuseid analüüsida, siis vaid teose „Kevade“ puhul sai üks katkend õpilastelt kokku oluliselt vähem punkte (30 punkti), kui teine (37 punkti). Ülejäänud kolme teose puhul oli kahe katkendi huvitavust hindav punktisumma põhimõtteliselt samas suurusjärgus: katkendid teosest „Nimed marmortahvil“, said mõlemad kõrge keskmise huvitavuse eest antud punktisumma 37 punkti. „Rehepapi“ katkenditest sai üks katkend 31 ja teine 32 punkti. Kõige madalama huvitavuse hindena sai „Kõrboja peremehe“ üks katkend 21 ja teine katkend 23 punkti.

Nii saab testrühma tulemuste põhjal väita, et kõige huvitavamaks peeti katkendeid teosest „Nimed marmortahvil“, sellele järgnes „Kevade“, „Rehepapp“ ja kõige ebahuvitavamaks peeti teosest „Kõrboja peremees“ pärinevaid katkendeid. Kui teoste motiveerimisvõimet (kokku liita pärast mõlemat katkendit loetud õpilaste arv, kes pärast katkendi lugemist soovisid lugeda kogu teost) omavahel võrrelda, siis järjekord jääb samaks.

Kui aga täpsemalt võrrelda kahe sama teose katkendi huvitavuse keskmist hinnet ja seda, kas just need teosed tekitasid õpilastes enim motivatsiooni lugeda kogu teost, näeme erinevusi. Mõlemad katkendid teosest „Nimed marmortahvilil“, said ühepalju huvitavuse punkte, ent pärast ühe katkendi lugemist soovis kogu teost lugeda üks õpilane rohkem. „Rehepapi“ puhul tekitas seevastu huvitavamaks hinnatud katkend vähemates õpilastes soovi lugeda kogu teost. „Kevade“ puhul oli huvitavuse kõrge hinne ja tekitatud motivatsioon kogu teost lugeda võrdelises sõltuvuses. „Kõrboja peremehe“ puhul oli nii huvitavust kui ka motiveerivust mõlemat madalalt hinnatud, ent huvitavuse eest vähem punkte saanud katkend motiveeris ühte õpilast siiski lugema kogu teost, rohkem punkte saanud katkend ei motiveerinud mitte kedagi kogu teost lugema. Seega, testrühm lükkab ise ümber enda eespool esitatud vastuse, et katkendi valik on määrava tähtsusega tekitamaks motivatsiooni lugeda kogu teost.

Sellest tulenevalt järgmine järeldus: kuigi teooriaosas väidavad tegevõpetajad, et pole olemas teost, mis enamusele ei meeldiks, ikka ühtedele meeldib väga, teistele vähem, selgub põhiuurimuse tulemustest, et mõlemad „Kõrboja peremehest“ loetud katkendid said huvitavuse eest ligi kuusteist punkti vähem kui katkendid teosest „Nimed marmortahvilil“. Õpilaste sama seisukoht ilmnes ka järeluurimisel, kus ebahuvitavamate raamatute puhul nimetati esimesena just seda teost.

Lisaks huvitas mind see, milliseid faktoreid katkendi puhul üldse põhiuuringu käigus tähtsaks peeti ning kuidas tajuti huvitavust. Siin võrdlen õpilaste arusaama sellest, mis teeb teksti lugemise meeldivaks J. Miku (2002a) motiveeriva õppvara põhimõtetega. Nii selgub, kas õppevara koostamise teoreetikute ja õppevara tegeliku sihtrühma arvamused meeldivast ja motiveerivast tekstist on omavahel kooskõlas. Õpilased pidasid tähtsaimaks huvitavust, J. Mikk (2002a) toob välja vanuseastmele omase väljendusviisi valiku ja huvide arvestamise. Huvitavus on seega mõlemal juhul mainitud. Õpilased pakkusid teisele kohale seda, et tekst on seotud samaealistega, seda sobib nimetada ka huvidega arvestamiseks. Tähtsusest kolmandaks peeti seda, et tekst oleks hästi

kirjutatud. Siinkohal võib tõmmata paralleeli vanuseastmele omase väljendusviisi valiku ja selle vahele, et teksti peeti on „hästi kirjutatuks“. Tähtsusetult neljandaks pidasid õpilased tekstide kaasaegsust. Mõnes mõttes võib selle samuti ühendada Miku (2002a) esimese põhimõttega, et tekst arvestab vanuseastme huve ja väljendusviisi, samas päris võrdsed need põhimõtted pole.

Viiendale kohale pakuvad õpilased teksti võimet emotsioone tekitada. Emotsioonide esilekutsumist peab ka J. Mikk (2002a) oluliseks, seega siinjuures on põhimõtted kooskõlas. Kuuendaks nimetavad õpilased teksti lühisust, millest J. Mikk ei räägi. Õpilased hindasid kõige vähem olulisteks õpetaja pakutud variantidest teksti sügavmõttelisust ja tsiteeritavust, J. Mikk (2002a) neid omadusi motiveerivale õppevarale omaseks ei pea. Iseseisvalt lisasid õpilased nimekirja naljakuse ja teksti mitmekülgsuse, neist J. Mikk (2002a) samuti ei räägi.

Küsimusele, kas teksti huvitavaks muutvad omadused on püsiväärtused või erinevad olenevalt katkendist, aitas selgitada järeluurim, kus palusin samuti nimetada omadusi, mis teksti huvitavaks lugemiseks muudavad. Järeluurim,us polnud enam vaja hinnata omadusi, vaid need ise välja tuua. Siin ei nimetatud esimesele kohale enam huvitavust, vaid kaasahaaravust ning sellega sama tähtsaks peeti seotust samaealistega. Neist omadustest pisut vähem mainiti huvitavust, faktirohkust, kaasaegsust, kergestimõistetavust, põnevust ning lühisust. Harvematel kordadel toodi välja muid omadusi. Küsimuses oli tahetud just huvitavaks muutvaid omadusi teada, seega oli mõnevõrra eriline, et mainiti konkreetset sõna „huvitav“. Kuna huvitavus on mõnevõrra samatähenduslik kaasahaaravuse ja põnevusega, näib mulle, et õpilaste jaoks pole vahet, kas küsin teksti meeldivaks muutvate omaduste (põhiuurim,us) või teksti huvitavaks lugemiseks muutvate omaduste kohta (järeluurim,us). Näib, et õpilaste jaoks ongi huvitav motiveeriv ja seeläbi meeldiv.

Nii põhiuuringus kui järeluuringus nimetati oluliste omadustena lisaks eelnevatele lühisust ja kaasaegsust, mida J. Mikk (2002a) välja ei too. Uue mõistena tõid õpilased kergestimõistetavuse, mille võiks minu arvates ühendada põhiuuringus välja toodud omadusega, et tekst on hästi kirjutatud ja J. Miku (2002a) vanuseastmele sobiva väljendusviisi valikuga.

Põhiuuringu omadustele lisandus järeluuringus täiesti uue motiveeriva ehk huvitekitava põhimõttena faktirohkus. Jaan Mikk sellist põhimõtet eraldi välja ei too, ent peab oluliseks ajalooliste seikade kasutamist motiveeriva õppevara koostamisel, mida ta on põhjendanud sellega, et ajaloolised seigad võivad küll mahukad olla, ent huvitavad faktid jäävad õpilastele paremini meelde, kui kuiv teooria ja mõisteseletused (Mikk 2002a). Seega võib siin mõningaid paralleele siiski näha.

Tekstide seotus ajalooga kui motivatsiooni või amotivatsiooni allikas on selles töös väga huvitavaid erinevaid tähelepanekuid saanud. Uue õppekava eesti keele ja kirjanduse kohustusliku kirjanduse nimekirju koostades olevat nn klassikaks või tüvitekstiks peetavate teoste osakaalu vähendatud, jäid ju uuest kohustusliku kirjanduse nimekirjast välja ajaloolised teosed nagu „Meelis“ ja „Mahtra sõda“ (Org 2013). Pedagoogid väitsid aga, et ajalooliste teoste puhul on tähtis nende õige esitamine, selle välja toomine, et probleemid on ajast aega samaks jäänud (Reporteritund 2011). Põhiuuringus ilmnes, et kõige huvitavamaks ja motiveerivamaks peetakse katkendeid teosest „Nimed marmortahvil“. Lisaks ilmneb ka järeluuringus, et faktirohkus, mida teoreetik J. Mikk (2002a) seostab ajalooliste seikade kujutamise kui motiveeriva õppevara koostamise põhimõttega, on seotud sellega, et õpilastele pakub see valdkond huvi ning tõstab õpimotivatsiooni. Seega kinnitavad enamik käesoleva töö allikaid, et ajaloolised tekstid hoopis tekitavad õpimotivatsiooni, mitte vastupidi nagu kohustusliku kirjanduse nimekirja muutmisest arvestades järeldada võiks.

Nii põhi- kui ka järeluuringust ilmnenu teksti motiveerivad omadused lühisus ja kaasaegsus ei leia paralleelseid omadusi J. Miku (2002a) motiveeriva õppevara koostamise põhimõtete hulgast. Põhi- ega järeluuring ei paku oma alternatiive ka Miku (2002a) kirjeldatud motiveerivatele omadustele nagu vastuolude näitamine ja küsimuste ja hinnangute esitamine. Ülejäänud ja seega suurem osa J. Miku (2002a) ja õpilaste arvamust esindanud põhiuuringu ning järeluuringu tulemused on siiski sarnased, kuigi võiksid veelgi enam kattuda.

Järeluuringu üks eesmärk oli see, et oleks võimalik selgitada, kuidas suhtutakse loetud teostesse ja katkenditesse tagasivaatavalt. Selgus, et põhiuuringus vastati 13 korral (80st vastusest), et pärast katkendi lugemist tekkis soov lugeda kogu teost. Järeluuringus vastasid kõik tol päeval koolis olnud kaheksa õpilast, et mitte ükski katkend ei motiveerinud kogu teost lugema. Tundub, et üldistades on õpilased kriitilisemad, kui vahetult oma valikuid ja arvamusi põhjendades.

Töö teooriaosas ja praktilises osas sain erinevaid vastuseid sissejuhatuses püstitatud küsimusele, kuivõrd tõene on väide, et õpilased loevad ühe vähem ja vähem testrühma näitel. Pedagoogid väitsid raadiosaates, et ei ole teoseid, mida lugeda ei tahetaks, vaid on õpilased, kes mingisugustki ilukirjandust lugeda ei taha (Reporteritund 2011). Põhiuurimuses kui ka järeluurimuses kirjutati erinevatel küsimuste vastuste põhjendustesse samuti seda, et raamatute lugemine lihtsalt ei meeldigi.

Selliseid vastuseid küll oli, aga katkendist otsesemalt tulenevaid vastuseid oli märksa rohkem. Järeluuringus selgub, et õpilased siiski loevad ja on katkendeid, eelkõige väljaspool kohustuslikku kirjandust, mis on kogu teost lugema motiveerinud. Sama kinnitab ka järeluuringus ilmnenu tendents, et õpilased olid klassivestluses palju motiveeritumad nimetama teoseid, mis nende jaoks huvitavad olnud on, kui neid, mida nad igavaks peavad. Vaid 16% (kaheksakümnest võimalikust küsimustikust) õpilastest

oli kohe pärast mõne katkendi lugemist motiveeritud lugema kogu teost, kuigi järeluuringus ei tundnud keegi, et tegelikult olid osad katkendid neid põhjuuringu ajal siiski kogu teost lugema motiveerinud. See eest osati järeluuringus nimetada väga paljusid kohustusliku kirjanduse nimekirja mittekuuluvaid teoseid (eelkõige noorsooromaane), mis on olnud huvitavad ja mida vabatahtlikult loetud on. Uue õppekava kirjanduse, sealhulgas kohustusliku kirjanduse koostamise töörühma põhimõtte olevat olnudki klassika ja kaasaegsete teoste tasakaalustamine (Org 2013). Seega näib, et on järgitud õpilastele motiveerivat põhimõtet ja valitud on õige tee. Sellest tulenevalt ei ilmne antud töö käigus ühtset seisukohta, et enamus õpilasi lihtsalt ei tahaks raamatuid üldse lugeda.

Kokkuvõte

Töö teooriaosas on selgitatud, et huvi õpitava (sh tekstikatkendite lugemine) vastu on sisemise motivatsiooni väljund. Sisemist motivatsiooni peetakse koolitöös oluliselt efektiivsemaks, kui välist motivatsiooni, ehkki hetkel on Eesti haridussüsteem võrdlemisi välisele motivatsioonile suunatud, sest soorituse eest antakse tagasisidet numbrilise (või tähelise) hindena. Uued reformid, näiteks kujundava hindamise propageerimine, lubavad aga oletada, et sisemise motivatsiooni tõstmine, sealhulgas huvitavusele keskendumine on valitud uus suund ka Eesti haridussüsteemis. Seda enam tasub rääkida motiveeriva õppevara koostamispõhimõtetest.

Kuigi on välja töötatud motiveeriva õppevara põhimõtted (Mikk 2002a), peab arvestama ka vastavateemaliste seaduste ja määrustega. Alates 2008. aastast ei pea enam õpikud haridusministeeriumilt õppekavaga vastavuse kohta kinnitust saama (piisab kahe retsensendi positiivsest hinnangust), aga siiski on teatavad riiklikult kinnitatud õppevara koostamise reeglid.

Tähtsaim neist on, et töö fookuses olev kirjanduse õppevara peab olema kooskõlastatud (selle töö puhul põhikooli) riikliku õppekava keele ja kirjanduse ainevaldkonnaga. Selle ühe osa ehk kohustusliku kirjanduse nimekirja (kirjandusõpikute sisu analüüsimine selgitas, et need koosnevad enamasti kohustusliku kirjanduse nimekirja kuuluvate teoste katkenditest ja nendega seonduvast teooriaosast) koostamiseks kutsutakse kokku töörühm, kuhu kuuluvad nii tegevõpetajad kui ka teadlastest õppejõud. Kirjanduse ainevaldkonna kohustusliku kirjanduse nimekiri on jäetud lahtiseks – õpetaja võib ise tekste lisada ja nimekirjast valikuid teha, ent õpetajat kohustatakse siiski õpetama nn „tüvitekste“ (PRÕK L1 2011: 20). Seda terminit täpsemalt ei selgitata. Vestlusest õpetajatega selgub, et terminit mõistetakse võrdlemisi erinevalt ja seetõttu pole ka

valitud teostes ühtlust (Reporteritund 2011). Seega kohustusliku kirjanduse nimekirja üks tingimus, et loetaks kindlaid tüvitekste, jääb sisuliselt saavutamata.

Töö uurimuslikus osas võrdles kümneliikmeline testrühm erinevates õpikutes esitatud (Nahkur, Sokk 2001, 2002, 2003; Kivisilla jt 2011, 2012, Ratassepp jt 2008; Au, Hennoste 1998, 2001, Hennoste 2003) samast teosest pärinevaid üksteisest erinevaid katkendeid. Teose valikul on arvestatud mitmeid erinevaid nüansse, mida täpsemalt selgitati uurimusliku osa alguses. Valituks osutusid teosed: „Nimed marmortahvil“, „Rehepapp“, „Kevade“, „Kõrboja peremees“. Igaühel loeti kahte erinevas õpikus pakutud katkendit ja hinnati neid selle järgi, kui huvitavad ja kogu teost lugema motiveerivad need olid. Järeluuringus meenutasid testrühma liikmed oma arvamust või väitsid vastupidist. Alljärgnevalt kokkuvõtte lähtuvalt sissejuhatuses esitatud küsimustest.

Põhiuuringus peeti katkendi huvitavust otseselt seotuks sellega, kas soovitakse lugeda kogu teost. Järeluuringu vastustes ilmnes seevastu, et meelde olid jäänud vaid teosed, mitte katkendid. Sellest erinevusest tulenevalt ei selgu, kas konkreetne katkend omab motivatsioonillikana tähtsust. Järeluuringus küsiti, kas on mõni kohustusliku kirjanduse väliselt loetud katkend on kogu teost lugema motiveerinud. Selgus, et on ning osati nimetada pealkirju, milliste teostega nii juhtunud on. Enamasti pärinevad sellised katkendid teostest, mis räägivad samaealistest ja on huvitavad. Viimast kaht omadust hinnati kõige kõrgemalt ka põhiuuringu ühe küsimuse vastuses, kus tuli teksti meeldivaks lugemiseks muutvaid omadusi tähtsuse järjekorras reastada. Samad omadused veidi teises sõnastuses on välja toodud ka motiveeriva J. Miku (2002a) õppevara koostamise põhimõtete hulgas, seega on vähemalt osad välja töötatud põhimõtted ja õpilaste arvamusel kooskõlas.

Sellest hoolimata polnud alati sõltuvuses teksti huvitavus ja see, mitut õpilast katkend teost lugema motiveeris. Vahel motiveeris rohkemaid õpilasi kogu teost lugema hoopis katkend, mis huvitavuse hindamisel vähem punkte saanud oli. Seevastu näiteks „Kevade“ puhul tekkis situatsioon, kus kahe erineva katkendi huvitavust hinnati lausa seitsme punktise vahega ning huvitavamaks hinnatud teost soovis lugeda kolm vastanud õpilast, vähem huvitavaks peetud teost vaid üks õpilane. Seega on võimalik situatsioon, kus ühte katkendit peetakse huvitavamaks ja see motiveerib kogu teost lugema, teine aga mitte.

Johtuvalt eelnevast tasub siiski panustada sellesse, et õpikusse valitaks katkendeid, mis toovad välja teose huvitavuse. Kuigi see ei pruugi lugemismotivatsiooni tõsta, võib see siiski juhtuda. Sest üldlevinud arvamust, et üha vähem soovitakse raamatuid lugeda, sai kinnitust (küll mitte väga kontrastselt) ka käesolevas töös, sest vaid 13 korral sooviti pärast katkendi lugemist kogu teost lugeda. Lugemismotivatsioon võib küll järjest väheneda, aga uuringust selgub, et osad mitte kohustusliku kirjanduse nimekirja kuuluvad teosed, aga ka kohustusliku kirjanduse katkendid motiveerivad lugema kogu teost.

Allikad

Kirjandus

Au, I, M. Hennoste 1998. Kirjandus VII klassile. Tallinn: Avita.

Au, I, M. Hennoste 2001. Kirjandus VIII klassile. Tallinn: Avita.

Bettelheim, B 2007. Muinasjuttude võlujõud. Tartu: Atlex.

Deci, E. L., R. M. Ryan 2000a. Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions. Contemporary Educational Psychology, 25, 54–67.

<http://mmrg.pbworks.com/f/Ryan,+Deci+00.pdf> – vaadatud 17.03.2013

Deci, E. L., R. M. Ryan 2000b. The „what“ and „why“ of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11, 227–268.

http://www.selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_DeciRyan_PWhatWhy.pdf – vaadatud 22.03.2013

EKSS 2013 = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=motivatsioon&F=M> – vaadatud 20.03.2013

GRÕK L1 2013 = Gümnaasiumi riiklik õppekava, lisa 1, ainevaldkond „Keel ja kirjandus“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/107052013016> – vaadatud 17.05.2013 → https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1070/5201/3016/lisa_1_muudetud.pdf – vaadatud 17.05.2013

Grünfeldt, I 2013. Vaimne rehepaplus. – Virumaa Teataja 25. veeb. <http://www.virumaateataja.ee/1150038/repliik-vaimne-rehepaplus/> – vaadatud 29.04.2013

Hennoste, M 2003. Kirjandus 9. klassile. Tallinn: Avita.

Kirk, K 2011. Motivating students. On the cutting edge – professional development for geoscience faculty. <http://serc.carleton.edu/NAGTWorkshops/affective/motivation.html#summary> – vaadatud 21.01.2012

Kivisilla jt 2011 = Kivisilla, V., P. Ratassepp, J. Rooste 2011. Labürint I. Tallinn: Avita.

Kivisilla jt 2012 = Kivisilla, V., P. Ratassepp, J. Rooste 2011. Labürint II. Tallinn: Avita.

Koolibri 2013a = Koolibri kirjastuse kodulehekül. <http://www.koolibri.ee/download/?action=binary&id=4952> – vaadatud 5.04.2013

Koolibri 2013b = Koolibri kirjastuse kodulehekül. <http://www.koolibri.ee/download/?action=binary&id=5332> – vaadatud 7.05.2013

Krips, H 2011. Konfliktidest ja suhtlemisoskustest õpetamisel ning juhtimisel. Tartu: Atlex.

Krull, E 2000. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Luumi, P 2003. Jutustamine – taasavastatud traditsioon. – Haridus nr 4, lk 19–21.

Mattila, S 2005. Raamat sahtlis, vestlus netis. – Haridus nr 9, lk 21–22.
<http://haridus.opleht.ee/Arhiiv/092005/21-22mustv.pdf> – vaadatud 21.01.2013

Merilai, A 2012. Eesti kirjanduse tüvitekstid, loengukonspekt. Konspekt ja ÕISI kursuse veebimaterjal töö autori valduses.

Mikk, J 2002a. Õppetöö motiveerimine õppekirjanduse abil.
<http://www.ut.ee/~jaanm/opimotivatsioon.htm> – vaadatud 21.01.2012

Mikk, J 2002b. Ideed ja inimsaatused. <http://www.ut.ee/~jaanm/Inimsaatused.htm> – vaadatud 21.01.2012

Mutt, M 2011. Mihkel Mutt: kas „Tähesõjad“ või „Väike Illimar“? – Postimees 15. okt.
<http://arvamus.postimees.ee/598578/mihkel-mutt-kas-tahesojad-voi-vaike-illimar/> –
vaadatud 20.01.2013

Nahkur, A., M. Sökk 2001. Sõna võlu. 7. klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri.

Nahkur, A., M. Sökk 2002. Sõna vägi. 8. klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri.

Nahkur, A., M. Sökk 2003. Sõna lugu. 9. klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri.

Nööp, T 2009. Rehepaplus ei tee rikkaks – Postimees 12. märts.
<http://arvamus.postimees.ee/93148/tarmo-noop-rehepaplus-ei-tee-rikkaks/> – vaadatud
29.04.2013

Org, A 2013. Kirjalik intervjuu. Intervjuu töö autori valduses.

PGS § 20 lõige 3 = „Õpikutele, tööraamatutele, töövihikutele ja muule
õppekirjandusele, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad
nõuded“, määrus „Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse“ § 20 lõike 3 alusel.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/13349125> – vaadatud 27.03.2013

PRÕK L1 2011= Põhikooli riiklik õppekava, lisa 1, ainevaldkond „Keel ja kirjandus“.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/120092011009> – vaadatud 6.05.13 →

https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1200/9201/1009/VV1_lisa1.pdf# – vaadatud 20.01.2013

Ratassepp jt 2008 = Ratassepp, P., K. Rannaste, K. M. Sinijärv 2008. Labürint III. Tallinn: Avita.

Ross, M 2012. Õpiku kvaliteeti ei taga riik – Õpetajate Leht 9. nov.
http://opleht.ee/arhiiv/?archive_mode=article&articleid=8178 – vaadatud 23.04.13

Sulbi, R 2011. Emeriitprofessor: lapsed ei loe enam ilukirjandust – Postimees 5. aprill.
<http://www.postimees.ee/414515/emeriitprofessor-lapsed-ei-loe-enam-ilukirjandust/> – vaadatud 15.05.2013

Tali, P 2005. Rehepapp – 21. sajandi eestlaste Kalevipoeg – Eesti Päevaleht 5. märts.
<http://www.epl.ee/news/kultuur/rehepapp-21-sajandieestlastekalevipoeg.d?id=51005339> – vaadatud 29.04.2013

Tohv, Annela 2012. „Kalevipoja”-tekstid koolis. Horisontaalse lõimingu võimalusi. Magistritöö. http://www.murre.ut.ee/arhiiv/pdf_doc/D1739_OMAnnelaTohv2012.pdf – vaadatud 20.01.2013

Täht, K 2009. Tunne iseennast: Õppimisega seotud hoiakud. E-õppe kursus.
<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/14620/Enesetohusus.pdf?sequence=2> – vaadatud 21.03.2013

Undusk, J 1994. Rahvaluuleteksti lõppematus. Felix Oinas, soome meetod ja intertekstuaalne Kalevipoeg. – Felix Oinas, Surematu Kalevipoeg. („Keele ja Kirjanduse” raamatusari 1). Tallinn: Keel ja Kirjandus, lk 147–173.

Vaiksoo, J 2013 Kas varsti me enam ei loe ega kirjuta? – Maaleht 14. apr.
<http://www.maaleht.ee/news/uudised/kultuur/kas-varsti-me-enam-ei-loe-ega-kirjuta.d?id=65949596> – vaadatud 15.05.2013

Vallik, A 2006. Et laps hakkaks lugema. – Haridus nr 3–4, lk 6–9.

Veidemann, R 1999. Laulupidu kui Eesti kultuuri tüvitekst. – Sirp 17. sept.
<http://www.sirp.ee/archive/1999/17.09.99/sirp.html> – vaadatud 23.04.2013

Veidemann, R 2007. Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi suvekoolis peetud ettekanne. Üles kirjutanud Sirje Nootre. <http://goo.gl/01X5o> – vaadatud 24.04.2013

Veidemann, R 2012. Andrus Kivirähk Lutsust. Postimees 10. nov.
<http://arvamus.postimees.ee/1036226/andrus-kivirahk-lutsust/> – vaadatud 24.04.2013

Weinreich, T 2005. Kirjandusõpetuse kaanonid Taanis. – Haridus nr 3, lk 8–10.
<http://haridus.opleht.ee/Arhiiv/032005/lugu2.pdf> – vaadatud 21.01.12

Helisalvestis

Reporteritund. Väike Illimar või Tähtede sõda? Kaja Kärner 19.10.2011, Vikerraadio.
<http://bark.phon.ioc.ee/tsab/p/play?trans=1034> – vaadatud 19.01.2013

Summary

The selection of text fragments in the literature textbooks of the third stage of study: level of interest as a source of motivation

The theoretical part of the thesis explains that interest towards study materials (including reading text fragments) is the output of inner motivation. In the learning process, inner motivation is considered to be much more effective than outer motivation, although the Estonian education system is more targeted on outer motivation, because performance is graded with numerical (or alphabetical) marks. New reforms, such as promoting formative grading, allow assuming that raising inner motivation, including concentrating on the aspect of being interesting, is a new tendency in the Estonian education system. This gives further reasons for discussing the formation principles of motivational study materials.

Even though the principles of motivational study materials (Mikk 2002a) have been developed, applicable laws and regulations must still be taken into consideration. Since 2008, textbooks need not be approved by the Estonian Ministry of Education and Research concerning conformity with the study programme (positive evaluation from two reviewers is sufficient), but certain principles on compiling a state approved study programme are still in force.

The most important principle is that literature study materials have to be approved by state study programme's language and literature subject area (in the case of this thesis, the basic school study programme). To form one part of it, i.e. the compulsory reading list (the analysis of literature textbooks showed that they are mostly comprised of

fragments of books from that list and the related theoretical part), workgroup is appointed from active teachers and scientists involved in lecturing. The compulsory reading list of literature has been left open—the teachers may add and make choices themselves, but they are still obliged to teach so called “seminal texts” (PRÕK L1 2011: 20). This term is not explained in detail. Conversations with the teachers revealed that the term is interpreted quite differently and thus the selected books are not homogenous (Reporteritund 2011). As a result, one condition of compulsory reading—to read certain seminal texts—is not achieved.

In the research part of the thesis, a test group of ten people compared different fragments from the same fiction book in different textbooks (Nahkur, Sökk 2001, 2002, 2003; Kivisilla *et al.* 2011, 2012, Ratassepp *et al.* 2008; Au, Hennoste 1998, 2001, Hennoste 2003). The choice of books consists of several different nuances, which were explained more precisely in the beginning of the research part. The following books were chosen: “Nimed marmortahvlil”, “Rehepapp”, “Kevade” and “Kõrboja peremees”. Two fragments from each of them were read from different textbooks and they were evaluated by their level of interest and how well they motivated to read the whole book. In the follow-up study, the members of the test group explained their opinion or said something against it. Now let us summarise the questions raised in the introduction.

In the main study, the level of interest was considered to be in direct correlation with the fact whether people want to read the whole book. However, the answers of the follow-up study revealed that people remembered only the books, not the fragments. Thus it is not evident whether the specific fragment has importance as a motivation source. The follow-up study asked if there are some fragments read outside the compulsory reading list that motivated to read the whole book. It turned out that people knew titles of the books to which this had happened. Most such fragments are from books which talk about peers and are interesting. The last two characteristics were evaluated the highest also in the answers of the main study where people had to rank qualities that make the

book pleasant to read in the order of importance. Slightly in other words, but the same characteristics have also been brought out by J. Mikk (2002a) among the principles of how to compose motivational study materials, thus at least some principles are in correlation with the students' opinion.

Nevertheless, the level of interest and number of students motivated to read the book were not always in correlation. In some cases, more students were motivated to read the whole text of the fragment which was evaluated with fewer points. On the other hand, in the case of "Kevade" there was a situation where the interest level of two different fragments was evaluated with the difference of seven points. Three students wanted to read the book evaluated as more interesting and only one student wanted to read the book evaluated as less interesting. Thus it is possible to construct a situation where one fragment is considered to be more interesting and it motivates to read the whole book while the other fails to do so.

As a result of the abovementioned issues, it is important to put effort into choosing fragments for textbooks that bring out interest towards the book. Even though it may not raise reading motivation, it may still be possible. The widespread opinion that people want to read less was confirmed also in this thesis as only in 13 cases, people wanted to read the whole book after reading the fragment. Motivation to read may become smaller, but it appeared from the study that some books that are not in the compulsory reading list and also fragments from compulsory reading list motivate to read the whole text.

Lisad

Lisa 1 – vanema nõusoleku küsimise leht

Lugupeetud lapsevanem!

Olen Eleene Sammler, Teie lapse eesti keele ja kirjanduse õpetaja Lustivere põhikoolis. Koostan hetkel oma magistritööd ja palun Teilt luba kasutada oma töö „Tekstikatkendite valik III kooliastme kirjandusõpikuis: huvitavus õpimotivatsiooni tekitajana“ analüüsis osas Teie lapse vastatud küsimustikke tekstikatkendite huvitavuse kohta. Küsimustikele vastatakse anonüümselt ning ka edaspidine anonüümsus on tagatud. Tulemusi kasutatakse Tartu Ülikoolis vaid teaduslikel eesmärkidel aitamaks luua paremaid kirjandusõpikuid.

Kas nõustute sellega, et Teie lapse anonüümselt antud vastuseid kasutatakse teaduslikel eesmärkidel?

Allkiri:

Lisa 2 – põhiuuringu küsimustik

Tekstide hindamisleht

Koostaja: Eleene Sammler

Vastamiskuupäev:

Teos:

Õpik:

Õpilase andmed (tõmba ring ümber sobivale vastusele):

Sugu N M

Klass 8, 9

1. Kas Sinu arvates on oluline, milline katkend teosest õpikusse valitakse? Märki oma arvamus ristikesega.

<input type="checkbox"/>	„jah, katkendist oleneb, kas tahan teost lugeda“
<input type="checkbox"/>	„ei, katkendist ei olene, kas tahan kogu teost lugeda“

2. Mis muudab raamatu või katkendi lugemise meeldivaks? Reasta omadused tähtsuse järjekorras. Või ka uusi omadusi lisada.

Tekst on lühike	
Tekst on huvitav	
Tekst on sügavamõtteline	
Tekst on seotud samaealistega	
Tekst räägib kaasajast	
Tekst on hästi kirjutatud	
Tekstis on selliseid mõtteid, mida tahaks tsiteerida	
Tekst tekitab tundeid	
Midagi muud, nimeta	

3. Hinda teksti huvitavust viie palli süsteemis. Tee vastava punktisumma reale ristike.

Tekst oli väga igav – 1 punkt	
Tekst oli igav – 2 punkti	
Tekst polnud huvitav, aga igav ka mitte – 3 punkti	
Tekst oli huvitav – 4 punkti	
Tekst oli väga huvitav – 5 punkti	

4. Kas katkend mõjus nii, et tahaksid pärast selle lugemist lugeda kogu raamatut? Tee sobivasse kasti ristike ja kirjuta alljärgnevale reale vastusele põhjendus.

Ja	
h	
Ei	

Põhjendus:

Lisa 3 – järeluuringu küsimustik

Järeluuringu küsimustik

1. Kuidas Teile meeldisid tunnid, mil täitsite katkendite kohta huvitavuse teste?
2. Mis oli Sinu arvates testide täitmise mõte?
3. Kuivõrd mäletate loetud katkendeid praegu? Milliseid (lisa õpik, kui mäletad)?
4. Kui tihti tekkis pärast katkendi lugemist soov lugeda kogu teost?
5. Kui tihti Sinuga juhtunud on, et pärast katkendi lugemist tahaksid kogu raamatut lugeda (mitte vaid koolis käsitletud tekstid, ka raamatututvustused jms)?
6. Kuidas muutus tekstide hindamine Sinu jaoks arvestades, et esimesi tekste hinnates käisid kaheksandas klassis, nüüd oled üheksandik?
7. Mida arvad õpikus pakutud tekstikatkenditest?
8. Kas vaatad pärast huvitavuse teste tekste uue pilguga, mis muutnud on?
9. Milline tekst oleks Sinu jaoks huvitav? Nimeta viis omadust!
10. Milline tekst ei ole huvitav? Too näiteid.

Lisa 4 – Katkend teosest „Nimed marmortahvilil“ „Sõna loos“

[illegible]

Albert Kinnear

NIMED MARMORTAHLIL

ALBERT KIVIKAS
1898-1978

Ahas, kuulnud mingit häält, avas silmad. Lühikeseks ajaks oli ta siiski kaotanud teadvuse, langes rohkem raske letargia kui unega sarnanevasse seisukorda. Keha oli üleni kaetud kuumalet nõretava higiga ning ta tundis end palju roidunumana kui enne sulgastamist. Sõda pumpas roiete taga õige aeglaselt ja ta pidi hingeldama nagu suures õhupuuduses. Pea oli ääretult raske ning hõõgud silmalaugud tundusid paistetuna. [...]

„Rutem, poisid!“ kuulis ta Käsperi hõiget.

Ahas aimas, et ees seisis õine rünnak, nagu Täaker oli õhtul arvanud.

Sõna lausumata mindi välja öösse, kuna maha jäi soe, ölesäsin tuba, magajatest läpastund õhuga ja põleva tulukesega ahjutühemiks. Juba uksel puudutas välise jaanuarivõõr külm õh. Äsja kuumi meelikoti nagu surus jälne käsi ning pahi halli sõitma ta biga kaetud õh. Möisõoõs valitses alles säärsine pimedus, et kuidagi ei võinud astuda aega. Igatahes pidi olema alles väga vara, sest idea poolt ei paistnud veel vähimaidki tunnuiseid läheneva päeva hommikust. [...]

„Rühmade kaupa kolonnidesse!“ kuuldus veltveebli surutud hõige.

Pimedal ööl algas tasane liikumine ja sosin. Kõik see toimus vaikelt, ei olnud kuulda isegi samme, sest lumi ei kriuksunud, oli sulavõitu. Ainult mõni harv tagasihoitud kõhatus häälestas seda salapärast kohmitsemist, tumedate inimkogude valgumist sila-sinna.

...

Varsti oli kogu pataljoni ohvitseridega väljas lagedal maanteel, marssides kiirel sammul mööda lumist konariku tee ees ootavasse pimedusse. Vaikus valitses endiselt minejate ridades ja seda segasid ainult vöörihmade küljes ripnevate supipottide kolahtamised vastamisi.

Ahas teadis niid juba kindlasti, et minnakse lahingusse vaenlase vastu, kuid imelik, praegu, kus see on juba nõnda lähedal ja taplus võlv alata (sna varti ja algabki, ta nagu ei tundnudki enam sel kombel hirmu surma ees, mis oli piimanud teda nõnda halastamatult enne õist rünnaku paanikat koka supi-
katla pärast. Või ei olnud ta veel päris ärganud sest painajalikut, raskest unest, mis näis olevat riisunud kogu ta energia? Marsiti kiiresti ja Ahasel oli tegemist, et teistest mitte maha jääda.

Ihu oli endiselt higine ning külmavärinad, mis olid alanud juba uksest väljudes, jätkusid sama hooga. Oli see ta nõrgast kekahatusest või oli see palavik, oli ta haige? Palavik magamistusest, alaliseis külmuetamisest, üliväsimisest, kurnatusest? Jäida maha ja ütelda Kasperile, et ta on haige ja läheb tagasi pataljooni arsti juurde? Kuid see on võimatu, sest siis ehk kõik rõhkumaaaslastes näevad ta hirmu, peavad teda argpüksiks, kes juba esimesel võimalusel püüab lahingust hoiduda. Ei, ta peab marssima, peab minema lahingusse, olgu ta nii pühahaige kui tahes!

Või oli see siiski ikka sama endine surmahirm, mitte haigus, mis pani ta värisema ja higitama ning oli kutsunud esile selle palavikuigi? Ahas ei andnud endale aru, ta uimases, kuumavas peas oli kõik nii ebaselge ja ähmane, et ta ei jaksanud mõelda ühtki korralikku mõtet. Ta aina marssis, pingutas teistega võidu ja püüdis peletada endast kõik mõtted.

Oli juba hommune aovalgus, kui kolonnid peatati keset maanteed. Oli jõutud vaenlaste lähikonda, Rannu mõisa teati siit olevat vähem kui kilomeetrit. Läbi varahommikuse tumoisuse hämu, mida ikka rohkem ja rohkem viskus kõrgesse taevasse, maks valendavale lumele ja pimeduses kooruvalle arvastele, paistis vasakult poolt teed mingi madal maja, mille ees seisis salakond mehi. Need olid pataljoni maakuulajad, kes olid juba siia teed määrsinud.

Kohe suundusid sinna nüüd ka kõik ohvitserid pataljoniülemlaga eesotsas, veltveebliid ja rühmaülemad. Kolonnidel oli lubatud pilguks ajaks istuda kraavikaldale hinge tõmbama enne rünnaku algust. Tõsisena, sõna- ja naljaveeste-na istuti lumel, oodates käsklust. [...]

„El tea, kui palju neid seal võib olla?“ küsis Täärer ja vahtis mõisa poole.

„Kes teab...“ vastas keegi ja siis vaikiti jälle.

„Kuidas ja millal siis algab see kõik?” mõtles Ahas ega aimanud, et rünnak oligi juba alanud. Eespool marsiti kuhugi, kuuldus käsklusi ja trefneristide rood suundus ahelikus vasakule poole võserikku.

Tuli Käsper kiire jooksuga ja teatas, et nende rühmale on antud eriline ülesanne, kaitsta lahingus pataljoni paremat tiiba võimaliku ümberhaaramise vastu ning võimaluse korral ära löigata ka vaenlasel taganemistee.

Ja ennemu Ahas öieti oleks saanud ringi vaadata, juba sumpaski ta ühes rühmaahelikuga all paremal pool metsaaluses sügavas lumes, kiirustades ettemääratud positsioonile. Nagu imelises unenäos oli ta ja kogu aeg paistis talle miskipärast uskumatuna, et ta läheb praegu lahingusse, tormab otse taplusse, sest kõik oli, nagu alati olnud metsa all: noor männiokastik lõhnas, nagu lõhnab ainult männiokastik, tumeroheliste kuuskede okstel oli siin ja seal suuri lumekamakaid, tuul õõstutas puude latvu [...] ning uus päev sündis vastset mailma, nagu ta ikka oli sündinud...

Vaikides kiirustas ahelik edasi, põigates mööda lagedamaist kohtadest ja hoides rohkem kõrge metsa alla.

„Mis te, kuradid, ometi nõnda umbneia?” hädaldas paks Miljan lõõtsutades.

„Nuuma aga ennast rohkem, nüüd ei jõua teistega ühes!” nõokas Täker.

„See’p see ongi, et täna pole saanud veel iva, aga muudku jookse!”

Kuuldus paar tasast naerupahvatust, kuid need vaikusid kohe. Ning edasi kiirustas ahelik.

Ei oldud veel sihil, sest Käsper kiirustas aeg-ajalt, viis ahelikku ikka edasi ja edasi, kui kajasis korraga kumedad pussipaugud vasakul. Hommikune mets ümberringi kargas äkki kui unest, lajatas sajakordselt vastu, otsegu oleksid plaksatanud löhki vanade puude jämedad tüved...

Ahelik Käsperiga eesotsas seisatas järsku...

Nüüd siis see algabki! mõtles Ahas ja tundis, kuidas võpatas. Ent järgnevatil silmapilkudel ei tundnud ta ennast enam. Võimsa jõuga käis läbi ta tunnete mingi ärritavalt rõõmus hoog, vallutades kogu ta olemuse nagu vägevasti üle pea kokkulööv laine. Midagi suurt ja pidulikku oli neis esimeste pussipaukude järskudes kajades, mis panid värisema ta keha, mitte enam surmahirmus, vaid isesuguses, senitundmatus joobumuses...

„Kuulete, juba lastakse!” hõiskas ta enesele teadmata mingis ebamäärases vaimustuses. „Lastakse, poisid!”

Kogu seisatanud ahelikus oli sөөstnud samuti esile äkiline, võimas vaimusturse. Kõik hüüatasid midagi samal ajal kui Ahaski. Ning siis jääd i pinevil kuulutama...

Laskmine oli sagenenud kohe üldiseks praginaks ning heledast metsakajast mitmekordistatuna näis, nagu pauguks seal mitu tuhat püssi.

Sis äkki lendas midagi kõva jõuga läbi männiokste... Ahas jäi seisma, nagu kaotanud kogu oma jõu... Üksisilmi jäi ta vahtima alles liikuvat männioksa kõrge puu ladvas, millest pudeneks alla lund ja peeni oksatükke...

„See on siis surm... siis sihuke ta ongi!” imestas temas miski.

Samas lendas veelgi midagi kõva jõuga ja lühikese, maheda vilega kuski kõrgel, praksatas oksid ja pudeneks okkaid...

Ent Ahas seisis ikka veel kohal, kuhu oli jäänud, puss peos ja pilk juhitud esimesele liigatanud oksale...

„Mis sa endast kujutad ometi seal tule all, Ahas, lase kõhuli!” kuulis ta järgmisel silmapilgul Käsperi häält.

Sis alles märkas Ahas, et kõik olid kõhuli maas peale tema. Varsti leidis ta endagi samas asendis, ilma et hiljem oleks mäletanud, millal maha oli heitnud.

Metsahämaruses lamavas ahelikus kuuldus närvilist pussilukkude klöbinat...

„Mitte lasta, mitte lasta!” hüüdis Käsper ja klöbin vaikus.

Suruti siis näod vastu külma lund, litsuti endid hästi maa ligi ja jääd ootama.

Sis järsku, niisama äkki kui alanud, lõppes paugutamine. Kõik tõstsid arusaamatutes pead... Käsper aga hüppas maast ja hüüdis:

„Poisid, vaenlase valvetoke on taganenud! Ahelik, edasi!”

Ning tormati siis jälle edasi mööda lagedat ja võsa, kuni prahvatas uus ja veel tugevam pussipragin teispool möisa.

„Poisid, esimene rood avas mõisale tule, edasi, kiiresti edasi!” hüüdis Käsper jälle ja pistis jooksma nüüd juba lausa ummisjalu.

„Pidage ometi, kuradid seal!” Käsper, loll, kuhu sa tormad!” karjus keegi mahajäänu.

See oli paks Miljan oma veel paksemas palitus ja suurtes saabastes...

Kuid keegi ei kuulnud ta hädahüüet, kõik tormasid edasi. Tormasid, kuni olid jõudnud hõrenevasse metsaveerde ja Käsper esimesena peatus, käskides ahelikul maanduda.

„Et nüüd kuulid ikka kõigil raud on,” ütles ta, „vaadake järele!”

Kuuldus jälle lukkude klöbinat, mis segunes eemalt kostva praginaga.

„Ja pidage distantsi,” jätkas Käsper, „mitte kunagi ahelikus liiga hunnikusse heita, kümme sammu olgu alati iga mehe vahet, nagu teile on seletatud!”

Alles nüüd jõudis paks Miljan järele, kohutavalt ähkides, kuid veel kohutavamalt vandudes.

„Kuradi sead olete, päris sead, muud ma ei mõista ütelda!” kirus ta ja otsis enesele parajat kohta ahelikus.

„Vait, Miljan, mitte söimata seal!” hüüdis Käsper.

„Ah veel vait! Jätate mu niiviisi punaste kätte, kas see on kellegi meeste tegu, sead olete ja sina, Käsper, oled see kõige suurem esimese numbri siga!”

[...]

„Vait nüüd, Miljan, kuulsid või?” käratas Käsper juba ähvardavamalt.

Miljan vaikiski, kuid ta viha oli nõnda suur, et ahelikus lamadeski torises kogu aeg veel enda ette.

Tükk aega oodati niiviisi vaikides ja tulistamata, kuna pussipragin möisa pool jätkus endiselt. Sis aga pandi tahtmatult tähele seletamatut asjaolu: kau-

gel mõisa taga tulistati suure ägedusega, kuid mõisast endast ei kuulnud enam paukugi. Mis see tähendas, et vaenlase positsioonil on kõik vaikne? On punased viimaks mõisast välja tunginud ja ründavad seal praegu pataljoni?

„Poisid, roodud on puruks löödud ja punased ajavad vist neid taga!“ hüüdis üks.

Keegi ei vastanud, kuid paljudele paistis see otsekohe tõenäolisena. Käspergi ei osanud asjale õiget seletust anda ja vaikis arusaamatuses. Ning kui mõisa taga tulistati endise ägedusega ja mõisas aina vaikiti, hüüti uuesti:

„Selge jah, poisid, pataljoni on puruks löödud!“

„Käsper, mis nüüd teha?“ küsis Tääker.

Küsitav ei teadnud midagi vastata, kehtas ainult õlgu.

Samas rõõgatas keegi:

„Poisid, punased tulevad!“

„Tulevad jah, näe, terve väli täis! Põgeneme, poisid!“ hüüatas Ahas, ja enne kui ta endale õiget aru oleks andnud, oli ta tõusnud ahelikust, tõmmanud küüru selga ja jooksis tagasi metsa poole.

Ning kohe seejärel toimus midagi imelikku. Selle asemel et ründavat vaenlast tulega vastu võtta, tõusid kõik maast ja pistisid ülepeakaela Ahas järel sügavasse metsa, märkamata, et ründav vaenlane neid ei tulistagi.

Ainult Käsper ei olnud verd täiesti kaotanud, ta oli jäänud üldises paanikas omale kohale seisma ja karjus kogu aeg põgenikele midagi järele, mida need aga ei kuulnud. Masendavast surmahirmust tottraks ehmunud ahelik jooksis otsekohe hunnikusse kui peatu lambakari ja otsis teel aina paksemaid tihnikuid, mida mööda võimalikult kiiresti põgeneda.

Esiolgu sumbati läbi metsaaluse paksu lume, presentkotid seljas ja püssid peos, kuni jõu vähenedes neid hakati pilduma põõsastesse ja jätma lihtsalt jooksuraja äärde maha. Need ei olnud enam mingid sõdurid, need ei olnud enam ajudega varustatud inimesedki, vaid surmaga võidu kihutavad, viimse aruraasu kaotanud metsloomad. [...]

Ahas, põgenes kõige ees, küür seljas, pea sügaval õlgade vahel, hüples sihitult vinta-vanta põõsa tagant põõsa taha ja puu tagant puu taha. Temas oli veel ainult soov – pääseda võimalikult ruttu ja võimalikult kaugele siit põrgust, viia oma nahk tervena ära punaste käest.

Mõni silmapilk hiljem nägi ta, kuidas ta kõrvale jõudnud väike Mugur, möödudes tihedast põõsast, viskas sinna tagasihüüdes oma püssi, lüüdes ise kiiresti edasi. Milleks siis minulgi veel püss, mõttes Ahas ning järgmisel silmapilgul lendas temagi relv põõsasse.

[...]

Kes teab, mitukümmend kilomeetrit säärases pöörases paanikas maha oleks kihutatud, kui jooksjate inimlikud võimed poleks hakanud üles ütlema. Oli joostud juba mõnda aega, kui mehi hakkas üksteise järel hingetuna maha langema. Esimesena langes reast paks Miljan. Nagu ront matsatas ta korraga poolelt sammult lumele, jäi sinna lamama ja kähises kuivanud kurgust:

„Ei mina jõua enam... tulgu ja tapku...“

Aga pikka pidu ei olnud varsti enam teistegi. Paarikaupa hakkas lange nõud mehi ja varsti ei olnud vaprast teistest rühmast järel enam muud mid kui korratult metsa alla laiali pillatud lade poolsurnuks jooksnud ja suurel osalt relvatuid mehi, keda üksainuski punane vähima vaevata oleks võin vangistada või surnuks pista...

Kõik olid selleks ka valmis ja ootasid iga silmapilk tagaajava vaenlase ilmist. Kuid vaenlane millegipärast viiivitas oma tulekuga, metsaalune lamaj ümber jäi tükiks ajaks tühjaks ja vaikseks. Oodatavate punaste asemel jõi neile aga järele Käsper, suur kimp põgenejate mahapillatud püsse süles.

Väsinuna viskas ta need lamajate lähedusse maha ja äigas käega nõretades higi näolt. Mõne aja vaates ta seal hingeldades lamavaid kaasvõitlejaid, v. nud näol pahane ja kurb ilme.

Kuid kaua ta siiski ei lasknud neid seal puhata, vaid käsutas:

„Üles nüüd, seitsmenda klassi jänesekari! Uuesti püssid kätte ja ahelik! Aga kiiresti, punased võivad järele jõuda!“

„Einoh, üles jah, kuidas siis nõnda, laute et võsa loogus, ja meie korj maast teie püsse!“ hüüdis ka Tääker, kes samuti tuli, mitu püssi seljas.

See mõjus kohe ning lumiste põõsaste all arkas uus elu, tõusis sealt n püssidega ja püssideta. Varsti moodustasid nad metsa all hõreda, vaikiva a liku...

„Kelle püssid need siin on?“ küsis Käsper püssihunnikule enda ees osades. „Tulgu ja koristagu ära!“

Püssideta mehed tulid vaikselt ahelikust ja kohmitsesid oma püsse otsi

„Oli siis see nüüd mõni korrapärane taganemine?“ kärkis Käsper ed „Kas teile juba küllalt ei ole seletatud, et mingil tingimusel ei tohi lahin paanikasse sattuda, vaid tuleb taganeda k o r r a l i k u s ahelikus ja pealetule le vaenlasele tuld anda! Kas olete selle juba unustanud, mis?“ [...]

„Ise lüüdisid niisama...“ ütles Kohlapuu ja sülitas.

„Lõuad!“ käratas Käsper. „Mina taganesin kõige viimasena! Või pidin üksi sinna jääma, kui mehed nagu memmed käest ära jooksevad?“

„No mina ei jooksnud,“ ühmas Tääker, „tulid ikka veel peale sind.“

„Sinust ma ei räägi, räägin neist teistest. Toredad poisid, midagi ei ole ü da. Kas te ei tea, mis kaptin ütles? Juhtugu mis juhtub lahingus, aga, ku päralt, oma püssi ärge jätke kuhugi. Visake seljast kõik, kas või aluspüks aga püss ja padrunid hoidke alles. Üks püss vedeleb alles siin, kelle see on? kõik mehed on kohal!“

Tääker, kes vaates püssi lähemalt, tähendas:

„Paistab, et nagu oleks Ahas oma...“

„Ahas oma?“ küsis Käsper.

„Nojah,“ vastas Tääker, „nõor küljes ega ole rihma. Ahas sai ju ilma rih ta püssi.“

„Ehk jäi punaste kätte või eksis metsa ära,” kahtles Täaker.
 „Punaste kätte ta küll ei jäänud,” kaebas Mugur poolnutuselt. „Enne mind pistis lahingust minema... Ja siis mina kah ei saanud enam...”
 „Ära tõnni!” noomis Käsper. „Ah siis Ahas pistis esimesena minema? Kas nägid seda?”
 „Miks ma ei näinud,” vastas Mugur, „jooksis esiti tüki maad ikka minust ees. Ta peab olema siin kuski metsas.”
 „Ahas, Ahas, ae!” hõikas Käsper nüüd metsa.
 Ning seal siis Ahas tuligi paksu kuuse tagant norus päi, aeglasel sammul...
 „Ah seal sa oledki!” hüüatas Käsper nüüd äärmises ärrituses. „No mis sa põõsasse poed, nagu kõstri lehm parmude eest? Kus sa olid?”
 Ahas kehtas ainult õlgu ega vastanud.
 „Noh, mis sa molutad seal nõnda, astu lähemale!” pörutas Käsper, kelle kannatus hakkas katkema. „Miks sa lahingust ära jooksid? Kes lubas?”
 „Kõik jooksid...” pomises Ahas.
 „Kõik jooksid,” osatas Käsper, „aga sina pistsid esimesena, ja ise tahad olla sõjamees! Kus on su püss?”
 „Ei tea,” vastas Ahas silmi tõstmata.
 „Aga mina pean teadma! Näe, vaata, siin see on!”
 „Minu püss?” imestas Ahas. „Kust see siia sai?”
 „Mina leidsin selle maast, kuhu sina ta viskasid. Selle eest sa, sinder...”
 Käsper oli nii meeletult vihane, et ta käsi tõusis. Kuid enne kui midagi sai juhtuda, hüppas Täaker vahele ja ütles:
 „Mitte sina, Käsper, mina leidsin selle püssi ja tõin ta ka siia!”
 „See on ükskõik. Aga niiviisi ikka lahingust ära joosta ja püssi põõsasse visata, no ma ütlen, niisugust argpükslust...” sünas Käsper, kelle meelehärn paanika pärast veelgi ei tahtnud järele anda.
 „Käsper, ae, sa jätta ta parem rahule, kas sa's ei näe...” tähendas Täaker.
 „Mida ma ei näe, ah?” küsis Käsper. „Mis sa tahad sellega ütelda?”
 „Noh, seda, et me kõik jooksime, ka sina ise, mitte tema ükski,” vastas Täaker suurima rahuga. „Ja miks ei või siis Ahaski joosta, kui ta on alles esimest korda ja harjumata... ja üleüldse, ära haugu siin nõnda oma poiste kallal!”
 „Ah mina haugun! Kellele sa seda ütled? Korda veel!”
 „Kordan küll, kui sa tahad,” vastas Täaker endiselt. „Ära haugu, oleme siin ühesugused kõik!”
 „Või ühesugused! Kas sa tead, et mina pean pataljoniülema ees vastutama rühma tegude eest?”
 „No kuule'nd, Käsper,” rahustas Täaker, „ära nüüd ikka sedamoodi...”
 „Lõuadi!” käratas Käsper. „Ja käi oma kohale ahelikku!”
 „No Käsper, seda ma ütlen...” sõnas nüüd Täaker, kelle tavaline rahu lõi ka juba kõikuma.

„Mis sa ütled?” küsis Käsper ahvardavalt ja jäi seisma otse Täakeri näo ette. Ning seal nad siis seisidki vastakuti – vihane rühmatülem ja vimmas reamees, kuni viimane lõi käega:

„Ei muhastagi...”

Ja läks ahelikku.

Käsper jõllitas talle sinnagi veel järele ja hakkas siis kiirel sammul aheliku ühest otsast teise jooksma.

„Mine või hulluks. Lahing nõnda kaotada ja ära joosta! Mis ütled nüüd pataljoniülem? Kui nüüd pataljon mõisa all puruks on löödud, siis on see meie süü, poisid! Jooksime minema ja jatsime parema tiiva kaitseta. Ja peale selle oleme vist ka ära lõigatud. Mis põrgut me nüüd peale hakkame?”

Äkki jäi ta Ahase ette seisma, kes endiselt konutas oma kohal.

„Noh, kuidas see siis sinuga juhtus?” küsis ta juba pehmemalt.

„Tont teab... ei saanud isegi aru...” pomises Ahas, kelle enesetunne oli äärmiselt halb.

Käsper vaates teda nüüd pika pilgu ning astus talle üsna ligi:

„Mine oma kohale ahelikku!”

Ning lisas samas vaikselt:

„Ja ära pane pahaks, vennas, näed, mu süda kargas täis...”

Katkend romaani teisest osast

¹ Trefferist = Trefferi gümnaasiumi õpilane

▶ Loe läbi romaani „Nimed marmortahvil” I. osa. See käsitleb kaht aspekti. Esiteks – nooruk ja rasked otsused: kummal pool rinnet olla, kui rindejoon läheb sõprade vahelt ja lahutab perekonnaliikmeid. Teiseks – inimene ja sõda, inimese moondumine sõjas.

- ▶ 1. Jutusta, missugused asjaolud teevad Ahase valiku eriti raskeks?
2. Missuguse poole ta lõpuks valib?
3. Kas see oli õige valik? Põhjenda vastust.
4. Kumba eelnimetatud aspekti käsitleb õpikus olev katkend?
5. Poistest saavad vaprad võitlejad. Surmahirm eemaldub, kuid ei kao. Leia romaanist vastavaid katkendeid.
6. Jutusta õpiku katkendi põhjal, kuidas käituvad poisid oma esimeses lahingus.
7. Iga sõda on julm. Leia romaanist vastavaid katkendeid ja räägi inimese kaletumise sõjas.
8. Vabadussõjas ülesnäidatud patriotismi ja kangelaslikkuse tasuks saab kas vaba isamaa või nime marmortahvile. Kas parema tuleviku nimel on ohvrid õigustatud? Räägi, mida tähendavad sinule isamaa ja patriotism.

Lisa 5 – Katkend teosest „Nimed marmortahvilil“ „Kirjanduses 9. klassile“

„Nimed marmortahvilil“

„Nimed marmortahvilil“ (1936) on Albert Kivika peateos, mis kujutab tõetruult Tartu vabatahtlike pataljoni lahinguteed 1919. aasta jaanuaris. Pataljoni koosseisu kuulus ka Tartu keskkoolilõpilastest moodustatud üksus, kes näitas lahingutes üles vaprust.

Teose I osa sündmustik areneb peamiselt Tartus. Selles käsitleb autor klassi liidrite, kommunist Kälimeri ja rahvustase Käsperi eluvaatelist konflikt, mis ajendab ka peategelast, kehvikupereist pärit Henn Ahas, oma maailmavaadet määratlema. Hennu süda hoiab Käsperi poole, kuid lõpliku otsuse tegemise muudavad raskeks punaväes sõdiv vend ning isa, kellel on lootus punaste abil maad saada. Pärast pikka siseheitlust astub ta vabatahtlike pataljoni, et koos klassikaaslastega võidelda Eesti Vabariigi eest. Kuid Ahas ei suuda vabaneda kahtlustest, ta kõigub endiselt kahe leeri vahel, mõistmata, miks peab võitlema, kui eriarvamused võiks ületada kokkuleppe abil.

Peategelaste arenguloo kõrval huvitavad Kivikat sõjaga seotud üldised küsimused, neist olulisim on inimese ja sõja vahetõde. Kirjanik näitab, kuidas sõda muudab inimesi. Verinööri koolipoisse haarab lahingus algul hirm, aga peagi nad harjevad sellega. Neist saavad sõdurid, kes teavad ja usuvad oma võitluse eesmärgi ning on selle nimel valmis kangelastegudeks. Kivikas kujutab ka sõja laostavat mõju – näitab, kuidas murenevad noorte meeste töökspidamised ja noorusideaalid. Nii mõnestki noormehest saab üksikõhne, kaletunud ja julm võitleja, kes ei pelga vangide tapmist ega täägi kasutamist. Kivikas ei heroiseeri sõda, vaid näitab ka selle julmuse ja mõtetust.



Sõjaväelasi „Nimed marmortahvilil“ (2002, rež. E. Nüganen)

106

Arvustaja Pekka Ereli Kivika romaani
„Nimed marmortahvilil“

Albert Kivikat on tema romaani põhjal peatud kroonupatriotismi esindajaks eesti kirjanduses. Tegelikult oli Kivika looming pigem sõjavastane kui patriootlik. Juba tema novellikogus „Punane ja valge“ (1927) puudub heroiliste võitluste sõda. Kogumiku kõik novellid lõpevad surmaga, ent need surmad on mõttetud, nende läbi ei muutu midagi, ülekohus ja vägivald jäävad püsima. Ka „Nimed marmortahvilil“ on palju mõtlemisväärt, kuigi pealiskaudsel lugemisel võib see tõesti näida patriootliku ülistuslauluna Vabadussõjale.

„Nimed marmortahvilil“ tugineb põhjoontes tegeliku aseteidmule, see on peajuski autobiograafiline teos. Kivika alter ego on peategelane Henn Ahas, kes samuti satub rindele koolipoisiga. Kivikas ise õppis Tartu komertskoolis, kust ta novembris 1918 astus lõksalga liikmeks. Koolipoiste ülesandeks oli aidata linnas korda hoida ja sõjaväe varustustaladusi valvata. Jõulude eel Kivikas haigestus. Tuli õhtul lõksalga, kuid oli nii nõrk ja psüühiliselt, et pidi käpukil trepist oma koju üles roomama. Paar päeva hiljem oli Kivikas juba Tartu jaamas, et punaste kätte langenud linnast lahkuda. Nagu Ahas, nii kohtas Kivikas ka jaamas ühte eesti ohvitseri ja riigisametnikku, kellega koos mindi jala Viljandisse. Seal sai Kivikast Tartu vabatahtliku pataljoni sõjamees.

1991



Nimed marmortahvilil (Katkend)

5.

Nagu Käsper oli ütelnud, algas järgmisel hommikul uus pealetung, eesmärgiga vallutada Tõrva, mille ümber juba varem olid olnud kõvad lahingud.

Varahommikus pimedikus olid kogunenud kõik ohvitserid ja rüümaülemad pataljoni staapi, mis asetses siinsamas eeslinnil viikseses talumajas. Viiletsa tattiinalambi valgusel uuriti seal kaarti, märgiti teid ja jagati välja ülesandeid. „Teine rühm,“ küsis pataljoniülem, „kus on teise rühma ülem?“

107

„Siin,” vastas Ahas ja astus ette.
 Pataljoniülem ajas enese kaardi kohalt sirgu ja vaatles vabatahtlikku.
 „Kuidas on teie nimi?”
 „Ahas.”
 „Olete seesama Ahas, kes eile oli Käsperiga?”
 „Seesama.”
 Pataljoniülem pöördus Ahase poole.
 „Kiidan teid, vabatahtlik Ahas, olite eile vapper sõdur!”
 Ning ta lõi Ahasele sõbralikult õlale.
 „Ja nüüd,” jätkas siis pataljoniülem, „juhatan ma teile kätte ülesande tänases lahingus, mille peate oma rühmaga täpselt täitma. Esialgu liigute edasi pataljoni üldises ahelikus, kui aga algab tuleandmine, võtate oma rühma ja tungite kiire korras vaenlase vasakule tiivale kaugelt tumber minnes ja avate neile sealt tule. Kolmas rood on juba saadetud vaenlase taganemisteed Valga poole ära lõikama, otse tungivad lahinguga alevi peale meie esimene rood ja teise roodu esimene rühm, paremalt poolt partisanid. On teile pealetungi üldplaan selge?”
 „Selge,” vastas Ahas.
 „Lis,” jätkas pataljoniülem, „see ülesanne, vabatahtlik Ahas, oli mul mõeldud Käsperi jaoks, kellest meil kõigil on väga kahju, oli tüübi sõdur, nüüd aga peate tema asemel täitma selle teie. Panen teie peale seega ohvitseri ülesande ja loodan, et te ei tükida seda halventini, kui oleks täitnud Käsper. Jätkub teile selleks julgust?”
 „Pesib jätkumal!” vastas Ahas.
 „Oiete vastatud, pesib jätkumal!” kordas pataljoniülem ja pani kaardi kokku.
 „Ahast võib usaldada,” tähendas siinsamas juures olev kapten, „Käsper valis alati hädavajalikkudel kordadel just tema endale kaaslasena.”
 „Seda parem,” lausus pataljoniülem, „siis on meie vasak tiib endiselt kindel!”
 Mõni minut hiljem oli pealetung juba alanudki. Vaevast võis aimata läbi pimeduse hommiku lähenemist, kui marsiti suurele soole ja hakati hargnema ahelikku praegu samal kohal, kus eelmise päeva õhtupoolikul Käsperil ja Ahasel oli olnud kokkupõrge vaenlase ratsanikega.
 Kui siis seisti juba ahelikus ja oodati ainult veel signaali, milles oli partisanidega kokku lepitud, küsis Konsap:
 „Tuleb nüüd kõva lahing või?”
 „Arvatakse, Tõrvat kaitseb ju terve polk enamlast,” vastas Ahas.
 „Üi, kurat,” lausus nüüd Konsap ja lõi kõhedaks.
 Kohlapuu ei ütelnud midagi, ainult hakkas nohiseb nagu ärrituse korral harilikult.
 Kuid juba tuligi signaal. Parem pool viskus vastu valgenevat taevast üles rakett ja kuuldus püstolipauk.
 „Ahelik, edasi!” kuuldus kustki pataljoniülema hää. [---]
 Mõni jõeoru veerde, kus oli mingi pikk heinaküüritsooline ehitis. Selle taga

jätkus vakamaa võrra lume all peituvat lühaheinamaad, mille järel algas tuulest puhtaks uhetud sinetav jõeää. Siis tuli jälle laiem riba lühaheinast luhta ja seejärel kõrge leplik.

„Meil on kapteni käsk siit üle joosta ja vaenlase tiivale tungida, muidu ta ei tagane,” sõnas Ahas.

Keegi ei vastanud midagi ja kõik vahtisid ettemääratud teele, kus kogu aeg vingus vaenlase kuule. Vahtis Ahaski nagu nõutuses, ja nähes, kuidas need üsna sageli löid siin üles lund või said libedalt jälilt vurjese rikošeti, käis tal nagu halvatus üle ihu. See oli ju surm, mis neid seal ees ootas ja laulis nõnda mahedalt...

Minna tagasi ja ütelda kaptenile, et siit on ikka võimatu?

Aga kas Käsper oleks praegu kahelnud? Sähvas tal korraga peas.

Vist mitte! Vastas ta sealsamas ning mingi hull hoolimatus oli seda mõeldes vallanud teda oma elu vastu.

Kuulnud, et vaenlase kuulipildujas oli parajasti lõppenud lint, hüüdis ta:

„Minu järele!”

Ning tõmmates pea õlgade vahele ja küüru selga, juba ta jooksis samal silmapilgul küüni nurga tagant välja. Õhk kiunus ja vurises, jäi tihises kuulihoopeid ning ragises vahetpidamata ka teisel jõe kaldal ootav leplik.

Imelik oli see jooksi Ahase meelest, jalad tundusid jälle olevat imelihtsused ja nõrgad. Ta oli nagu mingis veidras unenäos, kus jooksed, aga odasi ei saa. Libe jää, mis sinetas ta all, oli korraga nagu rasv kinni taldade all, tõugates teda rohkem tagasi kui edasi. Vist tialgi elus ei olnud ta tundunud endale nii halva jooksjana kui praegu.

Kuid hoolimata oma viletsast jookstust oli ta siiski tervena jõudnud leplikusse ja alles siin vaatas tagasi. Ta selja taga seisis üksainus mees – lõõtsutav Kohlapuu. Teised olid osalt küll ka juba jõe orus, tumpides seal kogu aeg veidralt poolikute sammudega ja kogu aeg vaenlase poole vahtides, üht küllge ees ajades lepliku poole, osalt aga alles küüni nurga taga.

„Rutemini seal! Jäate punaste kuulipildujate kätte!” karjus Ahas.

Kuid juba nad olid jäänudki, sest otse samal silmapilgul alustas vaenlase maksim uuesti.

„Maha, kõik maha!” karjus Ahas jälle ja juba oli ka ise näoli leplikultuste määstest vahel.

Nagu määratu suure heliseva vikatiga löödi ragisedes üle lepliku ja lageda jõeoru. Mitu ja mitu korda küis see vikat edasi-tagasi ning Ahase segases peas ringles üksainus mõte:

Pääsemist nüüd vist enam ei ole...

Nü kehaliselt kui ka hingeliselt kokkuvarisenuna lamas ta ses tulepõrgus ja ainult ägas veel, oodates iga silmapilk surma.

Kuid lint lõppes ja surm ei olnud tulnud. Imestades virgus ta vastsetl uuele elule ja ajas enese üles. Ning veelgi suurem ime oli ta meelest, et terved olid

kõik teisedki seal lagedal jõeorus, kes hakkasid nüüd nobedasti edasi sibama. Enneku vaenlane sai uuesti alustada.

„Edasi!“ hüüdis Ahas ning kiiresti hakkasid nad roomama mööda mätlikku lepikualust. Roomati, kuni hakkas niitma jälle see kohutav vihat, mis otsekohe viskas nad poolsurnutena vastu mazed kivide, käändude ja mätaste taha.

Niiviisi nad siis läksidki seal. Kui niitis vaenlase kuulipilduja, lamasid nad maas, lõppes aga lint, sibasid nad kiiresti edasi. Üksikutele vinguvatele püssi-kuulidele ei kingitud enam tähelepanugi.

Läksid nõnda imekombel ükski pihta saamata, kuni Ahas arvas olevat kül- laldaselt kaugel, ja hakati hiilima lepiku äärde.

„Nüüd, poisid, kogupaukudega!“ käskles ta.

Ülal mäel oli selgesti näha vaenlase ahelik.

„Tuld!“

Käis esimene kogupauk.

Mõned ahelikus lamajad tõstsid pead.

Käis teine kogupauk.

Üksikud punased jooksid juba.

Käis kolmas kogupauk.

Ja juba põgeneski vaenlase ahelik üldises segaduses.

„Hurraa! Peale!“ rõõkis Ahas korraga kui meeletu, kuuldes, et vaikinud on vaenlase kuulipildujagi.

[—]

Enne kui vaenlase ahelik oleks saanud täita mahaheitmise käsku ning avada tuld, kukkusid mõningaid neist juba niidetuna lumele ja tekkis segadus. Püsti- jalu tulistatud ootamatu kogupauk mõjus nõnda, et vaenlane ei saanud veel õieti võitlust alustadagi, kui mõned neist juba, tõmmates küürud selga ja visas- tes püssid maha, põgenesid mööda metsaalust.

„Peale!“ rõõgatas Ahas uuesti nagu mingis hullustavas palavikus. „Peale, hurraa! Täiaksid, poisid!“

„Hurraa!!!“ kostis samas üle metsa korraga kohutav käsendantine, mis mur- dis nüüd lõplikult vaenlase vastuhakkamise kavatsused.

Täiaksid ees, tulistamata ühtki lasku, söösteti segadusse sattunud aheliku poole.

„Hurraa!“ kaikus mets.

Kuid vaenlane juba põgenes, saamata tulistada ainult kordagi.

Ning mis nüüd toimus, oli vabatahtlikele ennenägematu. Halle sineleid hüples ees põõsaste tagant põõsaste taha, puude tagant puude taha. Ning ük- seise võidu kibutasid neile metsikult mõirates järele kuulipoisid. Ahas nägi, kui- das Konsap oma sportlasejalgadega oli jõudnud teistest kaugemale ette ning viru- tanud ühele põgenejale täiaks selga. Karjatades vajus see kokku. Sealsamas oli ta ka ise ühele juba õige lähedale jõudnud; see viskas äkki püssi käest, laskus põlvili, tõstis paluvalt käed. See oli juba vanem mees, ta silmad olid pärani

õudusest – ei, neisse ei saanud Ahas täiaks virutada! Samas lõmastas ta raske rautatud püssipära hoop mütsita, poolpalja pea. Ning rõõkides nagu teisedki kõigest kõrist, tormas ta edasi. Veel jooksis ta ees mitu vaenlast, üks neist oli visanud püssi, teine kaotanud papaaha peast. Veel silme ees tapetu poolpaljas, imelikult laiaks vajuv pea, pingutas Ahas neile järele, kuid põgenejate jalad olid väledad. Vandudes ja hambaid kiristades tegi ta otse hullumeelseid pingutusi, kuid kõik oli viljatu. Siis äkki turgatas talle meelde, et tal on ju peos laetud püss. Vaevalt seda mõelnud, jäi ta seisma, lõi püssi palge ja tulistas. See võis ajada otse hulluks – nii läheda maa pealt ja mööda! Uuesti saatis ta põgeneva vaenla- se poole kuuli ning sedamööda rõõgatas ta kõrist elajalik võidujoovastus:

„Sai, kurat, ometi!“

Ootamatul kombel aga pöördus samas üks vaenlastest ümber, tõstis kiiresti püssi ja tulistas Ahasi poole. Kuul suristas mööda ja plaksatas kuskil puusse.

„Kuradi konn!“ vandus meeletu Ahas ja tõstis püssi vaenlase surmamiseks. Enne aga, kui ta sai lasta, jäid ta silmad vaenlase näkku kinni, ning ilmsi et ta seda oleks märganud, langes ta püssiots. See imelikult tuttav nägu, need vurrud, otsmik – seal ees, keda ta tahtis tappa, kas see ei olnud ta oma vend? Nii vähe- malt näis ta palavikuliselt ärritatud ajule, kus võitlesid metsik tapmisking ja kuskile üsna alla jäänud tülgaust.

Ahas oli nagu tardunud paigale. Hetkeks oli ta kaotanud kogu oma võitlus- jõu, vahtides ainult vaenlast. See on, see, see...

Samas rakesatas vaenlase plüss ja Ahas tundis, kuidas midagi rasket lõi talle vastu õlga. See tuli nii kõva jõuga, et lõi ta viltu ja peaüles virutanud pikali, kuigi ta ei tundnud mingit valu. Siis lõi mingi järsk uim talle pähe, kuid ta hol- dis end piisti ja vahtis endiselt oma tapjat. Samas nägi ta, kuidas mitu rühma- kaastlast tormas lõõgivalmis täiaksid selle poole...

„Ärge... ärge seal!“ hüüdis Ahas ja hakkas taaruvall sammul ruttama.

Ta hütiet aga ei kuulnud keegi ja ta nägi, kuidas vabatahtlikud üksteise järel virutasid oma täiaksid vaenlase kehasse... Siis tormasid nad edasi.

Tehes üleloomulikke jõupingutusi, oli Ahas rutanud langenu juurde. Ta oli ekinud, see oli täiesti võõras lihtlane...

[—]

► JÄTKA töövihikust lehekülj 29

Ülesanded

1. Pane punktide kaupa kirja sõjaloo sündmused, mille tulemusena Eesti iseseisvus. Ole valmis neid suuliselt kommenteerima tähtsuse seisukohast.
2. Millised Albert Kivika eluseigad kajastuvad teoses „Nimed marmortahvil“?
3. Meenuta/vasta filmi „Nimed marmortahvil“. Milline on filmi kõige huvitavam koht? Kirjeida sode ning põhjenda, miks see sulle meeldis.

Lisa 6 – Katkend teosest „Rehepapp“ „Sõna väes“

OPILANE KIRJUTAB

PUULANE JA TOHTLANE ANNO 2000

TANEL KURS

Ühel kitsil ärimelhel oli alati sellepärast tüli ja meelehaigust, et ükski äripartner ei tahtnud temaga koostööd teha. Ta väingerdas maksudest, võlgadest ja muudest kohustustest kõrvale, et ise võimalikult rohkem raha saada. Üle linna läks lahti jutt „mustast ärimehesest“, isegi lehed kirjutasid, kuidas ta teistele äripartneritele „külma“ tegi. Nii hakkas mees kitsikusse jääma ja tema firma hakkasid üksteise järel pankrotti minema.

Kaugel Lasnamäel elas üks tark. Otsustas ärimees ta üles otsida. Sõitis mees oma uue uhke autoga targa juurde. Leidiski targa üles ja kurtis oma muret. Ta oli valmis hea nõu eest ka mõne krooni maksma. Tark kostis selle peale, et teab, kes saab vaest meest aidata. Ta käskis ärimelhel minna Savisalli juurde ja temalt nõu küsida. Tark andis ka teada, kust Savisalli leida võiks. Nii läskis mees suure mäe otsa ja vilistas kolm korda. Ta oli juba närvis, et kedagi välja ei ilmunud. Järsku kostis kõrge torni tipust hääl, mis käskis tal homme samal ajal tagasi tulla. Ärimees läskis järgmisel päeval märke ja vilistas jälle kolm korda, nagu nõutud. Selle peale tuli välja mees, kelles ärimees tundis ära Savisalli. Ta kurtis oma häda Savisallile, öeldes, et tal on vaja äripartnereid, kes ei tahaks palju raha, aga tootsid palju sisse.

Savisall kostis seepeale, et tal on tõesti varuks paar niisugust ärisõpra, kuid nende eest tahab ta pool miljonit. Kaubad tehtud!

Savisall tõi oma kaks sõpra, mees pool miljonit. Tehti vahetust. Ärimees oli rahul. Uued ostetud äripartnerid – härra Puulane ja preili Tohtlane – töötasid varahommikust hilisõhtuni ega küsinud palka.

Möödus kaks aastat. Meie ärimehesest oli juba saanud miljonär. Ta lausa suples rahas.

Ühel hommikul, kui ärimees tööle tuli, polnud seal tema ustavaid abilisi. Laual helises telefon ja hääl teatas: ihnurile ihnurit palk! Siis kostis plahvatus. Ärimehesest ja tema kontorist ei jäänud midagi järele.

See oli siis ahele mehele palgaks, et ta ülekohtusel kombel oma rikkuse oli kokku pannud.

Rahvausundist tuntud kratilood on otsapidi jõudnud ka tänapäeva kirjandusse.

Taevas kihab krattidest, kes peremeestele varandust kokku kannavad, keegi teeb südaööli ristteel vanapaganaga kaupa, kellelgi tõmbavad tondid naha üle kõrvade, katk kõnnib ringi valges kleidis tüdrukuna – nii kujutab Andrus Kivirähk eestlaste elu ülemõõdunud sajandil romaanis „Rehepapp“.

REHEPAPP ehk NOVEMBER

ANDRUS KIVIRÄHK

3. november

Hommikul selgus, et oö läbi oli lahistanud vihma sadada ja teed põhjatunud kui kunagi varem. Oli kohutavalt niiske, märg jahedus pugesi isegi läbi kasuka ning tõi kaasa külmavärinad. Rehepapp sülitas sooks muutunud majaesisel ja läks tuppa tagasi.

„Minu pöduratele kontidele on see ilm küll liiast!“ ütles ta oma vanale kratile. „Raske on teil, inimestel,“ arvas too. „Meile ei tee ilm midagi, ainult hallitama ajab. Aga see on kõõmes, haiseb pisut, muud miskit.“

„Räägi jah, sa olid ikka täitsa hukas, kui ma su leidsin,“ kostis rehepapp ja keeras end ahju ette röntsti maha, koukis koldest söe ja süütas piibu. „Uhh, siin on mõnus leitsak! Mis ma ennist...“ Jah, sa olid ikka poolmädand, kui ma su tee äärest kraavist üles korjasin.“

„Mädand küll, aga elus!“ vastas kratt. „Kas ma palusin sult puhkust või midagi? Lõin kulpi ja nõudsin tööd! See, et sa mind mitu nädalat kerise kohal kuivatasid, oli su oma asi. Kratil pole sellest midagi, kui tal ka mõni jalg või käsi otsast pudeneb, ta pistab endale männijuurika asemele ja on jälle traksis.“

„Mis sa siis seal kraavis aelaisid?“ küsis rehepapp. „Miks sa ringi ei lennanud, kui elu nii ilus oli?“

„Kratt ei saa niisama lennata,“ seletas vana kratt Joosep. „Tema vajab käsku. Aga käsu peab andma peremees. Minu peremees oli kärvand, keerasin tal nina kukla taha, kui ta mulle enam miskit tööd ei mõistnud anda, ja Vanatühi sai ta hingekeese endale. Aga mina jäin üla peale ega mõistnud üksipäini midagi ette võtta. Nii ma seal vettisin, kuni sina, hea mees, mu siia sooja tuppa lubasid. Aitüma veel tagantjärelegi!“

„Kes see loll öieti oli, kes laskis endal nina kukla taha keerata?“ küsis rehepapp. „Pidi ikka päris turakas olema.“

„Üks karjapoiss.“

„Nojah, laps. Seda võib uskuda küll! Laps ei tohiks kratti teha, tal pole veel inimese aru peas. Täismees ei jää kunagi ühelegi kratile alla. Mina olen teisi teinud sadu, ja alati puhtalt välja tulnud. Siin on omad nõksud.”

„Oh, ära uhkusta midagi!” kostis kratt veidi puudutatult. „Ikka väga palju on selliseid inimesi, kes kratile alla jäävad ja oma hingekeste kaotavad.”

„Mina ei tea küll ühtegi. Peale selle sinu karjapoisi.”

„Noh, neid on ikka palju rohkem,” ütles Joosep. „Võib-olla sinul on vedanud. Aga võib ka olla, et kratid on sulle lihtsalt halastanud. Näe, mina ka – ma ei mõtlegi su nina kukla taha või mõnda muusse kohta käänata. Sellepärast, et ma olen sulle tänulik!”

„Sa lihtsalt ei saa mu nina kuhugi keerata, sest mu nime pole Vanapagana raamatus kirjas!” kostis reheappp kolde eest. „Mina pole sind teinud, sellepärast! Mis sa arvad, et ma muu pärast su üles korjasin? Ma olen vana mees, ei viitsi igal aastal kratti vahetada, mul oli tarvis sellist pruugitud elukat, kellel poleks minu üle mingit voli. Nii on lood, kratike. Teie, põrguliste aru ikka meie omani ei küüni!”

Kratt vaikis solvunult ja surkis pika küünega nina.

Kratiga aeti asju ka mujal. Aidamees Oskari kratt oli mässama hakanud.

„Anna tööd, peremees!” haukus ta. „Anna tööd!”

Oskar, rõõgatult paks mees punase näoga, milles särasid kaks pisikest, kuid ilmatu kavalat silma, vahtis pisuhända üllatunud.

„Kuidas sa nii ruttu rikki läksid?” päris ta. „Sa oled alles neljakuune, tavalselt peavad sinusügused ikka vähemalt aasta vastu!”

„Pole ma rikkis midagi!” urises kratt vastu. „Anna tööd! Kui tööd ei anna, siis keeran sul kaela kahekorra, nii nagu kaup oli.”

„Eino, kaupa mäletan ma hästi!” rahustas teda aidamees. „No mis parata, kui asi nõnna, siis nõnna. Olgu, sõbrake, mine siis ja ehitä mulle leivast redel!”

Kratt lendas sädemeid pildudes käsku täitma. Aidamees Oskar tõstis endale suppi juurde.

„Kahju küll, et see kratt nii ruttu puruks läks!” ohkas ta. „Ma tegin teist ju hoolega – seitse saunavihta panin tema peale hakkama ja hea nahkvõõga sidusin keskelt kinni. Pole ju teist kulutanud ka õieti, ainult tähtsamateks asjadeks, kuidas ta küll nii järsku ära lagunes!”

„Jumal teab, millest see tuleb, vahest vihmast ilmast,” arvas Oskari naine Mall, kes kandis põlde all juba kuuendat last. „Varem või hiljem keeravad ju kõik kratid pööraseks ja kipuvad elu kallale. Millal ta põlema läheb?”

„No ta nüüd rassib päevakese selle leivast redeli kallal,” seletas Oskar. „Ohtuks saab selgeks, et midagi välja ei tule, nuuska või hing välja! Leivast

redeli tegemine on väga hea asi krattide küpsetamiseks, varem ma lasin neil sõelaga vett kanda, aga see on tüütu, võtab liiga kaua aega, enne kui kratt aru saab, et tema töö vilja ei kannu. Ja pealegi on ta ise märg, ajab põlema süttides tossu ja haiseb nagu kõrbev siit. Las talitab leivakese kallal ja meisterdab redelit. Ma söön supi ära, siis lähen vaatan kuuri alla – ohtul tarvis uus kratt teha, tuleb õiged jupid valmis otsida ja kokku panna.”

Aidamehe lapsed sõid kiiruga suud tühjaks, ütlesid aitäh ja kiirustasid õue vaatama, kuidas rikki läinud kratt oma elu viimase tööga – leivast redeli ehitamisega – hakkama ei saa ning seetõttu kõrbeb. Lastele meeldis see väga. Leiva kallal mässav kratt nägi hästi naljakas välja, ta silmad läikisid kollaselt ja saba tõmbles imelikult. Raugematu kangekaelsusega üritas ta süljega segatud leivalõdist redelit kokku määtsida, kuid loomulikult lagunes see liivalossike kohe laiali. Lapsed irvitasid, kratt krigistas hambaid. Juba kerkis temast õrna suitsu, vöö kohal, kimpu seotud saunavihtade sees oli näha vist isegi juba midagi punakat. Jah, leek lahvas. Kratt hakkas ulguma ja kraapis endale maast märga muda peale, et tuld summutada, kuid kuna ta jätkas samal ajal peremehe käsu kohaselt leivaredeliga jahmerdamist, polnud kustutus-tööst palju tulu. Juba põles ka krati pea. Nüüd alles jättis elukas oma töö, vehkis hädas olles kätega nagu veskitiibadega ja tõusis kräunudes lendu. Õhus sai tuli õige hoo. Üleni leegitsev kratt lendas mõnisaada meetrit ja kukkus siis põllule, kus ta vaikselt lõpuni põles, nii et isegi tuhka alles ei jäänud.

[...]

Katkend romaaniist

Reheappp on ajutine mõisa ametimees, kelle ülesandeks oli kütta mõisa rehetesid ja valvata reheappeksu ja vilja järele. Reheappiks võeti mõni talumees külast või elatanud mõisa-ametimees. Rahvaluules on reheappp seotud **Vanapagana**-juttudega. Harilikult kavalpea ja naljamees, tüssab ta Vanapaganat (kuradit) ja ka mõisnikku.

<http://haldjas.folklore.ee/ri/folkte/myte/kalev/37.html>

1. Otsi Internetist lisa.
2. Kuidas avaldub reheapplust tänapäeval?

▶ Jätka töövihikust ülesannetega 113–114.

Lisa 7 – Katkend teosest „Rehepapp“ „Labürindis I“

Rehepapp

Kaiband

20. NOVEMBER

Rehepapp läks hommikul õue ilma kaema ning nägi kohe, et keegi on maja ees lumes trampinud ning ringiratast käinud. Ta hakkas uurima, kuhu jäljed viivad, ning liikus neid pidi maja taha. Seal seisis pirakas tont, nühkis oma selga vastu kasse ja irvitas pikkade hammastega.

Rehepapp ei hakanud kartma, vaid pani pilbu põlema ja vaatas kulli mõttlikult. Siis küsis:

„Mis sa siis siin sedasi kooserdad?“

„Eks tulin inimeste lõhna peale,“ naeris tont.

„No ja mis sa neid inimesi siis nuusid? Õige mul lilled! Sa mine nuusi kodus oma supipaada, siis tead, kui roog valmis.“

„Jah, jah!“ irvitas tont. „Just supipaaja pärast ma tulingi! Kui saaks kellegi kaasa kahmata ja ära keeta, vat oleks hea!“

„Ah soo!“ noogutas rehepapp mõistvalt ja popsis piipu. „Sina oled siis selle tšõ mees! Aga mis sa siis siin passiid? Sa mine kesköö paiku surmaaeda või kirkusse, seal neid kolumatse ligub, söö palju tahad.“

„Ega ma kolumatse söö, ma ikka inimeseliha peal!“ naeris koll nüüd kohe päris valjusti ning hakkas rehepappile tasakesi lähemale nihkuma.

See ei teinud teist nägugi, pilbutas edasi.

„Ei-ri, kolike!“ rääkis ta arupidavalt. „Inimeseliha pole sulle hea. Vaata, mifuke sa oled! Lõtv ja kõrbakas... Kohe näha, et sööd valesti. Mõttele oma kõhule ja jätta see inimeseliha kus seda ja teist. Söö parem seeni ja marju, vat selline oleks minu nõu!“

„Seeni söö ise!“ käratas nüüd koll. „Ära patra, inimehe, tule mulle suhu!“ Ning lähenes, suumulk ammu.

Rehepapp tõmbas nüüd vöö vahelt pihlakapuust vembla, mida ta alati kaasas kandis, ja virutas

² kooserdama – ringi lonkima
kolumats – koll



Arne Ükskülla nimelise H. Toompere joni lavastuses „Rehepapp“ (Eesti Draamateater, 2001).

sellega tondile vastu pead. See kukkus kohe pikali ning tema kolust hakkas kerkima sinist tossu.

„Vat sedasi, kolumats!“ ütles rehepapp rahulikult. „Ära sa kutsu mind kuhugi oma suhu, mis ma sinna kaotanud olen? Kuula nüüd mind! Enam sa siia maa peale ei roni! Mitte üialgi! Püsid oma urgastes ega tüki inimeste keskele!“

„Halastat!“ vingus tont. „Lase ikka vahel tulla! Ma ei söö kedagi, ainult jalatan! Muudu jään kangeks!“

„Ei tea...“ arvas rehepapp. „Kuidas ma saan sind uskuda?“

„No ma vatan!“

„Vannud... Mis üks vanne loeb! Aga hea küll—ma luban sul vahel ringi tuerdada, aga mitte sellisena, hambad irvis. Võid käia kana kujul.“

„Aitäh! Ehk ma võiksin end vahel süski lambaks ka muundada?“

„Lambaks? Olgu peale! Lambaks ja kanaks. Aga see on ka kõik. Aamen!“

Jumalasõna kuuldes hakkas koll rohelisi mulle ajama, nagu keeks tema sees midagi, ning ta vajus hädakisaga maa alla.

Rehepapp pani pihlakaoksa jälle vöö vahele ning hakkas tuppa tagasi minema, sest ilm oli vilu ning pealegi polnud ta öösel suurt sõba silmale saanud. Ta oli alles vastu hommikut koju jõudnud, kõrvad täis lumemehelt kuuludud veidraid jatte ning

silme ees kangastumas pildid kaugetest ning pent-sikutest maadest, kus kombed olid hoopis teistsu-gused ning inimesed pästilollikud. See kõik oli teinud ta hinge rahutuks, ta oli asemel keerelnud ning tõmestanud hulga lutikaid ja alles vastu hommikut uinunud, kuid ka tema uni oli ärev ning tema silme ees virmendasid üha lumemehe maalitud pildid. Ta oli ärganud, õue kusele läinud ning kohtunud lundiga. See sündmus rahustas teda ja taastas mee-lerahu. Rehepapp meenutas ühte lumemehe juttu, kus mingi rüütel oli kohtunud lohega, võidelnud temaga mitu päeva ning vabastanud printsessi. Ta võrdles seda lugu oma äsjaase vahejuhtumiga. Esiteks polnud tema kolli otsinud nagu rüütel lo-heit. Kolli oli ise jõllama tulnud, sel ajal kui temal oli plaan vett lasta. Teiseks ei kehtnud tema võitlus mitu päeva, piisas ühest matakast. Kolmandaks ei vabastanud ta mingit printsessi. Kolli käest ei saa-nudki kedagi vabastada, sest tema ei hoidnud üal ühtegi inimest vangis, vaid söi kõik kohe ära nagu mõistlik mees kunagi, sest vangi pead sa toitma, kuid kõhutäis toidab sind. Lõpuks polnud ta kolli ka päris ära tapnud, vaid lubanud elukal vahel siiski kana või lamba kujul maamuna peal patseerida, sest eks tontki tahab veidi lusti, milleks karmusega üle pingutada. Rehepapp tundus, et ta on toimunud hoopis arukamalt kui see lumemehe rüütel.

Ta tuletas meelde teisi jutte. Armulood polnud talle müllu sööbinud, kuid jutte katkest, haigustest, kummitustest ning mõrvadest mäletas ta hästi. Katk oli seal võõral maal palju inimesi õglnud ning lu-memees ei osanud meenutada ainsatki juhtu, kus kuri haigus oleks kavalusega lõksu püütnud ning ahjus ära kiipsetatud. See-eest oli tal rääkida palju lugusid võõramaa kummitustest ja vaimudest, kelle eest inimesed kisendades kirikusse põgenesid, ja haldjatest, keda lumemehe juttude tegelased samuti kartsid. Rehepapp oli näinud haldjat korra elus – ta oli teinud parajasti heina, kui märkas, et talle läheneb üks kummaline olend, silmad hiilgamas. Vanameeste juttude põhjal teadis rehepapp kohe, et tegemist on haldjaga. Ta võttis vikati, löikas haldjal

kõrvad maha, keetis neid ja söi ära ning oskas tänu sellele viis aastat loomade ja lindude keelt – täpselt nii, nagu targad vanamehed olid rääkinud. Hiljem oli ta püüdnud veelgi haldjaid leida, oli nendega kohtumist igatsenud ning käinud suvi läbi kõikjal terava vikatiga, kuid enam ei näkanud. Seetõttu oli tal veider kuulata lumemeest rääkimas inimestest, kes haldjaid nähes põgenesid, või siis vastupidi, lummatult nende laulu kuulama jäid. Kas need ime-likud võõramaa kuningad ja printsessid, rüütliid ja trubaduudid, kellest lumemees jutustas, ei teadnud, mihuke võim oli haldja kõrvadel.

Rehepapp süvenes veendumus, et need teised rahvad on väga rumalad.

Üks hunt jooksis hommikuhämaruses tema ma-jast mööda ning Rehe-Sandri asjatundlik silm tegi kohe kindlaks, et tegemist on libaga, mitte õige soega.

„Vat töökas rahvas,” pomises ta rahulolevalt. „Juba hommikul toidupoolise jahil! Tubli, tubli!”

Rehepapp läks tuppa, et veel sutike magada.

pentsik – veider
patseerima – jalutama, ütama
trubaduud – rändaulik
liba – libahunt

Loe ka:

- Kati Lindström, Postmodernistlikus romaanis varas-tavad kõik. Vikerraar nr 2–3/2002
- Mäkel Mutt, Tšiendusi eestlase mõttemaailma aren-gule. Looming nr 1/2001.

K Käsikused ja ülesanded

1. Miks ei karda rehepapp kolli?
2. Milline võim on pählakapuust vembal?
3. Miks on rehepapi hing rahutu?
4. Millisele järeldusele jõuab rehepapp, kui ta võrdleb lumemehe lugu rüütlist ja lohest ning oma vahejuhtumit kolliaga?
5. Mille põhjal arvab rehepapp, et teised rahvad on rumalad?

Lisa 8 – Katkend teosest „Kevade“ „Sõna võlus“



KEVADE

OSKAR LUTS

--- ja pea nägid kõik kooslijad oma inimesteks, kuidas Toots salaliku muigamisega tüdrukute poole sammus, Teele ees kentsaka kummarduse tegi ja teda tantsima „palus“. Siis vaatas ta poiste poole ja hõikas Imelikule valju häälega: „Lase nüüd ruttu üks polka, ma lähen Tali pruudiga tantsima!“

Kõik hakkasid suure hüllega naerma. Teele oli oma kõvast peast hoolimata üks targemaid tüdrukuid, mida aeg-ajalt mõista andis, mis aga teistele sugugi ei meeldinud, nii et nüüd kõikidel oli väga

KEVADE

KALJO KIISK,
VOLDUMAR PANSO

Kirjanduslik arvustamine

Summa koolitoas on vaibunud. Kõik kuulavad huviga Imeliku kandlemängu, ainult harv lööb jalaga takki ja püüab viistada.

Toots märkab enda kõrval Arnot, kes üksisilmi vaatab Teele poole. See aga näib olevat unustanud kõik – üksisilmi vaatab ta väljast kandlemängijat. Toots

hea meel, et Toots temale teiste silma all mängis nüisuguse pussi. Tüdruk läks häbi pärast tulipunaseks, põrnises Tootsile paar ähvardussõna ja püüdis teiste selja taha varju püüda; aga enne kui see jõudis sündida, rabis Toots tema käest kinni ja kiskus teda üldise naerulagina all pingist välja kooliõpetaja kantsele poole, mis tal ka seda kergemini korda läks, et keegi tüdrukutest Teelele appi ei tulnud, ennem teda veel tagant tõukasid. Arno kahvatas viha pärast ja oleks kohe Tootsi kallale tormanud, aga ta sai aru, et see muudaks asja veel piinlikumaks, seda enam, et Toots oli temast jõe poolest palju tugevam. Juba keerles Toots Teelega metsikus ringis, kusjuures ta Teelet rohkem järele lohistas, kui see ise tantsis. Imelik sattus korraga ütlema heasse tuju; tema lai heasüdamlik nägu venis veel laiemaks ja näis pisut hülgavat, kuna sõrmed kahetõelise osavusega keeltel liikusid, ehk küll mängija vähem mänguriista kui tantsijaid vahtis: üks pilk iga tuuri algul keeltele, järsk nõksak peaga, sellest oli küllalt, et seda kiirema ja suurema hooga edasi mängida.

Hoogu oli ka tarvis: kogu klassi naerust ja kilkamisest üle mängida polnud kerge. Tantsijad läbenesid ringiga vaheuksele, mis ühendas klassi ja köstri kirjurustuba. Arno tuli paar sammu akna juurest eemale, kindla nõuga Teelele appi minna, sest lootust, et Toots ise pöörasele tantsule lõpu teeks, ei näinud olevat; nägi ta ju, et tema mehisust ja naljaannet imestati, mispärast ei pidanud see teda iga minutiga rohkem sütitama. Samal silmapilgul avanes vahetua uks. Toots

viskab veel kord pilgu Tali, Teele ja Imeliku poole, tema silmad lähevad suureks, ninasõõrmed laiaks ning peagi näevad kõik kooslijad oma inimesteks, kuidas Toots tüdrukute poole sammub, Teele ees kentsaka kummarduse tegi ja teda tantsima palub.

Siis hõikab ta Imeliku poole valju häälega: „LASE NÜÜD ÜKS POLKA, MA LÄHEN TALI PRUUDIGA. TANTSIMA!“

Kõik hakkavad suure hüllega naerma.

Teale läheb häbi pärast punaseks, põrniseb Tootsile paar ähvardussõna ja püüab teiste selja taha varju püüda. Aga enne kui see jõuab sündida, rabis Toots tema käest kinni ja kiskus teda üldise naerulagina all pingist välja.

Arno kahvatab viha pärast ja tahab Teelele appi tormata, aga juba keerleb Toots Teelega metsikus ringis, kusjuures ta Teelet rohkem järele lohistab, kui see ise tantsib.

Imelik satub korraga ütlema heasse tuju ja ta sõrmed hakkavad kahetõelise osavusega keeltel

komistas millegi vastu, kukkus, Teelet enesega ühes lõmmates, vahetuppa ja pörkas täie hooga mingi raske asja vastu, mis, müdina järgi otsustades, tasakaalu kaotas ja ühes tantsijatega pikali kukkus. Need, kes selle sündmuse ajal uksele lähemale olid, kõnelesid pärast, et nad ei olevat esiti peale kukkumist vaheukse all näinud muud midagi kui lõpmata hulka siplemaid jalgu. Kära ja kandlemäng vaiksivad korraga, sest igaüks teadis, et nüüd midagi sündis, mis sündima ei oleks pidanud; et õhk oli paks ja et äike lähenes. See oli vaikus enne tormi. Siis hakkas kõrvaltoas midagi, vist seesama asi, mille Toots kukkudes ümber tõukas, ähkimä, puhkimä ja sõnu ütlemä, mis ajasid poistele kananaha ihule. Kõik said

liikuma. Kogu klass kikkab naerust.

Tantsijad keerlevad meeletu kiirusega kõstri ukse poole. Arno tormab Teelele appi, kuid siis...

...avab kõster ukse ning tulistvalu tormab sellest sisse hullunud tantsupaar. Toimub kohutav kokkupõrge. Ühe hetke pärast on terve vahetaja põrand täis ainult siplemaid jalgu. Klass vabaneb kangestusest. Kõik tahavad terve nahaga oma kohale pääseda. Kiir jookseb segaduses Kesamaale



Kaader filmist „Kerakad“

aru, et ümbertõugatud raske asi muu ei olnud kui kõster ise. Tõusis väike segadus, sest igaüks tahtis terve nahaga oma kohale pääseda. Kiir unustas jalamaid oma konnasilma, mis alles paar minutit tagasi justkui tuld välja ajas, nagu ta teistele kaebas, ja jooksis, kohkumisega unustades, kus ta õige koht oli. Kesamaale mürtsti vastu rinda. Imelik kadus kandlega üle pinkide hüpatas magamistuppa nii ruttu, nagu seda temast vaevalt uskuda oleks võinud, ja tüdrukute pool kärisest midagi, mis küll sellest võis tulla, et keegi neist suure mürinaga oma seeliku löhki rebestas. Ja siis, kui kõik juba enam-vähem korras oli, sai klass näha järgmist pilti:

Toots, koledasti kokkunud näoga, juuksed sarvis, silmad imelikult auku vajunud, suur punane muhk kulmul, jooksis vahetoast välja ja jäi kooliõpetaja kantli juurde silmapilguks seisatama. Ta tuletas meelde tagaetatavat metsloomat, kes metsast välja lagedale joostes silmapilguks seisatab, et vaadata, kuhupoole parem oleks põgeneda. Aga nagu öeldud, kestis kõhklemine ainult ühe silmapilgu, järgmisel lendas Toots juba, lõõtsutades ja käsi rinnal hoides, ceskotta, ust enese järel nii kõvasti kinni virutades, et koolitoa seinad värisesid. Ja oli ka aeg: vahettoa uksele ilmus järsku bambuspilliroost kepp ja selle järel kõster, taskurätikuga nägu pühkides, manades ja sajatades. Tema järel, salk sassis juukseid silmadel, tuli Teele. Ehk viimane küll valjusti nuuksus ja ainult oma hädast ja häbist näis läbi tungitud olevat, ei unustanud ta siiski rabelemisega lahtiharunenud jakiesist

mürtsti vastu rindu, nii et ta rükk aega luksumisest lahti ei saa. Imelik kaob kandlega üle pinkide hüpatas magamistuppa nii ruttu, nagu seda temast vaevalt uskuda oleks võinud, ja tüdrukute pool kärisest midagi, mis küll sellest võis tulla, et keegi neist suure mürinaga oma seeliku löhki rebestas.

Vahetoas hakkab elav hunnik hargnema. Kuuldub nõbudat ähkimist, puhkimist ja needmist. Viimaks vabaneb sealt üks osa ja... klassitoa uksele ilmub Tootsi koledasti kokkunud nägu, juuksed sassis, silmad imelikult auku vajunud, suur punane muhk kulmul. Nagu väik on ta kooliõpetaja kantli juures, seisatab seal silmapilgu ja lendab lõõtsutades, käsi rinnal hoides, ceskotta, ust enese järel nii kõvasti kinni virutades, et koolitoa seinad värisesid. Ja on ka aeg. Vahettoa uksele ilmub bambuspilliroost kepp, selle järel kõster, tema järel, salk sassis juukseid silmadel, valjusti nuuksuv Teele.

„MISPÄRAST SEE TOOTS SIND REBIS?“



Käster Einar "Kõne"

hoolega varjama. Kõster pöördus tema poole ja káratas:

"Mispáras see Toots sind rebis?"

"Tantsima kutsus."

"Aha!"

Ja uuesti klassi poole pöördudes ja keppiga valjusti pörandat kopsides küsis ta:

"Kuhu läks Toots?"

Kiir tähendas eeskoja poole. Kõster káskis Teelel pinki istuda ja astus jársul summul eeskotta.

Klassis oli häävaikus, ainult Teele nouksumine ja tema kooliõdede kahjurõõmus kihistamine segasid rahu. Väljast

"TANTSIMA KUTSUS."

"AHA!"

Ja keppiga valjusti vastu kantslit pörutades:

"KUHU LÄKS

TOOTS?"

Kiir tähendab eeskoja poole. Ja teine meteor lendab ust kinni pörutades koridori, lükkab lahti sahvri ukse, mille taga Toots maailma lõppu ootab, jookseb õue ja kaob mõdinakoolimaja nurga taha.

kuuldusid mitmesugused hääled, mis kord kaugemale minnes, kord lähemale tulles aeg-ajalt hoopis kadusid. Kuskil kaugel taoti rauda: kõlk, kõlk, kõlk!... Imelik ilmus naeratades magamistoa uksele ja puged, peale seda kui ta küsimusele "Kas ära läks?" oli saanud jaatava vastuse, tasahiljakesi oma kohale. Kõikide meeleolu oli rõhutatud, tüdrukud jäid aegamööda vait, ja kui mõni kõvemini kõnelema hakkas, siis tehti kohe "tsst!" ja kuulutati teraselt. Hirm rõhus kõikide rinda ega lasknud vabalt hingata. Arnole náis, nagu oleks see kõik unes sündinud.

Seal, keset vaikust, kostis eeskojast tasane kõhin ja ukse vahele ilmus üks valkjaskollakate juustega pea. See pea vaatas koolitoa enne hoolega ringi, ilmus siis kehaga ühendatult klassituppa ja hakkas, ehk küll veel hirmu jäljed selgesti näol, seletama:

"Sa tuline kuramus, kui ma läksin kõmdi vastu kõstrit, kõstril pealmine mokk lõhki nagu jánesel, minul muhk peas, justkui sarv, kurivaim, ja's oh sa jumal, kui ta läks eeskojast lábi, mind taga ajama, nagu pisuhánd..."

Katkend jutustusest

Klassis on häävaikus. Ainult Teele nauksub. Arno vaatab tüdruku poole ahastava náoga. Imelik ilmub naeratades magamistoa uksele ja poeb tasahilju oma kohale. Siis avaneb klassitoa uks ja sinna vahele ilmub valkjaskollaste juustega pea, mis hoolega ringi vaatab.

"SA TULINE
KURAMUS, KUI MA
LÄKSIN KÕMDI-
VASTU KÕSTRIT,
KÕSTRIL ÜLEMINE
MOKK LÕHKI NAGU
JÁNESEL, MINUL
MUHK PEAS NAGU
SARV, KURIVAIM.
JA'S OH SA JUMAL,
KUI TA LÄKS MIND
TAGA AJAMA,
NAGU PISUHÁND.
MA OLIN..."

Katkend stsenaariumist

1. Võrdle Teele ja Tootsi tantsuloo esitust C. Lutsu jutustuses ja selle põhjal koostatud kirjanduslikus stsenaariumis. Milliseid erinevusi paned tähele? Milles on need sinu arvates tingitud?
2. Kas kirjandusliku stsenaariumi põhjal võiks filmimist alustada? Mõtle, mida oleks vaja veel teha.

Lisa 9 – Katkend teosest „Kevade“ „Labürindis I“

Katkend Oskar Lutsu saatesõnast „Kevade“ 1949. aasta väljaandele

Oh, kui palju kordi on minult juba küstitud „Kevade“ esimese trüki ilmutamisest saadik: Kas ikka tõesti elasid ja tegutsesid kord sõlturad hõkud nagu Joosep Toots, nagu Arno Tali, Raja Teele, Georg Adriel Kär, Tõnisson Jne! Kas nad elavad veel? Kus nad praegu on? Ning edasi, paljudelendavalt silma pilgutades: Küllap te ise oletegi see Toots? Küllap te ise oletegi see Arno Tali? Küllap te ise oletegi see ja see? Ainult ühes pole mind seni veel kahtlustatud: et ma oluksin tolleaegse Palamuse priost Saelmann, köster Lender või kellamees Libbe.

Ent ometi on asi tõeliselt nii, et lga kirjeldatud tüüp kas selles või teisteski töödes on kusagilt „võetud“; lga tüüpi kirjeldamiseks on ikkagi mõningal määral olnud oma algkogu. Kuidas kirjandis seda või teist tüüpi kujundab, see on juba tema loomingulise protsessi küsimus. Kirjanik pole ju ometi fotograaf, kes kõik täpp-täppilt edasi annab, mis tema aparaat kinni püüab.

Katkend romaanist „Kevade“

Vahetuuri ajal oli klassituba kihinat-kihinat täis nagu spetsipapena. Kõigil oli himmus rutt ja kiire, kõik jooksis, koltsesid, nagu oleksid kartnud kuhugi hiljaks jääda.

Arno hoidis kartlikult seina ääres. Ta oli veel võõras, ja see kirju liikuv kogu pani ta pea ringi käima. Ainus tuttav, keda ta silmas, oli Raja Teele. Sellesama punapõlse ja valkjajuukselise Teele vanemad ja Arno vanemad olid pesaagu ülesandred, seepärast tundis Arno teda. Arno oleks heameelega läinud ja Teelega paar sõna juttu ajanud, aga see ei näinud tema arust kõlbanvat. Tüdrukud, need hoidsid endid ikka ühte nagu lambad ja nende hulka minna ei olnud Arno arvates ilus. Ta toetus seina nurgale ja vaatas.

Seal oli tugev, paksu nõoga poiss, tammus aeglaselt ühele jalalt teisele ja sõi. Ühes käes oli tal tõlkk leiha, teises – rasvane lihakamakas. Keegi läks temast mööda ja astus talle jalale. Sõja ei pannud seda suuremat täheleegi, ümises aga korts: „Õige pimesõda!“ ja sõi edasi.

Dies teine jälle, punaste juuste ja naljakate nõõpsaastetega, nähti oma uutmoodi sulepeaga üldist tähelepanu enesele tõmbavat. Ta kõis uhkete sammudega ees, tema järel suur kauli teisi, kes kõik nurusid: „Näita'nd, Kär, näita!“

Aga Kär oli uhke poiss, ja ainult mõni üksik sai selle au osaliseks, et talle sulepead näidati.

Ahju lähedal oli kaunis hulgate poisse. Neile kõneles üks ninge naise, elavate silmadega seitsiline väga sõla-

duslike ligituste saatel järgmist: „Kasta hanesulg päana sisse, kirjuta puhta peberlehe peale oma nimi, lase kuuma trikotaauga üle, küll sa siis näd.“

Seepaale ütles keegi kuulajatest: „Uh, Käär, sa ajad päris himu peale!“

Tüdrukute pool oli hoopis vaiksem. Need ajasid pead kokku, sosistasid ja kõhistasid naerd.

Edm ei olnud Arnole aega vaadelda. Keegi jooksis mööda temast mööda, selle järel veel teine, ja algas imelik jaht: ees summani ehmunud Peterson, tema kannul verjanulise nõoga Toots.

Toots ja Arno. 1969. aastal valmiv Arno Kuusmetsa kile all film „Kevade“, kus elukutsetöötajate näitlejate kõinal osalesid ka koolilapsed. Toots osatähti Aare Laanemets, Kiire osatähti Margus Lepa ning Ain Lutsuaga, kes kehastas Tõnissoni, vaatasid hiljem näitleja elukutsu.

Klassirõõm – sõltava
üksikudine – sõltava

Lisa 10 – Katkend teosest „Kõrboja peremees“ „Sõna loos“

MITTE IGAÜHELE

JUHAN LIIV

Mitte igalhele õnneks ei antud
selgesti näha,
mitte kõigile õnneks ei antud
selgesti kuulda,
armastada paljalt
isamaad,
kannatada temaga.

HELIN

JUHAN LIIV

Kui mina olin veel väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.

Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.

Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.

See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapõhine ring.

1. Räägi, kuidas mõistad Juhan Liivi luuletust „Helin“. Milline mõte või tunne on sinu arvates selle luuletuse aluseks?
2. Milline Liivi luuletustest meeldis sulle kõige rohkem, milline kõige vähem? Põhjenda.
3. Vali üks Juhan Liivi luuletus, õpi see pähe ning kanni ilmekalt ette.

Jätka töövihikust ülesannetega 38–39.

104

KÕRBOJA PEREMEES

ANTON HANSEN TAMMSAARE

1878–1940

3

Katku Villu murtis tööd teha, ta murtis tööd niisuguse jõe ja püsivusega, et esimene kord elus isagi temaga rahul oli, sest veel kunagi polnud Villu Katkul nõnda tööd teinud.

Villu tegi tööd, nagu teeks ta seda iseendale ja iseenda pärast. Ema kartis, et poeg võitis endale liiga teha. Aga Villu enda arvamise järgi oleks pidanud ta veel rohkem tegema, palju rohkem. Ta isegi imestas, kust küll Katkule korraga see töö oli tulnud; varemalt oli ta ikka arvanud, et ühe töö võib edasi lükata, teise hoopis tegemata jätta, kolmanda ülepea kaeta lõpetada. Nüüd näisid kõik tööd hädavajalikud ja tähtsad, kõiki pidi korralikult ja viibimata tegema, oli see vigase värava parandamine, aia kohendamine või mõne tööriista kordaseadmine.

Esimest korda läks Villu ilma püssita nii-öelda asja pärast kõndima, läks mööda põllupeenraid, läks mööda aiaääri, läks mööda kesapõldu, läks mööda väikest võserikku, mis oli tärnanud endisel põllul, mis sõeti jäetud kivide pärast. Villu vaatas ja arutas, Villu õppis esimest korda oma isatalu kui tulevane peremees tundma, sest ei tea miks, aga korraga hakkas Villu end Katku tulevase peremehe tunda.

Ta oli aastate kaupa mööda maad-ilma ümber kolanud, oli rauda taganud, oli puud tahunud ja hõõveldanud ja kunagi polnud ta mõelnud, et tema peaks Katkule tagasi minema endale jäädavat eluaset soetama. Aga kui vend sõjas surma sai ja kui sõja lõppedes tööleilmine ja leivateenimine kitsikuks muutus, nii et Villu ajutiseks koju pidi tulema, siis tundis ta peagi, et ka Katkul võib ära elada, et Katkul võib ehk paremini ja vabamalt ära elada kui ükskõik kus mujal maailmas.

Aga ometi ei teadnud Villu veel sel ajal, mis tähendab armastus Katku vastu, mis tähendab armastus teatud maakoha, maapiinna vastu. Paik, kus ta asus, polnud temale veel elumõtteks, vaid seal elades loosis ta elule mõtet leida mingisuguse kõrvalise tegevusega, mis ei tarvitsenud isataluga kuidagi ühenduses seista või mida oli isegi raske siduda selle metsanurgaga.

Sel ajal soetas Villu endale töökoja, kus ta võiks parandada igasuguseid tööriistu ja masinaid, sest teda huvitas tol ajal rauakeetmine või vasega jootmine, viilimine või puurimine rohkem kui pilgubettimine maapiinnale selle tundmaõppimiseks ja loova töö võimaluste leidmiseks. Siis huvitas iga jaig-ratas, iga vöök, iga põllutöömasin Villut rohkem kui küsimus, kas ei peaks maaparandamiseks kuhugi kraavi kaevama ja kas ehk mõni kivirikas sõeti jäetud maalapp harimiskõlvuliseks et sünniks teha. Villule oli siis isatalu kohaks,

105

kus ta oma töösuse ja nutikusega tahtis haljale oksale tõusta, ilma et talu iseseisuks sugugi haljaks oleks muutunud.

Seejuures sügavi häämakole ehk muutunud.

Siis ep see oligi, ku ta hakkas vaikaparitsutuks, käsiliinukuks, hangeldajaks, kes hüüaks külast külla, perest perre ja otsis, „haigeid“, kes end laeseksid „haneks püüda“, nagu ta öeldi armastas. Ja tal noid haigeid tema arvates küllalt suurel arul ei leidunud, siis hakkas ta ühes mõne teise, õsnes Mädasoo ja Metsoa omadege „väikepõllemõõts“ tootmata. Villu arvates olid „väikepõllemõõts“ ajamise tagajärjel hilgivad, hilgivamad, ku ta kunagi lootnud, ja tal olid suured tegevused võttes laienemiseks. Ainuke hädaots, mis selles kasulikus tegevuses varites, oli see, et niiahihi Villu ku ta teised ikka enam ja enam ise jooma hakkasid. Võimalik, et siin ehk see tõsine põhjus peituski, miks Villu vangi sattus, kaineema peaga poleks ta ehk teivast sõjastajana nii õnnetult tarvitanud.

Koju tulevat peale enam kui aastast vangisistumist, leidis Villu sootuks uued olud esde: nende karuliku ettevõtte oli kokku varisenud, sest Mädasoo Eede oli „väikepõlumehe“ laadungiga kiinni nabitud ning tagajäreks oli üldine sisekukkumine, vabrikuristide kadu, trahvimaksimine ja pulkade taga istumine. Mällestusea moodunud õnnelikust ajast oli Katkul järele Villu töökoja ja ühisvõlvitud kelder, mida „väikepõlumehe“ ehitanud. Mällestad olid tema huvid teise sihi

[illegible]

Võlu rääkis kord oma kavatsustest ka isale, aga see naeris ta kõige otsemat

teed välja.

"Kivimäe on tõepoolest kivimägi," seletas isa. "Nagu oleks mõni kurivaim tulnud ja rüpest sinna kiva hunnukisse puistand, nõnda on see mägi. Mina tegin temaga proovi, aga ei minu hammast tema peale hakanud, ja usu, poeg, ka sinu omad ei hakka. Mõtleksin esteks, et kivid on ainult piinas, kaalusin need välja, põletasin tulega lõhki, vedasin ära, aga ka nende all põlnd muud kui ainult kivi."

„Aga seal on ju ilusad mulda, seal kasvaks vili paremini kui kusagil mujal,” vastas Villu.

„Mulda seal on, aga temale ei pääse ligi, ei saha ega äkkega,” ütles isa.

„Küllap dünarniit mulla wabaks teeb,” arwas Villu. „Mis sinul hoowa ja tule-
ga wõlmata, see on minu käes lapsemäng. Küll sa näed, isa, las ma aga hakkam
peale.”

„Mahavisatud vaev,” vastas vanamees. „Katkul on parematki teha kui Kivi-
mäel püssirohtu ja dünamiiiti põmmutada.”

Aga poeg ei olnud isaga nõus, ei sel estmesel rääkinisel ega ka hiljem, tema ei visanud oma peast Kivimäe seljandikku, mis suurest nõrmest kõrvale pöökas, vaid mõttes sellest vahetpidamata. Juba ainult see asjaolu, et liivasoost kõrval asub, et liivasoostist kasvaks nagu valja mingisuguse looduse kehajagu, mis on sootuks omapärane, ei annud Villule enam rahu. Ikka enam ja enam hakkas ta oma pead mürdama, et miluks või kust on saanud Kivimäe oma kivid ja muulla, kuna muidki silma puutub aina liiv ja liiv.

Oige, Kivimäe tagumisel nukil versta poolteist vii kaks üle raba minnes algavad oma jooksu uued seljakandid ja ka need kasvatavad leppa, kaskse ning kuuske, mis rägivaid mulakast raskemast pinnast. Tähendab Kati Kivimäe seljakandid kasku kuuluma sugulose poolteiste malle oma lähedaste liivakõnnole, vaid tema hõimud asuvad üle raba lõuna pool, nendega peab ta ühenduses olema. Vahepeal, keset raba, on väike sarv ja ka seal kasvavad kuusik, kask ja leppavõrsik. Esimest korda elus läbis Viilu sinna saarele, et tema pinda tustida ja vaadata, kui imelikult on see üksik nimetu saareke tähtsuse Kivimäelt tema lahutatud hõimude poole.

Villu isegi ei tea, miks, aga temal töusis Kivimäe vastu mingisugune hell
sugulustunne, nagu kaastundus ja haletsus tema üksikule pärsal. Oleks see
tema tegemine, tema ühendaks Kivimäe seljandiku illa labe seisvate hõimliste
seljandikudega ja laeaks nad siit ühtes joruse lõuna poole joosta otse üle raba,
et selle üle seile väikese saarekesi keset raba, kus kasvavad kuusk ja kask ning
mõnda armastat leppavõsu. Kivimäe ühenduse Katku teele maadea ning
Kõrboja nõmmega katkestaks ta alateise; ta laeaks sinna viiva tee äärest kraa-
vid kaduda, nad ümmistuda, kinni vajuda ja teele enesele ei veaks ta enam
kunagi mingit täidet.

...mõnede jaoks Veiku, Vili, see oleks tema tegumine. Aga etosta ei võis ta sinna midagi parata, et Kivilõhe elab oma hõimudüna eemal ja ta ei saaks lihtsalt ühenduses võõra olla. Ainult üht võib ta: ta võib hakata Kivilõhele kile lõhkuma, ja võib hakata kile välja kaevama ja neile aukude sisse puurima, ja seda teha ja igal vahel silmapilgult, teed sõidatundel, kui tööloom nõuab toitu ja puhkust, teeb pühapäeviti. Võib peaaegu velda, et kui Katku Viliul kodus ei ole, siis on ta tingimata Kivilõhele kile puurimas või muidu siin istumas, aga Kivilõhe, sest siin, kivilde seltis, on neg lõbus. Kivilõhele kile kaevates ja neile aukude sisse puurides on nii palju vahet ja vaiktaset aga laagisaukses mõtiskeluses, on aega peaaegu samasugust, kui oll vangiastis töötajapi ääres meisterdades.

Aga imelikul viisil ei mõtle Villu millelegi nii palju ja sagedasti kui neile jälgedele, mis ta leidis suurel ristipäeval nõmmeteelt ja järve äärest. Nüüd teab ta, kelle jäljed need olid; nüüd teab ta, et need võisid olla ja olidki ainult Kõrboja preili ning tema vana pooldurdi, pooldpimed ja häälitu koera jäljed.

Villul on mõnikord tundmus, nagu peaksid Kivimäe kivid ja need jäljed mingisuguses seletamatus ühenduses seisma, nagu peaks tema töö Kivimäel suguluses olema nende jälgedega, sest miks muidu mõtleb ta puurides nii palju neist jälgedest ja miks muidu ajaks nagu just nende jälgede meeldetulek teda uue hooga Kivimäele töötama.

Villu teab, Kõrboja Anna käis nelipühis uuesti kodus: ta oli nelipühis mitu päeva Kõrbojal ja tegi nõmmetele ning järve ääres uusi värsked jälgi, mis on omapärases kõigi teiste jälgede seas siin nõmmetel ja järve kaldal liival. Pühade ajal käis Villugi järvel, aga ta tegi seda argiselt, nagu pelgaks ta midagi ja nagu hoiduks ta millegi eest kõrvale.

Ole järve nägi ta kord Kõrboja Mousit teisel pool servas vett lakkumas ja määndide vahel valgatas paiguti mingisugune hele kuu, aga kas see preili ise oli või keegi teine, seda Villu ei tea. Ta arvab ainult, et kes see muu võis kueraga järve ääres olla kui tema ise, teistega ei viitsigi vana koer järvele sõltuda.

Nelipühis Villu järve ääres ei huiganud, ta kõndis päris vaikselt, nagu oleks ta mõni vanamees, kes mõtleb oma vanu mõtteid. Mõttes, istus tüürikeseks, tõusis siis uuesti, läks eemale nõmmele ning jõudis viimaks jällegi Kivimäele, kus hakkas kaevama ja puurima.

„Sa tapad enda tööga ära“, ütles ema talle, „sa tapad enda tööga Kivimäel ära. Jäta need kivid, ega sinagi neid kõiki lõhkuda jõua.“

„Jouan, ema, usu, et jouan“, vastas Villu.

„Aga isale ei meeldi see sugugi, et sa nende kividega oma kallist naga raiskad, isa on aina pohanud, käib teine mossis ja tossis“, rääkis ema. „Kui see nõnda edasi läheb, siis hakkab teie vahel jälle riid nagu ennegi.“

„Ei hakka“, vastas Villu, „mina talle midagi vastu ei ütle, aga kivid tahan ma ära lõhkuda, küllap ta siis minuga lepit. Kui vaja, võtan omale abi juurde, aga ära lõhuan nad, ma teen puhtaks.“

„Isal on õigus, sa oled ikka alles, nagu sa olid: kange ja oma õigust täis. Ega sest head või tulla, suurest kangusest ei või kunagi head tulla.“

See oli nelipühi teisel pühil, kui ema ja poeg nõnda rääkisid. Ema andis Villule nõu ometi nagu kord ja kohus pühagi pidada, kas või muidu metsa luusima minna, meelt lahutada, pisutki kividest eemale.

„Eile käisin ju“, vastas Villu.

„Eile käisid, mine täna veel. Eile olid üks, aga täna on ka teised järvel: täna olla vana kiige kohal suur pidu, poisid, tüdrukud. Põrgupühiga ja Põldotsa külast saadik koos. Mädasoo eit teadis rääkida, et isegi Kõrboja preili luband tulla küla nooremäid vaatama. Arvavad ikka, et küllap ta viimaks üsna Kõrbojale elama asub, tuleb linnast ära.“

Aga Katku Villu ei läinud täna enam järvele, ta ei läinud sinna enam hommegi, sest ka viimasel pühil võis seal palju teisi olla, kellega tema kokku ei tahtnud saada. Tema mõttes oma mõtteid, mis poleks nagu sugugi siit metsanurga mõtted, vaid kustki mujalt maailmast pärit.

„Ei sa läind eile ühtigi teiste juurde“, ütles ema Villule viimase päeva õhtul. „Seal olid palju rahvast koos, mängitud ja tantsitud.“

Villu vaikis, Villu kartis rääkida. Villu kartis sõna lausuda sellest, mis teda huvitas. Aga ema ei vaikinud, ema ei võinud vaikida, tema pidi rääkima. Ka tema kartis, aga ometi ei võinud ta vaikida, vaid pidi rääkima, niisugune imelik asi oli sellega, mida ta kartis.

„Ka Kõrboja Anna olnud seal“, jutustas ema, „mängind ja tantsind teine küla poiste ja tüdrukutega. Põldotsa kooliõpetaja püüdnud ikka temaga olla ja rääkida, aga Anna põle temast suurt väljagi teind. Lihtsalt olnud teine riides, nii et põle teist teiste tüdrukute hulgas äragi tund.“

Villu vaikis, nagu poleks ta ema sõnu tähelegi pannud.

„Küsid teine sinu järele, küsid, et mis sina teed ja miks sind pidul ei ole“, jutustas ema edasi.

„Kes seda rääkis?“ küsis Villu.

„Eks ikka Mädasoo eit, tema Kati oli ju ka pidul, see kuulnd“, vastas ema.

„Lõksutavad!“ hüüdis Villu, sest millegipärast sai ta äkki ärritatud ja seda ärritus ei osanud ta ei varjata ega muul viisil avaldada kui poolpahas ägeduses.

„Ei nad tühja lõksuta“, lausus ema, „küll ta juba sinust rääkis, küll ta juba sinu järele küsis, mina tunnen, et ta seda tegi, teha võis. Ja mis need teised niisukest asjast välja mõtlevad.“

„Noh, ja mis talle on vastatud?“ päris Villu.

„On vastatud, et lõhub teine kiva, aina põmmutab“, ütles ema.

„Muud ei midagi?“

„Kes seda teab, kes seda räägib, aga küll nad juba ka muud preilile seletasid“, arvas ema.

„Muldugi, vangisistumine kõigepealt“, ütles Villu tusaselt.

„Küllap ka seda“, oli ema nõus.

Sellega jutt lõppeski seks korraks. Aga nüüd tundis Villu, et ta peab kuhugi minema, et ta peab ehk seal huikama, peab nõmme hüüdma, nagu otsiks ta sealt kedagi elavat või nagu ootaks ta kedagi. Ta peab ringi ümber järve tege-ma, peab jälgi uurima teel soonte kohal ja järve liival, ta isegi ei tea kõike, mis ta praegu peab. Aga teeb ta mis ta teeb, täna õhtul teeb ta kõik üksinda, sest täna, viimase päeva hilisel õhtul, pole enam kedagi järvel. Kõrboja preiligi sõitis õhtuse rongiga linna ja vana Mousi magab pühadeaegsest jalutusväsimusest saadud rasket und oma onnis pahnal, nii et isegi tema ei kuule, kui Katku Villu huikab järvel, nagu kutsuks või ootaks ta nõmmelt kedagi.

Lisa 11 – Katkend teosest „Kõrboja peremees“ „Kirjanduses 9. klassile“

Anton Hansen Tammsaare mõtteid armastusest

Armastus on ainsuke asi, mille pärast maksab joosta. Aga seda mõistame alles siis, kui meid enam keegi ei armasta ja kui pole enam kedagi, kes tahaks, et meie teda armastaks. („Juudi“)

Armastus kas tapku ära, ikka ei aita veel. Armastuse kätte tahaks mitu korda, iga päev mitu korda surra. („Tõde ja õigus“)

Armastus teeb küll targaks, eluküpsaks, aga armastaja on ise alati lapselik, kõike-uskuv, kõike-andestav. (Artikkel „Armastus ja lapseikkus“)

Sõnad on kui veekivid armastuse kaalus mõttemerel. („Elu ja armastus“)

Kõrboja peremees (Katkend)

20

Videvik tihenes juba, kui Kõrboja perenaine ja Katku Villu uuesti jõudsid järve äärde. Ei see olnud küll sama paik, kus nad olid viimati istunud ja haavast rääkinud, millel lehis juba punast. Aga küllap seda punast siiski paistis, kui aga vaadata, sest ep olnud Kõrboja järve ääres paika, kuhu poleks silma torganud see tina juba ette löömav puu, ehk ta küll mändidega võrreldes oli nääpsuke. Nüüsgune imelik järv oli see ja nüüsgune imelik puu.

Järv oli vaik, sootuks vaik oli järv nagu nõmmgi, kust tulid Villu ja Kõrboja perenaine, ainult üle järve kostab ikka veel Lõugu Kusti „vasika“ ammumine, mis ajab tantsima. Pili on ainuke, mis häälitseb üle järve nõmme – Villust ja perenaisest mööda, nagu poleks tal nendega enam midagi asja.

„Teil peaks rohkem tegevust olema,“ ütleb perenaine Villule, kui nende ümber valitseb nüüsgune vaikus, „siis ei mõtleks te nüüspäli selle peale, mis olnud ja on.“

„Mul pole ühest puudus,“ vastab Villu.

„Seda ma tean,“ ütleb perenaine, „aga teil peaks omaette töö olema.“

„Kõik, mis ma teen, jääb ju ükskord minule, teist pärijat Katkul ei ole,“ sele tab Villu.

„Ükskord muidugi,“ arvab perenaine, „aga see ükskord ei aita tänase ette. Teil peaks omal koht olema, teil peaksid omal mured olema, see oleks hoopis teine asi. Isa on tugev ja terve, tema elab veel kaua.“

„Mis teha,“ ütleb Villu. „Sinu põle midagi parata, kuhu nüüd veel mujale lähen või mis ma veel ette võtan.“

Selle peale räägib Kõrboja perenaine oma suured sõnad, nii et nõksatus käib Villul kogu kehast läbi, kui perenaine ütleb:

„Tulge Kõrbojale.“

Villu ei vasta kohe, ta korjab oma mõtteid, oma aru, et mõista, millest Kõrboja perenaine räägib.

„Te rääkisite jaaniläüpäeval sellest, mis Kõrbojal peaks tegema,“ jätkab perenaine, „tulge ja tehke, nagu siis rääkisite. Hakake või hommespäev peale.“

Perenaine ütleb seda vaikelt ja tõsiselt; Villu arvab, et ta ütleb seda peaaegu pühalikult, omal hääil värsseb pisut.

„Aga teil on ju Mikk,“ vastab Villu, „tema on tubli ja töökas mees, mina tunnen teda.“

„Jasand jumal!“ hüüab selle peale perenaine. „Mina ei tea, olete teie nii rumal või hüüemata. Saage ometi ükskord aru: ma kutsun teid Kõrbojale peremeheks!“

Nünda hüüab perenaine, pöördub siis kõrvale ja puhkeb ise nutma. Alles nüüd mõistab Villu, mis talle öeldud, kui teda Kõrbojale kutsutud kas või hommespäev seda tegema hakkama, millest ta jaaniläüpäeval purjus peaga rääkinud. Aga ka nüüd ei leia ta, mis vastata, ta vaatab ainult oma kõrval istuvat perenaist, kes nutab. Ja talle näib, et see polegi Kõrboja perenaine, see pole Kõrboja preiligi, vaid see oleks nagu sama pika, kes jooksis kord tema seltsis paljajalu mööda metsa.

„Teie ei peaks nünda rääkima,“ ütleb Villu, „minusuguse sandiga poleks pidand teiegi nünda rääkima, mul on muidugi raske küll.“

„Jah, rumalus see oli, et teiega rääkima hakkasin,“ vastab perenaine läbi pisarate pahaselt, „oleksin pidanud ennem midagi selletaolist tegema nagu tookord seal suure kase all.“

„Jah, ennem midagi selletaolist, kui nünda rääkida,“ on ka Villu nõus.

Silmapilk vaikust. Perenaine nutab omaette, Villu istub piineldes. Järve tagant kostab kaugenev pillihääli, sest hakkab juba pimedus. Vaikne veepind läigib vastu eha. Kuski sulpsatab hiline kala.

„See oleks pidanud varem olema,“ ütleb Villu viimaks, „siis, võib olla, kui mul alles teine silm peas ja mõlemad käed otsas. Aga nüüd, mõelge ometi isegi, kuhu ma nünda kõlban.“

„Muidugi oleks pidanud see varem olema,“ on ka perenaine nõus. „See oleks pidanud juba siis olema, kui ma teil silma peast välja löin. Mina poleks pidanud siis kuhugi sõitma, oleksin pidanud Kõrbojale jääma ja tinapäevani siin olema. Ja uskuge, vististi oleks ma jäänud, kui juba siis oleksin olnud Kõrboja perenaine, jumala eest oleksin jäänud. Ja ma oleksin vististi juba siis teid kutsunud Kõrboja peremeheks, kui te seal rabamäital mu jalast ussikähti ära võtsite. Sest pange tähele: uss ei hammustanud mind tookord mitte, ma tegin muidu nõnda, tegin, nagu oleks ta mind hammustanud ja nagu oleksin ma nii hirmsasti surma kartnud. Ma tahisin näha, mis te teete, kui mina nii hirmus surma kardan, tahtsin näha, kas te julgete ja tahate minu jalast kihvti välja imeda. Vaat sel korral oleksin teid juba Kõrboja peremeheks kutsunud, kui oleksin ise olnud Kõrboja perenaine. Aga ma ei olnud, ma polnud siis midagi,“

kui ma teiega nõnda mängisin ja viimaks teil südametäiega silma peast välja löin."

"Kas tõesti uss teid sel korral ei hammustanud?" küsis Villu.

"Nii tõesti kui ma teid tiina õhtul Kõrboja peremeheks kutsun," vastas perenaine ja pööras oma näo Villu poole.

"Aga te näitasite ju punast märki, näitasite verepisarad," ütles Villu.

"Ork tõrkas sinna," vastas perenaine.

Villu vaikis üürikeseks ja otsis pimedikus perenaise silmi, mis hiilgasid.

"Kust tulite selle mõtte peale?" küsis Villu umbusklikult.

"Ma ei tea," vastas perenaine, "see sündis silmapilkselt, ebateadlikult. Mäletate, sel korral paistis palav päike, oli kõue eel, meil olid korvid murakaid täis, söime neid üheskoos ja pärast pidasime murakatega sõda, kuni korvid tühjad. Teie korv sai enne tühjaks ja siis võtsite väevõimuga minu korvi ja pildusite ka selle tühjaks minu enda pihta. Ma olin vihane, aga ometi meeldis mulle see, mis teie tegite, meeldis, aga ikkagi tahtsin kätte maksta. Kuidas see just oli, ei mäleta, aga kui me pärast võidu marju korjama hakkasime, kumb korvi enne täis saab, siis tuli mul meelde, et onu Oskar millalgi ussikihviti väljajäimemise oli rääkinud, ja kohe mõtlesin ma: Hea küll! Korvist pildusite kõik mu marjad välja, siis imege mu jalast ka olemata kihvt. Katsuge, kas on hea. Küll te siis teate! Ja nõnda see sündiski!"

"Ja mina, rumal, imesin ja imesin ning kõige rohkem veel oma suud ja igemeid, sest nagu teie seletasite, võib muidu ise kihvti kätte surra. Aga ütelge ometi, kas teil valu ei olnud?" küsis Villu perenaiselt.

"Oli ikka ka, oli küll," vastas perenaine, "aga kannatasin välja."

"Ah nõnda on see kõik!" ütles Villu viimaks. "Nüüd mõistan, miks te pärast järve jooksite."

"Aga te oleksite pidanud seda siis mõistma, siis oleks teil silm pähe jäänud," ütles perenaine.

"Ei usu," arvas Villu, "mina olen ei tea miks seda tõugu, et minu käes ja minuga kõik kudagi viltu läheb. Kuigi ma seekord oma silma oleks päästnud, küllap ma temast mujal kusagil lahti oleks saand, kas või sõjaväljal, kui mitte mujal. Silmaga oleks võinud iseendastki lahti saada."

"Teie räägite hirmsaid asju!" hüüdis perenaine, nagu hakkaks tal õudne, ja Villul oli tundmus, et perenaine nihkub temale pisut lähemale. "Te räägite oma õnnetusest kui mingisugusest saatusest, millest pole pääsmist."

"Mina, nagu näete, pole osand oma saatusest mitte pääseda," vastas Villu.

"Te võite seda, kui aga tahate," ütles perenaine.

"Kudas?" küsis Villu.

"Ma ütlesin juba," vastas perenaine.

"Ärme räägime sellest enam," ütles Villu nagu hirmul. "Kord oli see ehk võimalik, aga siis põlnud teie Kõrboja perenaine, nüüd olete küll seda, aga mis olen nüüd mina?"



Villu (L. Peterson) ja Anna (K. Mikkelsen) filmist „Kõrboja peremees“ (1979).

"Teie silm näeb küllalt niipalju, kui Kõrboja peremehele vaja, kuigi suurt lugu, sest ega Kõrboja peremehele endal ometi tarvitse või mujal eestegijaks olla, temal on siin parematki teha, kui ta aga oskab," rääkis perenaine.

"See on ainult nõnda rääkida," ütles Villu.

"Kuidas nii ainult rääkida?" küsis perenaine.

"Ega siis Kõrbojale ainult peremeest vaja ole," ütles Villu. "Peremees saaks ma ehk toime, aga see teine..."

"Missugune teine?" päris perenaine, nagu ei mõistaks ta, mis tahab.

"Kõrboja perenaisele, Kõrboja preilile on ka meest vaja," vastas Villu. "Kõrboja peremehele on ka mees vaja, sest ta ei kõlba ometi minusugune sant."

"Aga kui see Kõrboja perenaine ja preili seda santi tahab," ütles Villu.

"Siis ei taha sant mitte," vastas Villu kindlasti ja teravalt.

"See on teine asi," lausus perenaine nüüd ja jälle nuttis ta omaetaval näjal.

"Teie ei pea mitte sellepärast nutma," rääkis Villu, "sest ma ei taha, nagu räägin, vaid teie peate seda teisiti mõistma. Ma tahan ju, aga"

„Miks?“ küsis perenaine.

„Nagu oleks see nõnda kerge öelda,“ vastas Villu. „Ühelge ometi isegi, mis mees ma siis veel olen, kui ma nii, nagu ma olen, teile meheks tuleks. Seda võiks ma ainult purjus peaga teha, ja nüpea kui kaineks saan, siis ei tea ma enam, mis minuga sünniks. Minu ajad on misõda. Te nägite täna: kas oleks võinud varem minuga midagi niisugust sõnida? Enne kartis ja austas mind terve metsanurk.“

„Te mõtlete ainult iseenda peale,“ ütles perenaine.

„Ma ei tea, kelle peale ma mõtlen, ma teen, nagu ma võin,“ vastas Villu. „Aga kui te just tahate, tulen muidu Kõrbojale, tulen sulaseks, kui tahate, võtan oma Eevi ära, temaga on mul poeg, ja tulen Kõrbojale, teen seal kõik, mis te tahate. Seda ma võiks.“

„Sulaseid on Kõrbojal ennagi, peremeest on sinna vaja,“ vastas perenaine.

„Tulge peremeheks, siis võite lasta ka Eevi oma pojaga Kõrbojale tulla, kui ta aga tulla tahab, ja võite oma poja seal üles kasvatada, nagu oleks ta Kõrboja peremehe poeg.“

„Nõnda ei tule Eevi kunagi ja ei anna ka oma poega Kõrbojale,“ ütles Villu.

Nad vaikisid ja igatükk korutas pimedas oma mõtteid, kuni perenaine ütles: „Kuusiku sauna Eevil on kergem kui Kõrboja perenaisel: tal on ometi poegki.“

Neis sõnades oli kahetsus ja nagu mingisugune etteheide, Villu tundis, et oli etteheide.

„Igatihel on oma õun,“ ütles Villu, et aga midagi öelda, sest vaikida hakkas raske; „ihel on poeg, teisel Kõrboja.“

„Kõrboja pole minule mingi õun,“ vastas perenaine. „Mina ütlesin isale, et ma sinna ainult siis jään, kui teie peremeheks tulete.“

„Muidu?“ küsis Villu.

„Ma ei tea, mis muidu... Mõlme Kõrboja ära või anname ta rendile,“ vastas perenaine.

„Mõelge ometi, mis te räägite,“ ütles Villu nagu hirmul, sest temal oleks nagu külm tuul sõidame alt läbi puhunud. „Mina võin ju sootuks pimedaks jääda, nagu arst mulle ütles, kui ta küsis, kas ma üksi olen või on mul juba perekond. Jumal tänu, et üksi olete, ütles ta mulle, nõnda on ikkagi kergem, sest kes teab, kuni teie päevavalgus ulatub. Pärast rääkis ta küll teisiti, aga seda ei või uskuda.“

„Aga Eevi oma pojaga?“ küsis perenaine.

„Tõnaga on teine lugu,“ vastas Villu, „tema kõlbib mulle ravitsejaks. Aga aga ma veel teidagi pole võtnud, istun nagu hunt aianurgas ja laksutan hambaid. Ah preili, kui te teaksite, kudas ma need päevad kui hunt hambaid olen laksutanud!“

„Jätke kõik hambalaksutused ja tulge Kõrbojale peremeheks,“ ütles perenaine, „seal on teid vaja, seal oodatakse teid. Tulge või täna sisse, tulge jalamaid, tulge pühapäevavarietees.“

Perenaine palus, aga Villu oli järeleandmatu kui loom, keda kuhugi tahetak-

se ajada: ta läheb igale poole, aga mitte sinna, kuhu teda aetakse. Läbi tule ja vee läheb ta mujale, mitte sinna, nagu varitseks teda seal hüdaht, surn.

„Ei,“ vastas Villu, „ei või. Kõrbojal jään teile risuks ja iseendale vaevaks.“

„Ärge muretssege minu eest,“ ütles perenaine, „tulge ainult, kui aga Kõrboja teile meeldib.“

Aga Villu ei saanud muidu, kui pidi ka perenaise eest muretssema, ehk küll Kõrboja talle meeldis. Katkul võis Villu ükskõik kuidas edasi elada, ta võis kas isna pimedaks jääda või veelgi mõne oma ihulikkneist kaotada, ikka veel arvas ta, et maksab elada. Aga nõnda, nagu ta oli, või päris pimedana Kõrbojale minna, sellega ei saanud Villu mitte toime. Veel enam: Villu kippus Kõrboja perenaisele täna sünnipäevaks iseendalt küsima, kas tõesti maksab pimedana ja vigasena Katkulgi elada, kui nii hirmus tahaks kõige peale vaatamata minna Kõrbojale?

Eriti piinas see küsimus teda siis, kui perenaine lõpuks tal haigest käest kinni võttis, sellest kinni hoidis ja teda silitas, nagu oleks ta mõni Kuusiku sauna Eevi, kellega tal poeg. Ainult perenaine oli naljakam kui Eevi, Villule paistis, et naljakam, sest tema hakkas haiget käit oma käte vahel hoides rääkima, nagu oleks see mõni elav olevus või nagu oleks see Villu ise.

„Sina lõmpnina, sina igavene lõmpnina,“ nõnda oli perenaine Villu mälestuse järele rääkinud, „miks ei taha sa Kõrbojale peremeheks tulla? On see veel väike? Aga mul ei ole rohkem, ma pakun kõik, mis mul on, pisut hilja küll, aga ikkagi pakun. Ma, rumal, ei osanud seda õigel ajal, siis läksin võõrsile.“

Nõnda oli perenaine rääkinud, kui nad seisisid Kõrboja ala taga, kuhu Villu ta oli saatnud ja kus nad seisisid teineteisele nii lähedal, et Villu tundis perenaise riideid, tema soojuski vist läbi riide. Sel silmapilgul ei saanud Villu muidu, kui pidi terve käega perenaise ümber kinni võtma, sest perenaine seisis nõnda, et oli hea võtta. Pidi kinni võtma, kinni hoidmaga ja pidi lubama paari päeva pärast lõpliku vastuse anda, pidi lubama peaaegu oma tahtmise vastu, sest mis võis Villu, kui Kõrboja perenaine seisis nii läbi, et hea oli terve käega tema ümber kinni võtta.

Ainult üht võis Villu, sest see oli paratamatu: ta läks meeleatununa koju kui kunagi enne ja ta viskles asemel hullemini kui laatsaretiski ning ei leidnud ega leidnudki und.

▶ JÄTKA töövihikust lehekülgi 6

Ülesanded

1. Milline Tammsaare mõte armastusest (lk 38) sobib kõige paremini „Kõrboja peremehe“ motoks? Miks?
2. Kirjuta Villu ja/või Anna karakteristika (iseloormustus).
3. Arutlege klassis teemal „Kas Villu oleks pidanud minema Kõrbojale peremeheks?“
4. CD. Mis toostes (peale „Kõrboja peremehe“) on Tammsaare veel käsitletud armastusteemat. Vajadusel kasuta CD nuppu „Otsing“.

**Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks
tegemiseks**

Mina Eleene Sammler

(sünnikuupäev: 11.04.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
TEKSTIKATKENDITE VALIK III KOOLIASTME KIRJANDUSÕPIKUTES:
HUVITAVUS ÕPIMOTIVATSIOONI TEKITAJANA,

mille juhendaja on

Kersti Unt

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil,

sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 21.05.2013